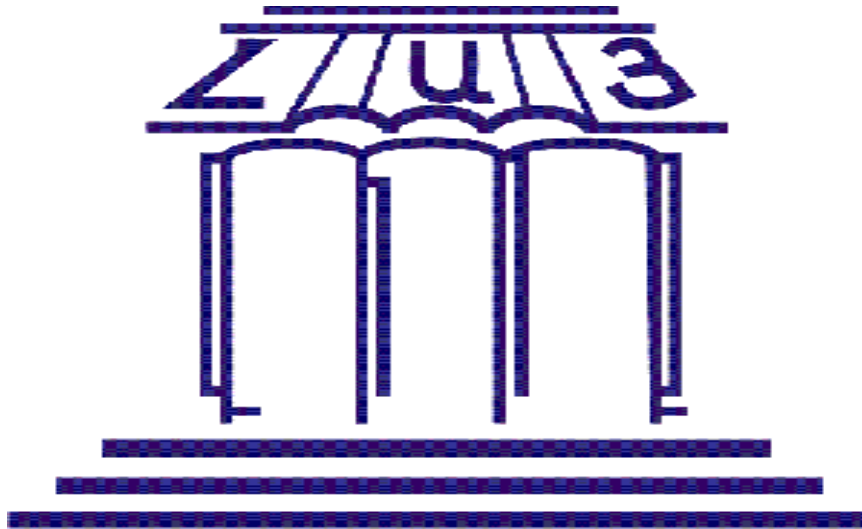

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

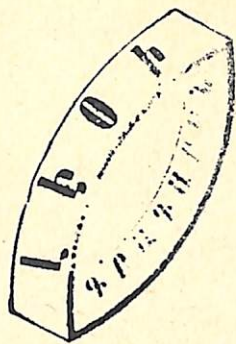
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

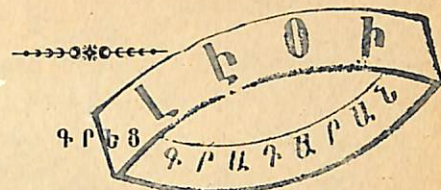
Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ltn
✓ 2166

1999

ՓՈՒՆՋ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՏՕՐԹԻՕՐ Կ. Յ. ՓԱՇԱՆԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

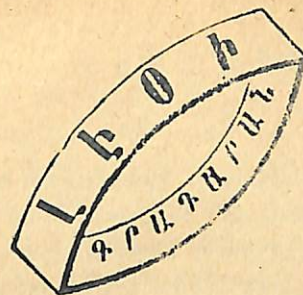
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- (Ա. ՄԱՍՆ) Քուն, իւրաքիլ, երազ, մարգարէական կամ բաղդազունակ երազներ, քնաբերելու քիւն. համակրութիւն եւ հակակրութիւն.
- (Բ. ՄԱՍՆ) Սիրոյ գիտական բացատրութիւնը, Գաղղիական ախտի ծագումը. Գերմանիոյ զահածաւանդին հիւանդութիւնը. թունաւորումը.
- (Գ. ՄԱՍՆ) Առողջաբանական յօդուածք սովորութեան, մային կարողութեան, մաւոր արհեստից եւ ոգելից բնականաց գործածութեան վրայ.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ
ՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՆՇԱՆ Կ. ՓԱՇԱՆԱՆ

1891

Վ Ս Ե Մ Ա Շ ՈՒ Ք

ԶՈՒՆԴ ԱՍՊԵՏԻ

ՄԵԾ ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԵԱՆ

Խորին յարգանքով եւ շնորհակալաբեանք

Կը նուիրե սոյն հասոք

ՀԵՂԻՆԱԿՆ

4266-60

2/3 2171

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Մեր գաւառացի բարեկամաց խնդրանաց համեմատ այսօր կը ձեռնարկեմք մեր ցրուեալ յօդուածներն ամփոփելով առանձինն հասորիւ հրատարակել :

Ընթերցողներէ ոմանք թերեւս գիտցած կըլլան որ մեր գրելու բուն նպատակն եղած է ժողովրդեան օգուտն եւ հանրութեան շահն , առ այս գոհած էինք մեր գրիչն... ներկայ ձեռնարկիս երկրորդ նպատակն է անցեալի մոռանցմանց մէջ չը թաղել աշխատութեանցս պատուը , այլ միշտ թարմ պահել յիշատակներ որ գրողի մը փառհանդէպն եւ փափաքն է :

Արդ , այս մտադրութիւններով իմ գրութիւններս ըստ իւրեանց նպատակի երեք հասորներու բաժնելով *Փունջ* անունն յատկացուցի , որք ամփոփուած են զանազան լրագրերէ :

Առաջին հասորն կը կազմէ ներկայ *փունջ* գիտականն :

Երկրորդ հասորն *փունջ* վիպականն , որ հաւաքածոյ մ'է իմ վիպական աշխատութեանցս :

Երրորդ հասորն՝ *փունջ* բանասիրական , կը բովանդակէ , ազգային զանազան յօդուածներ , քննադատութիւններ , բազմաթիւ քաղաքաց եւ գիւղօրէից նկարագրութիւնք եւ գաւառական ընդհանուր տեսութիւններ :

Ներկայ հասորս հրատարակելէ վերջը պիտի սկսիմ Բ . եւ Գ . հասորներուն :

Փունջ գիտականն ունի երեք մասն . առաջին մասը ամբողջովին ի լոյս տեսած է Հայրենիքի մէջ . երկրորդ մասն *Ծաղիկ զաւեշտաբերքի* , *Փունջ* եւ *Ծաղիկ շաքաւաքաբերքի* եւ *Ճերիտէյի Շարգիյի* լրագրաց մէջ :

Երրորդ մասն ամբողջովին ձերիսեյի Շարգիյե լը-
րագրի մէջ :

Սոյն հասորիս ամբողջութիւնն նուիրեցի Վսեմա-
նուխ Զունդ Ասպետի, արաբուխ նուէր մը, որ յուսամ
քէ պիտի բարեհաճի ընդունիլ իբր առհաւասշեայ մեր
խորին յարգանաց եւ արագին շնորհակալութեանց, որ
մարդասիրաբար բարեհաճած է իւր անման կտակովն
մեծագոյն զարկն տալ հայ ուսանողութեան, ապագայ
հայ սերնդեան :

Իսկ Առաջին մասն նուիրեցի Տօքէօր Քեաթիպեա-
նի անման յիշատակին, որ կարծես բարեարարութիւնն եւ
բժշկական հանճարն իրեն մեծագործն քրած էր :

Երկրորդ մասն կը նուիրեմ Տօք. Տօպրաւեան է-
ֆէնտի, իբր նշան սիրոյ եւ յարգանաց, որուն բարե-
կամութիւնը միշտ կը վայելեմ :

Երրորդ մասն կը նուիրեմ Տօքէօր ձէլալեան է-
ֆէնտի, ի նուէր համակրանաց, որուն գիտական գրիչն
միշտ օգտակար եղած է հասարակութեան :

Բարեկամներէս ոմանք կը կարծեն քէ սոյն հասո-
րներն հրատարակելով հրապարակէ պիտի քաշուիմ. վար-
ժուած գրիչ մը չը կրնար երբէք անշարժ մնալ. ինձ հա-
մար ամեն պատեհ առիթ ժամանակին գտնան կը կազ-
մէ, անկից առանց օգտուելու չեմ քողուր որ անցնի.
Իմ միակ վահանս եղած է եւ պիտի ըլլայ պատեհի
ինքնօգնութիւնն...

1891 Յուլիս 17

ՏՕՔԹԷՕՐ Կ. Յ. ՓԱՇԱԵԱՆ

Կ. Պոլիս

ՓՈԻՆՋ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԱՂՏՆԻՔ ՔՆՈՅ ԵՒ ԵՐԱՋՈՑ

Ն Ո Ւ Է Ր

ՏՕՔԹԷՕՐ ՔԵԱԹԻՊԵԱՆԻ

ԱՆՄԱՀ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Ա.

Կեանքը երկու կողմ ունի, մին զգալի եւ ծանօթ,
իսկ միւսն անծանօթ եւ խորհրդաւոր. առաջինը մար-
դուս ուշը չը գրաւեր, որովհետեւ մարդիկ կենաց այդ
մասին ի բնէ եւ ինքնաբերաբար վերահասու եղած
են արդէն. սակայն երկրորդն ճշդապէս ճանչնալու
եւ անոր վրայ ստոյգ գաղափար մ'ունենալու համար
մարդս կ'ստիպուի գիտութեանց խորերը գեգերիլ,
երկար եւ լուրջ քննութիւններ ընել եւ լուծել կենաց
մեծ գաղտնիքը, եւ ահա այս է որ կեանքն խորհր-
դաւոր եւ գաղտնալից կ'ընէ եւ գերբնական պատճառ-
ներ ենթադրելու տեղի կուտայ :

Քուենը՝ կենաց այս անծանօթ մասին կը պատկանի և որուն գաղտնեաց տեղեակ լինելու համար գիտութեանց մշակք բազում աշխատութիւններ զոհած են . և այս աշխատութիւններ մասամբ իւրիք օգնած են չօչափելու քնոյ գաղտնիքը , և իմնպատակս՝ գիտնոց աշխատութեանց եզրակացութիւնները աստ յիշելով՝ ժողովուրդը ծանօթացնել է կենաց գաղտնախորհուրդ և անծանօթ մասին :

Քուենը՝ կենաց զգացողութեան և հաղորդակցութեան դադարումն է , և որով մարդս իւր իսկական գոյութենէն և արտաքին աշխարհը չընկալաւ իրերու հետ ունեցած յարաբերութենէն անտեղեակ կը լինի : Գիտունք և մանաւանդ բնախօսք տակաւին համաձայնած չեն իրենց մէջ՝ թէ քուենը այսինքն այս դադարում (suspension) արդեօք ջիղերու միջոցաւ եկած զգացողութիւններ՝ ուղեղն զանտնք ընդունելու անտրամադիր և անկարող է . թէ մի՞ գուցէ ջիղերն իրենց ընդունած ազդեցութիւնները ուղեղին հաղորդելու անկարող վիճակ մ'ունենան :

Այս երկու կարծիքներ առանց քննելու , մէջ բերենք մեր կարծիքը որ արդի գիտութեան ընդունած ճշմարտութեանց վրայ է հիմնեալ :

Քուենը կը գոյանայ ուղեղի արեան նուազութենէն , որովհետեւ առհասարակ ընդունուած ճշմարտութիւն մ'է թէ՝ ո՛ւր որ արեան նուազում կայ , հոն կայ պաշտօնի նուազում և կամ դադարում , քանզի սնանումը լաւ կերպով տեղի ունեցած չէ և առանց սնանումի ալ կեանք և շարժում չըլլար : Այսպէս ուղեղը իրեն պէտք եղածին չափ արիւն չստանալով կսկսի կամաց կամաց իւր պաշտօնի մէջ տկարանալ և վերջապէս բոլորովին դադարիլ պաշտօնէ , (և այս պաշտօնի դադարման ընդհանուր չըլլալը երազի վրայ

խօսած միջոցնուս պիտի բացատրուի) . ընթերցողք անշուշտ հետաքրքիր են իմանալ մեր փաստերն և ապացոյցներն , սկսինք ուրեմն :

Բժիշկներ շատ պատեհութիւններ կ'ունենան տեսնել այնպիսի հիւանդներ որք մէկէն իմէկ մեծ քանակութեամբ արիւն կորսնցուցած են , այդ հիւանդներու վրայ տեսնուած առաջին ախտանշանը քուեն է , այսինքն անզգայութիւն , անշարժութիւն և անձնական գոյութեան անճանաչում : Նոյնպէս յոյժ նիհար և արեան խոր պակասութիւն ունեցող հիւանդներ երբ կանգնիլ ուզեն , իսկոյն գլխապտոյտ մը և քնոյ յատուկ վիճակ մը կ'ունենան որով կ'ստիպուին նստիլ , նոյն միջոցին ուղեղի մէջ գտնուած քիչ մը արիւնն ուրիշ կողմեր սարածուելով արեան նուազում մը յառաջ կուգայ և այս է որ քնելու վիճակ մը կը բերէ հիւանդին վրայ :

Կենդանիք ընդհանրապէս ճաշէն վերջը քնելու տրամադրութիւն մը կ'ունենան . և այս մեր վերը Ըսածը կը հաստատէ , զի սնունդը ստամոքս մտած միջոցին արեան խժում մը տեղի կ'ունենայ դէպ ի ըստամոքսն՝ պատրաստելու համար մարոողական հիւթը և արդ այս միջոցին արեան մեծ մասը ստամոքսի մօտ գտնուելով բնականաբար ուղեղը քիչ արիւն կ'ստանայ որով կենդանին քնելու տրամադիր և յարմար վիճակ մը կ'ունենայ :

Այս երեք կարգի ապացոյցներ կարծեմ կը բաւեն հաստատելու համար թէ քուենը ուղեղի արեան պակասութենէն յառաջ կուգայ . բայց այսու հանդերձ ասոր բոլորովին հակառակն պնդողներ ևս կը գտնուին , այսինքն ոմանք ի գիտնոց կ'առարկեն՝ թէ քուենը արեան ուղեղի մէջ մեծ քանակութեամբ հաւաքուելէն յառաջ կուգայ , այսպէս առարկողներուն

մեր վերը յիշած ապացոյցները կրկնելէ յետոյ հետեւեալ կերպով կսկսինք ջրել անոնց կարծիքները :

Իրաւ է թէ մեծ չափով արեան ուղեղի վրայ խուժելը քուն կը պատճառէ , որպէս կը տեսնուի արիւնոտ մարդկանց վրայ որք քունը շատ կը սիրեն , սակայն այս աւելի հիւանդային վիճակ մ'է քան բընական և սովորական , որովհետեւ ուղեղի մէջ բնական չափէն աւելի գտնուած արիւնը ուղեղը կը ճնշէ և այս ճնշում ուղեղի պաշտօնին դադարում կը պատճառէ , որով քունը յառաջ եկած կըլլայ ոչ բնական պատճառներով այլ հիւանդային-ճնշմամբ :

Եւ մեր այս ըսածը հաստատելու համար ճնշման երկու փաստ մէջ բերենք :

Բժիշկներ (որպէս պատահած է իմ բժիշկ բարեկամներէս միոյն՝ յԱյնթապ) կը պատահին այնպիսի վիրաւորեալներու որք կորսնցուցած են իրենց գանկոսկրի մի մասն առանց ուղեղի ու է մի մասին վընասուած լինելու և ապրած են երկար ժամանակ , արդ երբ մէկը գանկի այդ բաց միջոցէն ուղեղի վրայ մատով թեթեւ ճնշում մ'ընէ , վիրաւորեալն իսկոյն կը քնէ հարկ չկայ ըսելու թէ յանկարծ վար գլորելով :

Հիւանդներ ալ կան որ իրենց գանկի մէջ տարբեր կազմութիւններ ունեցող ելունդներ (tumeur) ունին , և այս ելունդներ ուղեղը կը ճնշեն որ պատճառ կըլլայ խել մ'ախտանշաններու որոնցմէ մին ալ քունն է :

Կան առարկողներ ևս՝ թէ ի՞նչու համար նիհար և արեան պակասութիւն ունեցող հիւանդներ երբեմն քուն չեն ունենար և քնելու համար մեծ դժուարութիւններ կը քաշեն :

Արդարեւ նիհար և արեան պակասութիւն ունե-

ցող անձ մը մեր կարծեաց համեմատ պէտք էր որ քնէր իրիսան անքուն լինելու , սակայն այդ վիճակ այսինքն այդ արեան պակասութիւն բնական չէ այլ ախտային , որով ուղեղը քնանալու չափէն աւելի արիւնէ կը զրկուի և այս ալ պատճառ կըլլայ անքնութեան , այսինքն ջղային անբնական գործունէութեան , որովհետեւ չափազանց արեան պակասութիւնը ուղեղը և ամբողջ ջղային դրութիւնը գրգռման վիճակի մէջ կը դնէ :

Գալով այն կարծիքին թէ «ջիղերը արտաքին ազդեցութիւնները ուղեղին հաղորդելու անկարող ըլլով քունը յառաջ կուգայ» հետեւեալ կերպով կարելի է ջրել :

Քնող անձի մը ոտքը , ձեռքը և կամ մարմնոյն մի որ և է մասը եթէ խոցելու ըլլամք իսկոյն զայն ետ կը քաշէ և այս կը ցուցնէ թէ ջիղերը արթուն և արտաքին ազդեցութիւնները ուղեղին հաղորդելու տըրամադիր վիճակ մ'ունին : Սակայն գուցէ առարկողներ ըլլան՝ թէ այս ուղեղին արթուն ըլլալն եւս կը ցուցնէ , որով թէ ուղեղը և թէ ջիղերը տրամադրութիւն ունին արտաքին ազդեցութիւնները ընդունելու : Այս առարկութիւն չէ կարող սպասել մի գիտուն անձէ , որովհետեւ Քլոս-Պէրնար , Պրաուս-Սէֆարս , Վիլքիսն և ուրիշ բնախօսներ հաստատած և համամիտ գտնուած են ողնաուղեղի անդրադարձական պաշտօնին վրայ՝ թէ այս տեսակ շարժումներ տեղի կունենան լոկ ողնաուղեղի միջոցաւ առանց ուղեղին միջամտութեան որք կը կոչուին ակամայ շարժումներ և կամ բնագրական շարժումներ : Այս կերպ շարժումներ ուղեղին արթուն եղած ժամանակ ալ տեղի կունենան , առանց ուղեղի մասնակցութեան , և գործողութիւնը ըլլալէն վերջը միայն տեղեակ կ'ըլլայ

ուղեղը, միայն տեղեակ կըլլայ կ'ըսեմ, քնոյ ժամանակ ատկէց ալ կը զրկուի, այսինքն քնացող մը իւր քունի մէջըրած շարժումները երբէք չյիշեր, ուղեղը տեղեակ չէ:

Կարելի է դիտողութիւն մ'ընել այս մեր վերջի ըսածին, այսինքն «քնող մարդու մը մօտ եթէ սովորական ձայնով երգեմք ինչո՞ւ չը լսեր այդ երգը, քանի որ ջիղերը արթուն են ըսինք» . կը պատասխանենք, այդ դիտողութիւն նոյն իսկ իւր իսկութեան մէջ մեր ըսածը կը հաստատէ, թէ ինչպէս լսելեաց ջիղերը մեր հաստատած կարծեաց համաձայն արթուն կ'ընելով ձայնը ուղեղին կը հաղորդեն, սակայն քանի որ ուղեղը տրամադրութիւն չունի իրեն եկած ազդեցութիւնները ընդունելու, լսողութիւն յառաջ չը գար, բայց զօրացուր այդ ազդեցութիւն, ուղեղն զրգուելով պիտի արթննայ և այն ատեն միայն պիտի զգայ, այո՛, ուժգին պիտի քաշէ սեղմուած ձեռքը կամ ոտքը մի՛ ըսելով, եւ կամ եթէ երգուած է լսելով ձայնը աչերն պետի բանայ:

Ընդունելով որ ընթերցողը մեր մէջ բերած փաստերէն և ապացոյցներէն համոզուած են քնոյ մասին մեր ունեցած կարծեաց ճշմարտութեան, կը վերջացնենք մեր քննադատական գրութիւնը եզրակացընելով որ—ուղեղը առժամանակեայ և բնական պատճառներով սնանումէ դադրելով (anémie cérébrale) կը դադրի նա եւս իւր պաշտօնէ և այս դադարում յառաջ կը բերէ քունը:

Կենաց արտաքին իրերու հետ ունեցած շարունակական հաղորդակցութենէն ջղային ոյժը (fluide nerveux) կ'սպառուի և հետեւաբար մեր գործարաններու վրայ ունեցած ազդեցութիւնը կը տկարանայ,

որով արեան շրջառութիւնը, ջերացումը (calorification) և բոլոր գործարանաց պաշտօններ կ'սկսին նուազեցնել իրենց գործնէութիւնը, և այս ատեն է որ կ'սկսի քնոյ ենթակայ վիճակ մը:

Արտեւանունք կը խոնարհին, մկանունք կը թուլնան, գաղափարք և մտածմունք տակաւ առ տակաւ կը ցրուին, արտաքին գրգռումներ իրենց ազդեցիկ ոյժերը կը կորսնցնեն, ի մի բան բոլոր գործարանք այս ընդհանուր թուլութեան ենթարկուելով վայրկենական անզգայութիւնը կը տիրէ և ո՞ր որ եսը պակսի հոն կը տիրէ կատարեալ և բացարձակ քունը...

Սակայն ամեն գործարան մի և նոյն չափով հաւասարապէս չեն ազդուիր. արթնութեան ժամանակ այն գործարանը որ աւելի ջղային ոյժ սպառելով հոգնած է (և ի մասնաւորի տեսողութեան գործարանը) նա աւելի պէտք ունի հանգստանալու, միւս գործարանք իրեց գործունէութեան համեմատ ուշ կամ կանուխ կ'սկսին հանգստանալ. և աչքն առաջին անգամ լինելով հանգստանալու պէտք ունի: Ուղեղը մի և նոյն ատեն բացառապէս ամբողջ մասերովը կը քնէ, այլ ընդհանրապէս, ուղեղի մէկ մասը թեթեւ, միւս մասը աւելի խոր և մէկ մասն ալ արթուն կը մնայ և այս տեղի կուտայ թեթեւ, անորոշ և կարճ երազներու, որ կը կազմէ ամենառաջին քունը: Յետոյ բոլոր գործարանք և գրութիւնք հաւասարապէս ազդուելով խոր քունը կը տիրէ, և այս միջոցին գաղափարք բոլորովին խոյս կուտան:

Առաւել կամ նուազ տեսողութենէ մը յետոյ, որ կը նշանակէ թէ գործանանք իրենց պէտք ունեցած հանգիստը և սնանումը վայելեցին, ջղային ոյժը՝ առատապէս գոյացած լինելով ուղեղի մէջ՝ գործարանք գրգռուելով իրենց պաշտօններու կը ձեռնար-

կեն վերստին և այս միջոցին է որ կ'սկսին խառնի խուռն, մթին և կարճատեւ առաջին երազներն:

Այս ընդհանուր հանգիստ (քունը) որչափ երկար տեւէ այդ տեւողութեան համեմատ, ջղային ոյժերը մեծ քանակութեամբ կ'ամբարին, գաղափարք կ'արթընան, և մարմինը ուղեղի հրամանները և շարժումները կատարելու ենթակայ վիճակ մը կունենայ, երազները կանոնաւոր և վերջնական կերպ մը կ'ստանան:

Քունը՝ մտաւորական և զգայական գործարաններու ոյժը վերանորոգած լինելով, թեթեւ ազդեցութիւններէ շուտով կը ազդուին և քնողն կարթընայ և կը հասկնայ իսկոյն թէ ո՛վ է, ո՞ւր է. կամաց կամաց տեսարաններու հետ կ'ընտելանայ, գաղափարները եւս առաւել կը զտուին և կը կանոնաւորուին. և ահա զարթնումը սկսած է որպէս վերջաբան քնոյ...:

Քունը, միշտ այսպէս կանոնաւոր ընթացք չունենար, նա մանաւանդ հիւանդութեանց միջոցին՝ և մասնաւորապէս ջղային հիւանդութիւններու՝ աւելի կամ նուազ կը խանգարուի, երբեմն բոլորովին քուն չըլլար և երբեմն ալ տեւողութիւնը կը կարճի և կամ կերկարի: Այս երկու վիճակներէն առաջինն անցնութիւն (*) (agrypnie) և երկրորդն Փնէութիւն (cataphora) կը կոչուի:

Քունը՝ բնական երեւոյթ մ'է որ ունի իրեն յատուկ հոգեբանական բացատրութիւնները և որուն գոյութիւնը հոգւոյ և մարմնոյ մասնակի ընկերակցութենէ կախեալ է, Ուղեղի պաշտօնը տկարանա-

(*) Insomnie. perte du sommeil. veille involontaire.

լով կամ խափանուելով և իր ներքին մասերու գործակցութեան հաւասարակշռութիւնը կորսուելով՝ իմացականութիւնը կազդուի և կսկսի անկանոն ու անկատար կերպով գործել. յանձամ ուղեղի մէջ արեան հոսումէ յառաջ եկած երեւոյթից նման երեւոյթներ կը գոյանան, որպէս յիշողութեան, գաղափարաց զուգորդութեան և բաղդատական ու դատողութեան կարողութեանց խանգարումն: Սակայն քնոյ մէջ սոյն կարողութեանց խանգարումնք թեթեւ և գլխաւորաբար վաղանցիկ են, վասն զի ուղեղի մէջ բջիջք և արեան շրջառութիւնք ունին մասնաւոր կերպ մը: — Մկանանց և ջիղերու յատկութիւնք արիւնէ կը բղխին և հիւսուածոց ու տարրերու սննդական երեւոյթից հետեւութիւններն են — «կլօդ Բէշնար» (Rapport sur les progrès et le marche de la physiologie générale en France), Ո՞րն է այս մասնաւոր կերպն:

Այս մասին կարծիքները խիստ տարբեր են, որպէս նշանակած եմք «Գաղտնիք քնոյ» առաջին գլուխուն մէջ. կարծողներ կան որ — Րօբէյ Դունգլիսըն (Human physiology) — քունը՝ դէպ ի ուղեղն եղած արիւնախժումէ յառաջ կուգայ, Հալլէր և Հարտլէյ եւս այսպէս կը մտածեն. — հոշակաւոր անգլիացի անդամազննադէտ Մարէշալ Հօլը ջղջիկի մը (կէճէ քուշու) թմրութեան վիճակին մէջ մանրադիտական զննութեամբ հաստատած է որ փոքր երակներու և շնչերակներու մէջ արեան շրջառութիւնը ծանր տեղի կունենայ (Hunter, oeuvres complètes, Թարգմանեալ Րիշլօէ): Քնողին բիւրու վիճակին կը թուի հաստատել այս կարծիք, վասն զի քնոյ միջոցին կը կծկին՝ որ նշան է արիւնախժման (Շ. Րիշէ, Les poisons de l'intelligence): Բիւրու ընդլայնումն

ընդհակառակն ուղեղի դեղնութեան և արիւնանուազութեան կ'ընկերանայ, որ ոչ չլացուցիչ լուսոյ և ոչ ալ խոր մթութեան կը վերաբերին:

Դիւրհամ և Համօնդ ճարտար բնախօսաց աշխատութիւնք ընդհակառակն ցոյց կտան որ քնոյ միջոցին ուղեղի մէջ արիւնանուազում կայ. (Lnys, Recherches sur le système nerveux cérébro-spinal եւ Langlois, contributions):

Ինչ կերպով կը գոյանայ արիւնանուազումն:

Տօքթէօր Հ. Օբէրշտայնէրի ուսումնասիրութիւնք հաստատած են որ՝ հոգնութիւնը թթուածութեան (Oxydation) արդիւնք է. մկանանց եւ ուղեղի մէջ սոյն թթուածութեան արդիւնք կը մթերին, վասն զի այնքան շուտ չեն կրնար արտաքսուիլ որչափ որ հաւաքուած են, և այս կուտակմամբ է որ հոգնութիւնը կը գոյանայ և հետեւաբար քունը: Քնոյ մէջ թթուածինը արիւնէն ծծուիլը և իւր հեղուկին մէջ ածխային թթուն հալիլը նշանակած է Տօկտօր Լանկլուա (Annales médico-psychologiques):

Արդ այս կարգի երեւոյթ մ'աւելի լաւ յառաջ կուգայ արիւնանուազման ազդեցութեամբ քան թէ կրաւորական արիւնախժմամբ. բայց այս խօսքերէ պիտի հետեւցուի որ թէ մին և թէ միւսը պիտի կրնան յառաջ բերել քունը, արդարեւ ներգործական արիւնախժումը արեան շրջառութեան արագման հետեւանքն է որ թթուածնութեան արտադրութեանց արտաքսումն կը դիւրացնէ և որով քունը կը խանգարի և չը կրնար գոյանալ, իսկ կրաւորական խոժոժումն՝ նման ուղեղի արիւնանուազման և այլ ճշմարիտ խանգարմանց՝ միեւնոյն արտադրութեանց արտաքսումը կը տկարացնէ և կամ կը դադարեցնէ, և այս վիճակ հաւասարապէս կրնայ տեղի ունենալ ար-

եան անմիջական խանգարումէ մը. արիւնը իբրեւ գրգռիչ նիւթ ուղեղային բջջաց վրայ կազդէ, ուրեմն քունը գոյանալու համար, ո և իցէ մի բան կամ ազդում չը պէտք է ջիղը գրգռէ:

Կալիֆէլլ՝ գանկոսկորի մէկ մասն կորսնցնող հիւանդի մը վրայ ըրած զննութենէն տեղեկացած է որ երբ հիւանդը հանգիստ և ծանր կը քնէ, ուղեղը իր ծածկոյթից մէջ անշարժ կը կենայ և ընդհակառակն երբ քնոյ մէջ կուենայ բաւական պայծառ երազներ, որք արթնութեան յիշատակներն ի վառ կը պահեն, ուղեղի ծածկոյթը գանկին ծածկուած տեղէն կ'սկսի շարժիլ, Բլումէնբախ նոյնատեսակ պարագայի մը մէջ հաւասարապէս նկատած էր որ քնոյ միջոցին ուղեղը կը կծկի և արթնութեան ժամանակ ուղեղին ծաւալը կը մեծնայ և արեան հոսումը կ'արագանայ:

Քնող մարդուն արեան շրջառութիւնը՝ ուղեղի ինչպէս նաև մարմնոյ մնացած բոլոր մասերուն մէջ կը տկարանայ, սոյն ճշմարտութիւն զարկը քննելով կատուգուի, այս պատճառաւ է որ քնոյ միջոցին կենդանական ջերմութիւնը կը նուազի և ընդհանրապէս կը մսիմբ ու վրանիս ծածկելու պէտքն կզգամք:

Գիշերը՝ զգայնութեանց թիւը կը նուազի, ցերեկուան գրգռմանց բոլոր պատճառներն կ'անհետին որով մեր զգայական գործարանները նուազ կը գլրգլրուին, և սորա համար մարդս քնոյ պէտքն կը զգայ այնքան աւելի որչափ ցերեկուան հոգնութիւնն ալ կ'գայ միանալ:

Գիշերուան կատարած սոյն խորհրդաւոր ու վերանորոգիչ դերը կը խանգարուի՝ արհեստական լոյսէ, արեան շրջառութիւնը արագացնող ըմպելիքներէ, նուազարանէ և սաստիկ յուզումներէ. վասն զի ջլա-

յին ոյժը այն աստիճան գործնելութիւն չունենար քնոյ մէջ, որչափ կունենայ արթնութեան ժամանակ:

Բնութեան գծած ու որոշած միջոցը արթնութեան կրնայ վերածուիլ, և սորա հսկառակն արթնութեան սահմանեալ ժամերը քնոյ, այսինքն, պարզ ըսելով՝ մարդս ցերեկը քուն գիշերը արթուն կրնայ կենալ: Սակայն սոյն բնական վիճակի յեղաշրջումը առողջութիւնն առանց վտանգելու չէ կարելի. վասն զի ցերեկուան քունը գիշերայինին չափ կազդուրիչ ու վերանորոգիչ չէ: Երբ արեգակն ծագի, հազար և մի տեսակ պատճառք կուգան մեր զգայարաններն գրգռել և գործելու ստիպել, և քնոյ յատուկ արեան շրջառութեան դաշտալումը երբէք չկրնար այնքան կանոնաւոր կերպիւ շարունակել: Ցերեկուան քունը, կը գրէ Միլէլ Լէվի, (Թիէթէ տ'իփէյն բիւսլիգ է բրիվէ) անկատար նորոգութեան նշաններ կը թողու՝ որք մինչև իրիկուն կը տեսն. որպէս գլխածանրութիւն, զգայարանաց ծուլութիւն, բերնի լեղիութիւն և լեզուի թանձրութիւն:

Նոյն հեղինակը կը յիշէ նաև՝ որ Հասարակածի տապալտարչ քաղաքաց մէջ, կամ սաստիկ ջերմութիւն տիրած միջոցին՝ եթէ ցերեկը քնացուի, գիշերուան քնոյ զօրութիւնը չ'ստացուիր. բնութիւնը թէև յայնժամ կ'ստիպէ քնել, բայց արենախոթումը՝ որ կը գոյացնէ այս քունը՝ նոյն աստիճանը չէ:

Ջերմութեան աստիճանաց բարձրացումը յառաջ կը բերէ ներգործական արենախոթում մի. և այս արենախոթում՝ փոխան պարզօրէն մեր ջղային ոյժերը պատրաստելու, քունը՝ ուղեղի մէջ արենախոթման և մարտողութեան միջոցին արեան շրջառութեան արագացման հետևութիւնն կը լինի. և որով այս պարա-

գային նա միշտ կստանայ ակտաբանական յատկութիւն մը: Գինովութիւնը նոյնանման քուն մի յառաջ կը բերէ, ընդհանրապէս միացած գլխածանրութեան և գլխացաւի:

Գինով անձին և ննջող մարդուն ուղեղներու վիճակաց նմանութիւնները կը գոյանան տեղի ունեցած պարբերական արենախոթմանէ և արենանուազմանէ: Քնոյ միջոցին ինչպէս որ կը պատահի գինովութեան ազդեցութեամբ, և ճշմարիտ ազգայեցիկներու ներշնչմամբ, արեան յատկութիւնը վաղանցիկ փոփոխութիւն մի կը կրէ. թթուածինը կը նուազի և ածխային թթուն կը շատնայ. արեան սոյն կերպարանափոխութիւնը ջղային հիւստեածքի և հետեւաբար իմացականութեան վրայ կ'ազդէ:

Խելագարութիւնը քնոյ միջոցին եղած ուղեղային վիճակի հետ մեծ նմանութիւն ունի, ոմանք՝ կը գրէ, Դօկտէօր Ա. Սօզ (տէ սէնթօն Ֆիզիգ տը լա Փօլի), կ'զգան որ գլուխին կը ճնշուի կամ կը ճաթի, և ոմանք ալ գանկի մէջ պարապութեան կամ ցրտի զգացում մի կ'ունենան. հիւանդներ կը խոստովանին նաև մի տեսակ տաղտուկ կամ խոնջում, որ ոչինչ կրնայ մեկնել, իրենց սովորական զբաղմանց աշխատելու անկարող կը լինին: Այս վիճակաց մի կենդանի ներկայացուցիչը տեսայ ի Տիվրիկ Պ. Յ. Հացպանեան (խենդ ազատ) 27 տարեկան ամուսնացեալ երիտասարդ մը, սորա մտային խանգարումը չափազանց գիճութեան մոլութենէ յառաջ եկած է: Այս անձ կ'զգար թէ իւր ուղեղը հեղուկացած է, և օրէ օր պարպուելով օր մ'ալ բոլորովին պիտի սպառէ: Սոյն երիտասարդ անցեալ չաբթու Պօլիս դըրկուեցաւ Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ դարմանուելու,

և որուն վրայ արդէն գրած եմ «Հայրենիք» ի 3306 թուոյն մէջ:

Խոր քնոյ միջոցին խել մը գործարանաց մէջ ան-
զգայութիւնն կսկսի տիրել, քնողներ կան որոց քունը
այնչափ կատարեալ է որ եթէ շարժուին, զարնուին
կամ ծեծուին իսկ, չեն արթննար: Ժինեվացի Պ.
Պրէվօսա՝ անձի մը պատմութիւնը կ'ընէ, որուն ոտ-
քին կոշտը քնած միջոցին առանց իմացնելու այրած
են (Պիպլիօթէզ իւնիվէրսիտէ տը Ժընէվ):

Ցուրտն ալ քուն կը պատճառէ, վասն զի արեան
շրջառութիւնը կը դանդաղեցնէ և հիւսուածոց թըթ-
ուածութիւնը (սնանումը) կը նուազեցնէ, և որով
կատարեալ անցաւութիւն (անալթէզի) կը գոյանայ.
նաև զովացուցիչ դեղերու օգնութեամբ մասնակի
անզգայութիւնք յառաջ բերուելով, վիրաբուժական
գործողութիւնք կատարուած են և կը կատարուին
ցարդ, (էօվրը քօմբլէթ տը Հունթէր, անալմէտիգօ
- փսիգօլօթիգ):

Բ.

Քնելութիւն

Քնելութիւնը մի տեսակ խոր քուն է որուն սաստ-
կութիւնը պատճառ կըլլայ խել մը տարօրինակ և
ահաւոր տեսարաններու և այս սաստկութիւն երեք
աստիճանի կարելի է վերածել 1. — Ծանր փուն
(Coma). 2. — Թմբուքիւն (Carus). 3. — Խոր քն-
ութիւն (Léthargie):

Ա. — Ծանր փունը մի տեսակ խոր քնելութիւն է
որուն ենթակայ եղող հիւանդները մի քանի միջոց-
ներով կարելի է արթնցնել:

Բ. — Թմբուքիւնը աւելի խոր քուն մ'է ընկերա-
ցած անզգայութեան և տնշարժութեան. սաստիկ
չուկներ, շարժել և նոյն իսկ պաղ ջրի մէջ ընկղմելը
չեն օգներ հիւանդը արթնցնելու:

Գ. — Խոր քնութիւնը քնելութեան աւելի սաստ-
կագոյն մի աստիճանն է ջղային զառանցանքներով
խառն. հիւանդին վրայ տիրող ընդհանուր թմբու-
թենէն և անզգայութենէն խաբուելով զայն կեանքէ
զուրկ էակ մը և կամ դիակ մը կարծել շատ հեշտ է:

Բժշկական և վիրաբուժական թերթերու և գըր-
քերու մէջ խոր քնութեան բազում օրինակներ յիշ-
ուած են որոնցմէ քաղելով աստ մի քանի օրինակ-
ներ կը ներկայացնեմք:

1754 ին կը յիշուի Լը Sorulzor քը լա Շարիքէ ան-
ուամբ մի անձն, այս անձի քունը կը տեւէր գրեթէ
տարւոյն կէսը այսինքն վեց ամիս, արթնցնելու հա-
մար ամենախիստ միջոցները գործածելով և զով ջրի
մէջ ընկղմելով իսկ չէր կարելի զայն արթնցնել:

Վան-Սվիէթէն նոյնանման պարագայ մը կը յիշէ.
քնացողն արթննալով չուզեր հաւատալ թէ՝ գիշերը
շատ երկար տևած է. վասն զի նա կը յիշէ միայն իւր
քնած ժամանակը որ սերմանիքի ատեն էր և որ այժմ
հնձելու ժամանակն հասած է:

Գիւզացի կին մը ամբողջ շաբաթ մը շարունակա-
բար կը քնէր. և միայն կիւրակի առաւօտ կը զարթ-
նուր, իւր արդուզարդը և փոքրիկ նախաձաշ մը ը-
նելէ յետոյ եկեղեցի կերթար, եկեղեցիէն վերադար-
ձին վերստին կը քնէր հետեւեալ կիւրակէ արթննա-
լու պայմանաւ:

Բնութեամբ շատակեր մարդ մը որ մէկ անգամ միայն կը ճաշէր, վերջին պատառը առնելէ և վերջին գաւաթը ըմպելէ յետոյ կը քնէր, և հետեւեալ օրն մի և նոյն ժամուն ճշգրտապէս կը զարթնուր վերսկսելու համար իւր արթնութեան ժամանակ թողած գործն, այսինքն ճաշը:

Բարձրագոյն ընտանիքէ կին մ'ալ յիշուած է որ երեք տարի յաջորդաբար կը քնէր առանց ո և է սընունդ առնելու. առ ի զգուշութիւն մասնաւոր գործիքով մը քթին ծակերէն մտնելու կը ներմուծէին ստամոքսին մէջ. կզակներուն ջղաձգական կծկման պատճառաւ որ չէր կարելի բանալ բերանը:

Բժշկական հանգէսք լի են այսպիսի տարօրինակ և անհաւատարի թուող դէպքերով որ մարդուս իրաւամբ զարմանքը կը գրաւեն. և անոնց ճշգրութիւնը տարակուսելի և կասկածելի պիտի ըլլար եթէ վստահելի և գիտուն անձերէ չպատմուէին: Ի մէջ այլոց յիշուած են Չէն Կէն Կիւն 49 օր շարունակաբար քնացողներ, որպէս երկու ամիսէն մինչև չորս տարի և այս օրինակներու առջև անկարելի է չհաւատալ Էթիմէնիսի (*) պատմութեան ճշմարտութեան որ կ'ըսեն թէ 57 տարի քնած է, միայն քիչ մը չափազանցեալ կ'երեւի:

Խոր քնքերուց վիճակը կարելի է բաղդատել պաղարիւն կենդանեաց ձմեռնային քունին որ կատարեալ թմբրութիւն մ'է. օձի և գորտի նման կենդանիք ձմեռները կը ներկայանան մեզ որպէս մի անշընչացեալ կենդանիներ, շնչառութիւն և շրջառութիւնը վերջին ծայր անզգալի և անշարժութիւնը ու

[*] Յոյն բանաստեղծ մը. Քրիստոսէ վեց հարիւր տարի առաջ:

անզգայութիւնը կատարեալ է. այնպէս որ մարմնոյն մէկ մասը եթէ խոցելու կամ վիրաւորելու լինիմք ցաւի կամ կենդանութեան ո և է նշան չը յայտնէր:

Աւելի ապացեցողիչ դէպք մը պատմելով որ գիտնականն Տըպէյ լսած է վստահելի մի ծերունիէ՝ կը վերջացնենք ֆնէութեան մասը:

Պիրէնեան լեռանց ամենադճատ բնակիչներէն միոյն կինը որ ցասկոտ բնաւորութեան տէր էր, իւր կենաց տեւողութեան մէջ մի քանի անգամներ քմբրութեան ենթակայ եղած էր. հիւանդութեան այս կանխանշաններ դժուարին և անդարմանելի հանգամանք մը կը ցուցնէին: Բնականէն չար եղող այս կինը կըռուսէր, զայրացկոտ և կատաղի էր. երբեմն գազանաբար իւր էրկանը վրայ կը յարձակէր և յետոյ խոր քնքերուց մէջ կ'իյնար և զայն արթնցնելը անկարելի կը լինէր. և այս կը տեւէր գրեթէ տասն և հինգ կամ քսան օր:

Խեղճ մարդը մեծ համբերութեամբ կը տանէր ամուսնական այս յոյզերը. «նէ հիւանդ է, կ'ըսէր ողորմաբար, պէտք է ներել նէրա» և ստոյիկեան համբերութեամբ իրեն եղած նախատինքներուն և հարուածներուն կը տոկար. միայն դէմքը իւր ձեռացը մէջ կը ծածկէր, որովհետև այդ կատաղած կնկան ոխը առաւելապէս իւր էրկան դէմքին վրայ էր:

Օր մը այս կնկան քունը սովորականէն աւելի երկարեցաւ, և բժիշկ մը մեռած լինելը վճռեց:

Խեղճ գիւղացին արտասուալից աչերով շնորհակալութիւն կը յայտնէր առ Աստուած որ զնէ իւր մօտ կանչած էր: Թշուառ Յոր երանելին, պատանք մը գնելու չափ դրամ չունէր. իւր նեղութիւնը դրացիներուն յայտնեց. և երկու գիւղացիներ մեռեալը իբրեւ պատանք իւր հագուստներով պատգարակի մը

մէջ դնելով դէպ ի հանգսեան դառնը ուղղուեցան, երբ մացառոտ նեղ տեղէ մը կ'անցնէին, փշալից ճիւղ մը եկաւ ճեղքեց վախճանեալին դէմքը և նէ սուր ճիչ մը բառնալով իսկոյն արթնցաւ: Պատգարակը կրող գիւղացիները սարսափահար եղած վար ձգեցին պատգարակը և արագ արագ քայլերով խոյս տուին. խեղճ էրիկը միւսներուն պէս զարհուրած ու սարսափած էր, և մի քիչ ժամանակ արձանացեալ մընալէ յետոյ աշխատեցաւ թշուառին խելքը գլուխը բերել:

Ահ ու դողը գիւղին մէջ տիրած էր, բազում ամիսներ անցած էին, սակայն գիւղին ամենաաներկիւղներն իսկ տակաւին չէին համարձակեր նայիլ այդ վերակենդանութեան մեռեալին երեսը:

Վերակենդանութեան վերջը հիւանդին բնութիւնը աւելի կատաղի եղաւ, և խեղճ գիւղացին այլ եւս դիմանալու քաջութիւն չունեցաւ և սպաննուելու վախէն ձգեց խրճիթը և փախաւ:

Չորս կողմ տարածայնուած լինելով՝ թէ այդ կինը վհուկ մ'է որ ուզած ժամանակ կրնայ մեռնիլ և նորէն վերակենդանանալ, գիւղին ժողովրդապետի օգնականը ընկերանալով խեղճ գիւղացիին որ քանի մը շաբաթներէ ի վեր անպատասպարան մնացած էր, եկաւ այդ տխրագոյնի վայրը: Խրճիթին դուռը բանալով թշուառ կինը կապուտագոյն կանգնած գտան. այս անգամ նէ յիրաւի մեռած էր, որովհետեւ նէրա դիակին գարշահոտութենէն չէին կարող ներս մտնել:

Գիւղին բնակիչներէն ոչ ոք համարձակեցաւ զայն գերեզման փոխադրել, աշխարհ նէրա լաւութեան յիշատակէն ահ ու դողի մէջ էր: Երկու զինւորներ որ նոյն միջոցին իրենց զօրաբանակէն բաժնուած և գիւղին մէջ կը գտնուէին՝ հոգեհանգստեան արարո-

ղութենէ յետոյ յանձն առին այս տխուր և սարսափելի պաշտօն:

Թշուառ լեռնական այրին առաջին անգամուան պէս դադարին կը հետեւէր գլխիկոր, կը հաւատար թէ և թէ այրի մնալը իրեն համար լաւ է, սակայն կ'արտասուէր բարի գիւղացին, անոր ծանր քայլերը, հեծեծանքը և դիմաց վշատութիւնը իւր ցաւն ու սուգը կը յայտնէին, և ի վերայ այս ամենայնի երբ զինւորները մի և նոյն մացառոտ ճանապարհէն կ'անցնէին, միամտաբար դռնէն — « Ընկերք, մացառներուն զգուշութիւն ըրէ՛ք » —:

Գ.

Ընդարմանում

Ընդարմանումը (Catalepsie) մկանանց կամայական չարժմանց և զգայնութեան մի տեսակ յանկարծական դադարումն է. այս վիճակի ենթարկելոյց միայն լսողութիւնը և խմացակտնութիւնը ազատ կը մնայ: Ընդարմանեալը հարուածի ժամանակ ինչ դիրք որ ունէին ճիշդ նոյն դիրքի մէջ կը մնան. մարմնոյն բոլոր անդամները հարուածէն վերջը արձանական անշարժութիւն մը կը պահեն, զարկը և շնչառւելութիւնը խիստ դանդաղ և երբեմն ալ բոլորովին անզգալի կ'ըլլայ:

Ընդարմանումը ընդհանրապէս կանանց կը պատահի. ահաւասիկ Պարթիկի հիւանդանոցաց լրագրէն քաղուած խիստ չահագրգիռ օրինակ մը:

Բարեկեցիկ ընտանեաց պատկանող Տիկին***ը սեղանատան պատի մէջ զետեղուած կրպակը բացած միջոցին լուսամուտի մօտ հրազենի պայթման շաչիւն մը լսելով իսկոյն կատարեալ անշարժութեան մէջ ինկաւ . իւր ունեցած դիրքի մէջ կարծես քարացաւ մէկ ձեռքը բանալիին վրայ և միւս ձեռքը պտին յենած : Սպասաւորք սենեակէն Տիկինոջ պոռալու ձայնը լսելով ներս վազեցին և Տիկինը այս դիրքի մէջ գտան : Աչերն բաց և ուղղուած , դէմքը լուռ ու հանդարտ և ցաւի ու է նշան չէր արտայայտեր . զայն անկողին փոխադրելով ջանացին արթնցնել . մի ժամ յետոյ ատամանց կրճատում և անդամոց սարսըռում եկաւ . աչերն իրենց նախկին ուղղութիւնը ստանալով առատ արտասուքով ողորկեցան , այս առաջին կերպարանափոխութիւն գիշերուան ժամը ձիւղ վեցին տեղի ունեցաւ :

Հետեւեալ օրը մի և նոյն ժամուն Տիկին***ը նաւրէն ծածաղիկ քաղելու զբաղած էր . օդը հանդարտ և չորս կողմ մեղմաղձիկ լռութիւն մը կը տիրէր , յանկարծ առջի օրուան պէս հարուածներ վերսկսան , և երկու ձեռքերը մեքենայի մը նման ճիւղի մը վրայ տարածուած մնացին , այս վիճակ մի ժամ տեւեց և առատ արտասուքով մը վերջ գտաւ :

Այս հարուածներ ձիւտ մի և նոյն ժամուն կ'սկըսէին և մի և նոյն հաւասար տեւողութիւն մը ունէին , թշուառ Տիկինը այս հարուածներու յանկարծակի ենթակայ կ'ըլլար և անոնց գալը յայտնող ու է է կանխանշան մը չկար , երբ խօսել սկսէր , բառերը չրթանց մէջ կը կիսուէին , բիբերը առարկայի մը վրայ ուղղուած կը մնային , և ամբողջ մարմինը մեռելական անշարժութեան կը մատնուէին , անդամները կամայական հրամանաց չէին հնազանդեր և հարուա-

ծի միջոցին ինչ դիրքի մէջ որ էին նոյն դիրքի մէջ կը մնային : Ժամը եօթին երկար շնչառութիւն մը կուրծքը կուռեցնէր և արտասուքը ու սարսուռներ վրայ գալով կանհետացնէին այդ անտանելի վիճակ : Տիկին***ը բաւական լաւ կազմութիւն մը և առողջ վիճակ մը ունէր , գիրութիւնը միջակ էր . լաւ կերպով կուտէր , կերածը դիւրաւ կը մարսէր և բոլոր գործարաններ իրենց պաշտօնները լաւ կերպով կը կատարէին և իւր բարոյականն ու է գէշ վիճակ չէր ներկայացներ :

Երեւակայելի բոլոր դարմաններ կատարեցին և Տիկինը վիճակը երբէք փոփոխութիւն չը կրեց , միայն վեց տարուան ժամանակամիջոցի մէջ հարուածները քիչ մը սկսան մեղմանալ և կարճալ , բայց ոտքերու տկարութիւն մը տակաւ առ տակաւ աւելնալով մինչեւ կիսակաթուածի տարաւ զայն . մի քանի ամիս յետոյ յենափայտով միայն կարող էր քալել , այս հանապազօրեայ հարուածներ այլ եւս թեթեւ վիճակ մը ստանալով ամեն օր գիշերուան ժամը վեցին ձախ բթամտոր իւր ափի մէջ կը կծկուէր և ժամը եօթին միայն կրնար բանալ և շարժել զայն , և այս ճշգրիտ սաստիկութեան մը՝ ժամանակաչափն էր :

Մի ուրիշ տեսակ ընդարմանալ եւս կայ որ բնական տեւողութենէ երկար տեւողութիւն մը ունենալուն համար կարելի է անուանել զայն խորաքմբական ընդարմանում (catalepsie lethargique) . այս վտանգաւոր ախտը մարմնոյ մեռեալի մը բոլոր հանգամանքները ընծայելով շատ անգամ տխուր դէպքերու տեղի կուտայ : Մորթը պաղ , աչերն անփայլ , զարկը անզգալի , շնչառեւտրութիւնը կարծես բոլորովին դադրած է , եթէ բերանը սառոյցի կտոր մը դնես երբէք չազդեր , և կենաց բոլոր պաշտօններ

դադրելով մարմինը դիակի կատարեալ նմանութիւն կ'ստանայ :

Մի քանի տարի առաջ Սպանիոյ միջ տեղի ունեցած դէպքի մը պատմութիւնը գնահատել կուտայ այն մեծ վտանգը զոր մեռեալ մը կարծելու մէջ կը կայանայ և որ շատ անդամներ բժիշկներ իսկ կը խաբուին . . . : Թողունք օրիորդը ինքը խօսի , որ այս ախտին վերջապէս , զոհ գնաց :

« Զիս մեռեալ կարծեցին . . . վշտակիր ընտանեացըս արտասուելը կը լսէի , լսեցի խօսնայրիս հեծեծանքը և վերջին մնաս բարեւն . քոյրերս իրենց վերջին համբոյրը տուին և դադաղս որ բաց էր , դոցեցին և բժիշկիս խորհրդին վրայ յուղարկաւորութիւնս յետաձգեցին : Երեք օր մեռելոց յատուկ անկողնոյ մէջ ի տես մնացի . երեք օր սգալի ընտանիքի մը ամենատխուր և սրտակտոր ճիշերն լսե՛լ . . . ամենափոքր չուկներն իսկ կը լսէի , քանի քանի անգամներ ջանացի շարժիլ , պոռալ , շունչ մ'առնուլ , այլ ի զուր ջանք , բացարձակ անկարելիութիւն կար . . . Ֆիզիզապէս մեռած էի , միայն լողութիւնս և իմացականութիւնս գործոն վիճակ մ'ունէին . աւա՛ղ ես ինքզինքս կը տեսնայի որ կապրիմ , ո՛հ որպիսի անձկութիւն և որպիսի տանջանք զիս կը տառապեցնէր :

« Զորրորդ օրը բժիշկս իւր երկու օգնականներով այցելեց , կրկին և կրկին քննեց . քանի քանի անգամներ արտեւանուէրներս աչացս գունդերուն չըփելով ըսաւ — « Բիրերն անզգայ և անթափանցիկ , ընդհանուր պաղութիւն , կապոյտ դէմք , մարմնոյն վրայ կանանչ բիծեր , ասոնք դիակի մը տարբաղադրութեան սկզբնաւորութիւնը ցուցնող նշաններ են , այսօր պէտք է թաղել » — , ընտանիքս զիս թողով զուրս ելան , յուղարկաւորութեանս պատրաստու-

թիւններն տեսնալու համար : Յայնժամ զիս սլատանգեցին և դադաղի մը մէջ իջեցուցին , դադաղս գամելու համար՝ մուրճին զարնելու ձայնը կը լսէի . այս ամենասարսափելի վայրկենին ես մէկ բան միայն կը մտածէի և բոլոր ճիգս կը թափէի կենաց ամենափոքրը նշան մը արտայայտելու համար , ո՛ր Աստուած իմ , միշտ մի և նոյն անկարելիութիւնն . . . :

« Ինքզինքս կը մխրթարէի մտածելով թէ՛ Աստուծոյ մէկ կամքն է այս , և ասոր համար ջերմօրէն կ'աղօթէի : Զիս եկեղեցի տարին , դադաղիս շուրջը մոմերը կը վառուէին , քահանայք ննջեցելոց աղօթքը կը կարդային :

« Մի ժամ յետոյ մեռալեթաղք զիս փոսը իջեցուցին . առաջին թիակ մը հողի դադաղիս բախելու խուլ ձայնէն բոլոր մարմինս սարսուռաց ու շարժուեց , պօռալու քաջութիւն մը ստացայ , մտքիս մէջ կ'ամփոփէի բոլոր այն միջոցները որ կարող են կենացս նշոյլներն ի տես հանել , հազար և մէկ ճիգ ու ջանք թափեցի , այլ ի զուր , հողին մէջ անշարժ ու լուռ կը մնայի . և վերջապէս ինքզինքս բոլորովին կորսնցընելով անզգայութեան մէջ ինկայ :

« Երբ ինքզինքս գտայ , գերեզմանատան մէջ քամին ուժգին կը սուլէր , երկինք կ'որոտար և փայլակ մ'եկաւ լուսաւորեց գլուխս , անշուշտ մօտս կայծակ մ'էր ինկած , որովհետեւ ելեքտրական սաստիկ ցընցում մ'զգացի ինձ կը թուէր թէ մարմնոյս զգայնութիւնը վերադարձած էր :

« Բայց տեսէք որ երբ ի կեանս վերադարձայ , ի՛նչ սրտակտուր և տխուր տեսարանի մը մասնակից կը լինէի :

« Երիտասարդն Տիէկօ՝ զոր ես կը սիրէի և որ իմ խօսեցեալս էր , մեռելաթաղը կաշառակերած էր որ-

պէս զի իմ փոսս մինչեւ հետեւեալ օրն չը լեցնէ, սոսկալի խորհուրդներ ունէր ի դործ դնելիք, կ'ուզէր անձնասպանութեամբ վերջ տալով իւր կենաց միանալ ինձ և վիճակակիցս լինիլ: Արդարեւ կէս գիշերուան մօտ քայլերու, ինձ մօտենալու ձայն մը լսեցի... անիկա էր...:

— « Ո՛վ իմ Աննաս, գոչեց, առանց քեզ Տիէկօ « չէ կարող ապրիլ, կուգայ այժմ քու մօտդ անշըն- « չանալ, անշուշտ Աստուած կը ներէ իմ այս յան- « ցանացս և մեր հոգիները կը միացնէ » —:

« Հրազէնի մը պայթման ձայնը լսեցի... ինքզինքը սպաննեց... յանկարծ, Տիէկօ, ձայն մը դուրս թըռաւ կոկորդէս, ձայնս վերադարձած էր: Գիշերուան խորհրդաւոր մթութեան և լռութեան մէջ այս ձայնը գիշերն աւելի տխուր և աւելի սարսափելի կ'ընէր. գնտակը երիտասարդին ձեռքէն խոյս տալով եկաւ դադաղիս բախեց:

« Առաւօտեան առաջին լուսոյն գերեզմանապահներն բռնելով իմ ճիշերս մօտս վազեցին, և Տիէկօն վերցնելով զիս ալ դադաղէս հանեցին և ծնողացս մօտ վերադարձուցին: Իմ ներկայութեանս ըրած տխուր ազդեցութենէն շատեր նուաղեցան, ոմանք չըջապատելով զիս կը խրախուսէին, կը քաջալերէին և կը շոյէին, տակաւ առ տակաւ առջի առողջ վիճակըս վերստացայ:

« Տարաբաղդ Տիէկօ, երբ անցերն բացաւ, յիմար մ'էր, և իմ կեանքը երկրիս վրայ այլ եւս, մի միայն անոր նուիրած եմ, որովհետեւ իւր բանականութեան խանգարման միակ պատճառն ես եղայ, ո՛վ Աստուած իմ, քու բարութեանդ կ'ապաւինեմ... »

Հոս կը գետեղենք ընդաւրմանման պատմութիւն մը որ համայն գիտական աշխարհի ուշն դրաւած է:

« 22 տարեկան Ծրանսուա-Պուշ անուամբ երիտասարդ մը, որ դեռ նոր մտած էր Տրակօն կոչուած զինուորական խմբի մէջ, ծայրահեղ պատուոյ և բարոյականի նախանձախնդիր էր: Իւր ծննդավայրը յիշելով, միշտ տխուր և լռիւն էր: Իւր ընկերներէ ծաղրուելով և թշնամանուելով, և մանաւաղ յանիրաւի իւր յիսնապետէն պատժուելով ընդարմանման վիճակ մ'ունեցաւ: Կենաց երեւոյթներն տակաւ առ տակաւ սկսան տկարանալ, զգայնութիւնը, մոսուորական կարողութիւնը և կամայական շարժումներն անհետացած՝ կռնակի վրայ տարածուած էր արտեւանուքները փակ այլ մշտնջենական շարժման մէջ էին, աչաց գունտերն դէպ ի վեր ուղղուած ո' և է շշուկ չէր լսեր: Թմբուկի և ականջին մօտ սլայթեցուցուած ատրճանակի ձայնը ազդեցութիւն մը չըրին: Անդամներն իրենց ունեցած դիրքի մէջ անշարժ կը մնային, ի վերջոյ մկնային տկարութիւնն աւելնալով անդամներն կամաց կամաց և անդալապէս վար կիջնային մինչեւ որ անկողնոյ վրայ խցնային: Հակառակ այնքան ջանից կզակը չկրցին բանալ, չնչառեւտութիւնը և շրջառութիւնը զգալի դանդաղութիւն մ'ունէին, այլ և այլ գրգռիչ միջոցներ գործածելով որպէս խտրան (vesicatoire), ոռոգում (douche) մաքնիսականութիւն չկարողացան զայն սթափեցնել, նաեւ ողնայարի սիւնի վրայ բամպակախարան (moxa) փակուցին և ոտքերուն ասեղ խօթեցին, այլ անօգուտ, միայն այս գործողութեանց միջոցին հիւանդին երեսն սկըսած էր կարմրիլ և վշտակիր մէկու մը պէս կնճռոտիլ ձեռներն և ոտքերն իրարու ետեւ վեր կը բարձրացնէր, այս բարձրացած ոտներն եթէ մէկը բռներ կ'սկսէին արագարար շարժիլ բռնող ձեռաց մէջ: Այսպէս ժամանակ մ'անցնելէ վերջը երբ չըթանց վրայ

ուտելիք դնէին , իսկոյն բերանը կը բանար և առանց դժուարութեան զայն կ'ընդունէր : Ամէն օր գրեթէ ներու (lavement) միջոցաւ կը սնուցանէին , հակառակ պարագայի մէջ նօթութենէն կը մեռնէր : Այսու հանդերձ վեցամսուայ ժամանակամիջոցի մէջ սընանումը չատ վատ կերպով տեղի ունեցած էր , տարտաքումը տասն օրն անգամ մը տեղի կուներնար , ամբողջ մարմինը սեաւ և փթթած մասերով ծածկուեցաւ , հիւսուածներն և մորթն թուլացան , ընդարմանման յատուկ կարծրութիւնը անհետանալով մարմինը ամենազգուելի գարշահոտութիւն մը պատեց : Երբ ամէն ոք անյոյս մօտաւոր մահուան կ'սպասէին , ընդարմացեալն յանկարծ աչերն բացաւ և սընունդ խնդրեց , ընդհանուր բարեփոխում մը եղած էր , իսկոյն ամենասնդարար կերակուրներու հետ ոյժի դեղեր մատուցին և մի քանի օրուան մէջ իւր առջի վիճակն սկսաւ գտնալ : Ֆռանսուա-Պուշ իւր եօթն ամսուան հիւանդութեան մէջ անցած ու դարձածէն բան մը չէր յիշեր . . . » :

Այս պատմութենէ կը տեսնուի որ ընդարմանման գլխաւոր յատկութիւններէն մին զգայնութեան և յիշողութեան կատարեալ խանգարում մ'է :

Մի ուրիշ տեսակ ջղային հիւանդութիւն եւս կայ որ թէ խոր թմրութեան եւ թէ ընդարմանման օրէնքներն ի յայտ ածելով առերեւոյթ մեռեալի մը դիրքն կ'ընծայէ :

Այս ակտի հարուածներու տեւողութիւնն առաւել կամ նուազ երկարատեւ են , կամայական շարժմանց անկարելիութիւնը ընդհանրապէս խել մը գործարանաց թմրութեան կը միանայ , օրտանալանաց նոյնութեամբ հանդերձ այս ճիշդ ընդարմանում չէ , զի աչեր գոց և անդամներ քնող մանկան մը ան-

դաճներուն նման թոյլ կը լինին , բայց և այնպէս խոր թմրութիւն մ'ալ չէ , որովհետեւ լսողութիւնը եւ զգայնութիւնը գործոն են . այս վիճակ կարելի է անուանել սուս քնարմանում կամ գանկային գործարանաց վայրկեանական անկարողութիւն , որ կամայական շարժմանց եւ բազում գործարանաց նախագահըն է : Այս տարօրինակ հիւանդութեան բազում օրինակներ կան որոնց ամենաշահագրգիռներէն մի քանին աստ պիտի թուեմք :

Գիտութեանց Պաքալօրէյայի աշխատողաց մին երկար ժամանակ անքուն մնալով եւ չարաչար աշխատելով սաստիկ ջղային տկարութիւն մը կուներնայ , եւ ընդարմանման մէջ լյնալով իւր ծնողած ա'հ ու դող ազդեց : Ականջներէն բարձրաձայն պօռացին , շարժեցին , խայթեցին , սակայն զգայնութեան ու էնչան չարտայայտեց , դէմքը հանդարտ եւ շնչառեւտրութիւնը հազիւ նշմարելի էր եւ մօրթը իւր սովորական ջերմութիւնը կը պահէր այսպէս շատ օրեր անցան . . .

Առաւօտ մը իւր ընկերներն եկած էին զինքը արթնցնելու նպատակաւ , անոնցմէ մին խորհուրդ տուաւ որ հետեւեալ խնդիրն առաջարկուի :

« Թիւլ^{***} , կարծեմ չըսիք ինձ թէ^{*} ի՞նչ է 2916ին քառակուսի արմատը . . .

— 54 , պոռաց քնացողը և իսկոյն արթնցաւ :

« Թիւլ^{***} մէկ տարուան մէջ այս հիւանդութեան մի քանի անդամներ ենթարկուեցաւ , ամենաուղիղ միջոցներ ի գործ դրուեցան հարուածներու սաստկութիւնը թեթեւցնելու համար և իրօք ալ օգտուեցան : Մտաւոր աշխատութեանց դադարումը , ձիավարութիւնը , որսն և ուրիշ դրական միջոցներ կատարելապէս բուժեցին զինքը . . . »

Իւր արհեստին քաջահմուտ և գիւրայոյզ երա-
ժիշտ մը՝ որ զարմանալի փափուկ լտղութեամբ օժ-
տեալ էր, երբ լէր երգ մը և կամ երաժշտութիւն
մը որ սխալ կը նուագուէր, իսկոյն ջղային խանգա-
րում և ատամանց կրճատում կունենար: Բայց ասոր
փոխարէն երեւելի հանճարներու ամենասրտայոյզ
կտորներէն միոյն հոգւով և ամենազուկ կերպով նը-
ւագուելը լսելով կը հիանար և երկար ու լռին յա-
փըշտակութեան մը մէջ կ'իյնար: Այս ծայրայեղ գիւ-
րադրգուութեան պատճառաւ ջղային և մարտդական
գործարանաց խանգարման ենթակայ եղաւ, և շատ
անգամ երաժշտական յուզիչ ազդեցութենէ մը յե-
տոյ հիւանդանալով անկողնոյ կը ծառայէր...

Գիշեր մը երեւելի վարպետներէ տրուած մի նը-
ւագահանդէսէ տուն վերադառնալով խոր քնէու-
թեան մէջ թաղուեցաւ, որ գործածուած միջոցներ
օգուտ մը չունեցան...

Այս վիճակ 87 ժամ տեւած էր երբ իւր բժիշկ-
բարեկամներէն մին այցելեց և խորհուրդ տուաւ որ
նոյն տան մէջ նուագ ածուի: Իսկոյն ներկայ ե-
ղողներէն մին դաշնակին առջեւ նստաւ և երկու
երգիչներ եւս անոր միանալով սկսան Ռօսինիի
երկանուագ (duo) մ'երգել, բայց թէ դաշնակահարը
և թէ երգողներն - ոչ յարմարութիւն և ոչ ալ փոր-
ձառութիւն ունէին ազգու և սրտայոյզ կերպով նը-
ւագել այդ երեւելի հանճարոյն գործը: Լաւ կամ
վատ մի քանի տող նուագելէ վերջը երկու ձայները
կանգ առին դաշնակին ճիշդ այն մասին վրայ որ ան-
վարժ ականջներն իսկ կը վիրաւորէին... Հիւանդը
որ մինչ ցայն վայր անշարժ կը մնար, իսկոյն բարկու-
թեամբ անկողնոյն մէջ վեր ցատկելով՝ որ նոյն պահուն
դիմաց վրայ ցաւալի անհամբերութեան մը գծեր

գիղուիլ սկսած էին, զայրացկոտ ձայնիւ մը գոչեց,
— Բարբարոսնե՛ր... աղաւաղեցէ՛ք այդպէս
Ռօսինիի գլուխ գործո՛ցը...

Եւ անմիջապէս աչերն բանալով յապուշ կրթուե-
ցաւ երբ ինքզինքը շրջապատեալ գտաւ իւր բարե-
կամներով:

Լրագիրք խօսած են աշխարհածանօթ վհուկ կըն-
կան մը վրայ որ առակներ, հանելուկներ, բառառեղ-
ծուածներ, բառաշրջութիւններ, բառանշանակու-
թիւններ և ուրիշ տեսակ բառախաղութիւններ իւր
զօրաւոր մտաւորական կարողութեան շնորհիւ խիստ
գիւրաւ կը լուծէր և այս իրեն մասնաւոր զբաղում մը
ըրած էր...

Իւր ընտանեաց մի հակառակութիւնը և մանա-
ւանդ իւր սիրած շան կորուստը զինքը ամենածանր
սուս ընդամանման մէջ ձգեց:

Պատահմամբ բաղդն երեւան հանեց անոր քունը
կարճեցնելու գաղտնիքը, թէ ի՞նչպէս. երկու երի-
տասարդ օրիորդներ զայն արթնցնելու դիտաւորու-
թեամբ հանելուկ մ'առաջարկել խորհեցան, մին միւ-
սոյն առաջարկեց հետեւեալ գաղղիներէն բառառե-
ղուածը (Logogriphe):

Sur six pieds je suis minéral,
Sans mon chef je suis végétal (*)

«Marbre» (**) գոչեց իսկոյն քնողը, և երկար չունջ
մ'առնելով անկողնէն ելաւ և իւր քնոյն որչափ տե-
ւելը հարցուց: Հինգերորդ օրն էր...

(*) Վէց ոտքի վրայ հանք մ'եմ, առանց իմ գլխաւորիս բոյս
մ'եմ:

(**) Marbre-որ կը նշանակէ Մարմարիոն. և երբ M գլխա-
գիրը վերցնենք կը մնայ arbre որ կը նշանակէ ծառ:

Հետեւեալ օր նորէն քնացաւ . բժիշկին պատուէրին համեմատ մի քանի ժամ հանգիստ թողլէ յետոյ առաջարկեալ նոր հանելուկ մը անոր աչերն-բացաւ : Կը տեսնային որ բազում հարուածներէ վերջը այդ կնոջ հմայական կարողութիւնը քնոյ ժամանակ զարմանալի կերպով կ'աւելնար , աներկբայ ամենադժուար կարծուած հանելուկներն խիստ դիւրաւ կը լուծէր , այն հանելուկներն իսկ զոր արթուն եղած ժամանակ չէր կարող լուծել . . . :

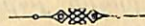
Այս մի քանի դէպքեր և բժշկական թերթերու մէջ յիշուած ուրիշ օրինակներ կը ցուցնեն թէ որչափ լրջութիւն և որպիսի խոհեմութիւն պէտք է մահ մը ստուգելու համար : Սակայն և այնպէս բժշկական օրինագրքեր մահուան նշաններու մէջ ի մէջ այլոց համաձայնած են միակ նշանի վրայ որով կարելի կը լինի բացարձակապէս որոշել մահ մը , և այդ նշանն է *canis minoris phrenetici* . . . :

Այս գլուխը կը վերջացնենք նշանակելով որ քունը մարդկային և կենդանեաց անբաժան ընկերն է . բոլոր այն գոյութիւններն որ կեանք ունին , բոյսերէ և ամենափոքր կենդանիներէ սկսելով մինչև կենդանեաց ամենաբարձր դասն , ենթակայ են քնոյ : Եւ ուշադրութեան արժանի կէտ մ'ալ սա է որ , գործարանաւոր մարմնոց ամենաբարձր դասէն՝ մարդոց մէջ սկսելով քանի ամենաստորին դասն՝ ծովային քառատունկերն՝ իջնենք , քունը այնքան կերկարի . աշխարհ գիտէ թէ թմրիչ (*Hibernant*) կենդանիք որպէս արջը , առիւծակապիկը , գորտը և ըն . ձմեռուան եղանակի ամենամեծ մասն քնելով կանցնեն . ինչպէս նաեւ օձը ընդհանրապէս իրմէ մեծ կենդանի մը կ'լանելով զայն մարսելու համար երկարատեւ խոր քունի մէջ կ'իյնայ , այնպէս որ առանց վախի կարելի է անոր մօտենալ և դպիլ :

Մարդ կ'ապշի երբ կը տեսնէ ցորենը (և ուրիշ սերմեր) որ կենդանութեան ու է փոքր նշան մը իսկ չարտայայտէր մինչեւ որ զայն չը սերմանեն . յայնժամ անոր համար զարթումը սկսած է և բողբոջումը աշխուժիւ կը յառաջանայ :

Ուրեմն քունը գոյութեան կարեւորագոյն պէտքերէն մին է . ոչ մի գործարանաւոր մարմին չը կա՛ որ զերծ ըլլայ անկէ :

Այսուհետև կուզենք թուել կարգ մը խանգարումներ որ մարդկային քունը կը ներկայացնէ , և այժմ կ'սկսինք քնոյ տեսողութեան միջոցին տեղի ունեցած երեւոյթներուն վրայ գրել որ կը կոչուին — երազք — :

Դ.

Երազածնունդ

Երազը՝ ընդհանրապէս երկու մտաւորական կարողութեանց՝ այսինքն յիշողութեան և երեւակայութեան քնոյ միջոցին աշխատութիւնն է , և յայնժամ դատողութիւնը և բաղդատութիւնը կը հանգստանան և պաշտօնէ կը դադրին : Արդ , երազը՝ արթնութեան ժամանակ ստացուած թէ ներքին և թէ արտաքին տպաւորութեանց քիչ շատ կանոնաւոր վերլուծութիւնը յաջորդական չեն , յայնժամ երազի տեսողութեան պահուն բանդագուշական և այլանդակ տեսիլներ կ'ունենամք որք իսկոյն կ'անհետին : Այդ

գործողութիւն մտքի ազդեցութենէ բոլորովին ազատ երեւակայութեան կը վերաբերի, նորա քմաց և տըրամադրութեան համաձայն կը գործէ: Սակայն, երբ դատողութեան և բաղդատութեան գործարանները քնացած չ'են և կ'օգնեն յիշողութեան, այն ատեն գաղափարները կը զօդուին, կը կարգաւորուին և երազը առաւել կամ նուազ հաւատարիմ՝ ներկայացուցիչ կը լինի այն զգայնութեանց և գաղափարաց որք արթնութեան միջոցին ընդունուած են. ի մի բան երազը գործարանաւորութեան հետեւանք կը հանդիսանայ, ինչպէս նաեւ հոգնութեան, տառապանաց և մի քանի գործարանաց հիւանդութեանց:

Երազի հարկաւոր պատճառք են զգայնութիւնք և գաղափարք. ընկերային յարաբերական կեանքը երազածնութեան էական պայմաններէն մին է. այս պատճառաւ մանկան քունը կատարեալ հանգիստ մ'է: Ի ծննդենէ զգայարանքի մը զրկումը երազի մէջ եւս այդ զգայարանքի վերաբերեալ զգայնութեանց բացարձակ անկարելիութիւնը յառաջ կը բերէ, այսպէս ուրեմն բնածին կոյր մը իւր երազոց մէջ չէ կարող զգալ տեսողութենէ յառաջ եկած զգայնութիւնը. խուլն նաեւ մի և նոյն պարագային մէջ կը գտնուի հանդէպ այն ամեն երեւոյթներու որք լսողութեան կը պատկանին:

Աչքի զարնող ճշմարիտ երազներ կան ուր գործողութիւն կը կատարուի իւր ամենամանր շարժումներովն, իւր ամենափոքր մանրամասնութիւններովն. ինչպէս ձեւի նմանութիւն, ժամանակ, վայր, գոյն, ձայն, ոչ մէկ բան կը պակսի, ամեն ինչ կը կատարուի հրաշալի իմն ճշդութեամբ և յատկութեամբ, ասոնք պայծառ երազներ կը կոչուին: Կան ընդհա-

կառակն ուրիշ երազներ որք են անկապ, անճոռնի, ցնորական, ընդհատ, առանց շարունակութեան. և զարթման ժամանակ յիշողութեան մէջ խառն ու չըփոթ կամ գրեթէ բոլորովին ջնջուած յիշատակներ միայն կը թողուն և կը կոչուին մթին երազներ:

Երազի միջոցին պատկերներու այս յաջորդութիւնը որք կը ծնին, կ'անհետին և կը վերանորոգուին, բացարձակապէս գաղափարներու ընկերակցութեան կը պարտի: Արթնութեան ժամանակ եթէ առարկայ մը դիտենք շատ հազուադէպ է որ չը տայ մեզ բազում միացեալ գաղափարներ, որպէս գեղադէմ կնոջ մը դիւթիչ տեսիլքը մեզ կ'ընծայէ գեղեցկութեան կատարեալ գաղափարը, որ հարկաւորաբար բազում պարզ գաղափարներու բաղադրութիւնն է, ինչպէս, գեղեցիկ աչերու, սիրուն բերանի, փափկիկ ոտներու, վայելուչ հասակի, և այլն գաղափարները... , այսպէս ալ երազի մէջ գլխաւոր գաղափար մը իրեն հետ կը միացնէ այն ամեն գաղափարները որք իրեն կը վերաբերին ու և է յարաբերութիւններով: Այս երկրորդական գաղափարները, ուրիշներու եւս ծնունդ կուտան և այս յաջորդութիւնը երազի մէջ մի այնպիսի արագութեամբ կը կատարուի որ կարծես թէ մի քառորդ ժամուան մէջ երկար տարիներ ապրած են:

Երեւակայութիւնը երազի մէջ ամենէն շատ գործող կարողութիւնն է, դասակարգութեամբ կ'ստեղծէ և իւր տարերքը յիշողութենէ կը քաղէ ու դատողութիւնը գրեթէ երբէք չը մասնակցիր:

Ուրին քունը յառաջ բերող թմրութեան և զարթնումը աւետող թեթեւ քնոց միջոցին է որ երազներու բազմաթիւ գունդեր խոյս կ'տան, ամենէն աւելի առաւօտեան երազոց մէջն է որ մեր աչաց առ-

ջեւէն սաւառնելով կ'անհետին այն գեղեցիկ պատկերները, այն գեղանկար պատկերները (images kaléidoscopique) (*) որոց տեսքը զմեզ կ'աւանջացնեն սակայն թմրութեան ցնորական պատկերներն մեզ կը ներկայանան երբ եսի ծանօթութիւնը անհետի, այդ ժամանակ մեզ կ'երեւան մոգական լապտերի յատուկ պատկերներ բոլորովին անկախ մեր կամքէ, այս պատկերներ յանակնկալ կը հասնին և շատ հետաքրքրական են. երբ փափաքիմք զայնս կրկին տեսնալ, կը մերժեն վերստին երեւալ, յօժարութեան հանգէպ շուտով կը կորսուին. երբ իսկոյն արտեւանունք կը բացուին արագութեամբ խոյս կուտան:

Երբ երեւակայութիւնը՝ դատողութենէ և բաղդատութենէ՝ կատարելապէս ազատ լինի, ինքն առանձին կը գործէ. այլ եւս երազն ուրիշ բան չ'է բայց եթէ ցնորական, այլանդակ և անկարելի պատկերաց մի արագ յաջորդութիւնն. այլանդակ երազներ. յայնժամ ոչինչ կայ հաստատուն և կայուն, ցնորք մ'է, կատարեալ ցնորք մը: Օրինակի համար կարելի է կարգաւ երազել. է՛ին վերջը հասնիլ և ոչ իսկ բան մը յիշել, և եթէ ուզուի կարգաւ վերսկսիլ տարբեր գրեր կը տեսնուին, ձեւը, գծերը էջերը այլ եւս մի և նոյն չեն, քիչ յետոյ գրքին տեղ ձեռացդ մէջ գըրասեղան մը, թերթակալ կամ ուրիշ առարկայ մը կ'ունենաս որ նոյն ինքն իսկ ուրիշ բանի մը կը փոխուի, և կերպարանափոխութենէ ի կերպարանափոխութիւն կը հասնուի այնպիսի առարկաներու որոնց

(*) kaléidoscope (դեզանկարացոյց) և մի տեսակ հայելներէ շինուած խողովակեայ գործի է որուն մէջ գունաւոր ազակիներու կտորներ դրուած են և երբ միշտ գարձնելով նայելու լինիս, երկրաչափական անթիւ գեղեցիկ նկարներ կը կազմուին շարուանկաբար, բնագիտութեան մէջ յիշուած է այս գործին:

այլանդակութիւնը մարդս կը զարմացնէ և զորս բացատրել կարելի չէ:

Կրիսթիսէն լուրջ Պրօֆէսէօրը, որ նոյն իսկ իւր բազմամեայ փորձառութեամբ երազի վրայ մեզ գըրած է, օր մը երազեց որ սլիտակ ձիու մը վրայ կը հեծնէր, այս ձին յաջորդաբար էջ, նոխազ, խոյ, մանկամարդ աղջիկ և վայրկեան մը յետոյ պառաւ կին մը, այս պառաւը կատուի փոխուեցաւ որ նետի պէս սահելով ծառի մը վրայ սկսաւ մագլցիլ, ծառը եկեղեցի և այս ալ պարտէջ եղաւ, եկեղեցւոյ երգէնը թմբուկի մը ձեւը և ձայնը ստանալով կատուն սկսաւ խաղալ. վերջապէս կատուն օձի փոխուելով այնպիսի շջուններ հանեց որ Պրօֆէսէօրն արթնցաւ:

Անհաւասարապէս գործող մտաւորական գործարանաց մարտը՝ մտաւորական կարողութեանց մէջ յառաջ կը բերէ երազային վիճակ մը և նոյն իսկ երազի յատկութիւնք: Բայց սոյն յատկութիւնք, մեր արթնութեան գաղափարներու և խորհրդի նման, աւելի կապակցեալ են խել մը վիճակաց՝ որպէս գործառնութեան ծագման, տեւողութեան և զանազան ստատկութեան:

Ուղեղի բոլոր մասերու մէջ երբ թմրութիւնը չափազանց է՝ երազը անորոշ և վաղանցիկ կ'ըլլայ, և թէ ճշմարիտ պայծառ երազ մը չկրնար յառաջ գալ, որովհետեւ այդ վիճակ աւելի խոր քնոյ կը մօտի. ճանաչողութեան բացարձակ կորստեամբ գիտակցութիւնը բոլորովին կ'անհետի և կեանքը տեսակ մը բուսական կը դառնայ, ինչպէս որ սաղմը ունի:

Ընդհակառակն թէ որ քնոյ միջոցին ուղեղը արթնութիւն և զգայարանաց հետ յարաբերութիւն ու-

նենայ, երազը յստակ կ'ըլլայ և յիշողութեան մէջ խոր հետքեր կը թողու ու յիշատակը այնքան պայծառ կ'ըլլայ, որ մեր մտաւորական կարողութիւնք երազի տեւողութեան միջոցին աւելի լաւ կը պաշտօնավարեն:

Հէրվէյ մարքիզը կը կարծէ թէ՝ քունը որքան խոր ըլլայ երազն ալ այնքան պայծառ կ'ըլլայ, վասն զի կ'ըսէ, յայնժամ արտաքին զգայնութիւնք նուազ կուգան ազդել մեր երեւակայական յղացման վրայ: Այս կ'ենթադրէ թէ՝ քնոյ մէջ մեր ուղեղը միշտ կատարեալ արթուն է, և թէ՝ միայն զգայարանքներն են որ կը թմրին:

Սակայն փորձառութիւնք մեզ կը ցուցնեն թէ՝ երազի պայծառութիւնը կազմութեան *économie* ներքին վիճակաց կը համապատասխանէ, և շատ անգամ առաւօտեան դէմ՝ արթննալէ քիչ մը առաջ խիստ պայծառ երազներ կը տեսնեմք:

Քունը երբ ճշմարիտ տխրացին խանգարմանց կ'ընկերանայ, երազք յայնժամ անկապ և խառնափընթոր կը լինին և աւելի կը մօտին խզուլիկի. արդարեւ երազի պայծառութիւնը ուղեղի կամ լաւ եւս հագւոյ գործողութեան աստիճանէն կախեալ է, որ քնոյ մէջ կը գործէ և հինգ զգայարանաց դերերէն տարբեր ու որոշ է: Ուղեղային մեծ գործունէութիւն մը՝ զգայարանական զգայնութեանց տկարութեան կրնայ ընկերանալ, ինչպէս արգանդախեղդի հիւանդութիւնը այս մասին մեզ ազացոյցներ կ'ընծայէ. երազք որչափ անորոշ լինին, քնոյին վիճակը այնքան կը մօտի անզգայութեան (*collapsus*):

Երբ միայն մտային մի քանի երկրորդական կարողութիւնք և զգայարանք թմրին, ու յիշողութիւնը, երեւակայութիւնը, դատողութիւնը, կամքը բոլորո-

վին ազատ մնան, յայնժամ մեր երազոց մէջ յաջորդարար մենք կրնանք կազմել գաղափարներ. յօրինել ոտանաւորներ ինչպէս «Վոլթէր» իւր Հէնրի Ադայի մէկ երգը գրած է. եղանակներ՝ ինչպէս «Տարտինի» ըրաւ իւր անուանի Սասնայ նուագին համար. գիտական գաղտնիք մը երեւան հանել՝ ինչպէս կը վստահեցնեն մեզ. որ բնախօսագէտն «Բուրդախ» ըրած է: Քնոյ միջոցին իմացականութեան այս կերպ գործողութեանց կը նպաստեն՝ նիւթի մը վրայ խորհրդածութեան կեդրոնացումը, մտացրուածութեան բոլոր պատճառաց մեկուսացումը. պէտք է յաւելումք թէ՝ ոչ միայն ուղեղի կարեւոր թելերն արթուն կը մնան այլ և թմրած մասերն ևս զանազան ճշմարիտ պատճառաւ չափազանց մեծ գրգռումներն ընդունելու դիւրագգաց են, օրինակի համար սընունդք, ըմպելիք, նախկին բարոյական յուզմունք և նոյն իսկ ցաւ յառաջ բերող չափազանց հոգնութիւնք, ինչպէս որ «Կաբանի» նշանակած է, իրենց ընթացքին մէջ վերագրգուման պատճառ կ'ըլլան, (*Rapports du physique et du moral de l'homme, par Cabaanis*. — Յոյն տաղանդաւոր խորհողն արդարեւ կը նշանակէ թէ՝ այն անձինք որ ծանր հոգնութիւններ կրած են՝ կը պարտաւորին գաղջ բաղանիք մ'ընել, ամօքիչ սնունդ և ըմպելիք առնուլ և կամ քնանալէ յառաջ ժամանակ մը լուութեան և թմրութեան մէջ հանգիստ առնել): Ընդհանրապէս ինչպէս «Շատմա» հանճարեղ կերպով նշանակած է իւր քնոյ վրայ գրած ծանօթութեան մէջ՝ (*Mémoires de l'Académie des sciences, arts et belles-lettres de Caen*). սոքա ողջմտութեան հանդէպ հազուադէպ պարագայներ են. շարունակական զգացմունք երազի մէջ փայլակի նման և երբեմն մեքենաբար կ'երեւան:

Մեր երազոց մէջ իբր իրական ներկայացող պատկերներու վրայ ոչ ուշադրութիւնը և ոչ ալ կամքը մասնաւոր ազդեցութիւն մ'ունին, այլ հետեւելով ճշմարիտ օրէնքի մը, որ կը պատշաճի ուղեղի գիտակցական շարժմանց և արթնութեան միջոցին ըստացուած հաստատուն դադարաւորներու և զգայնութեան ընկերակցութեանց՝ ինքնին կը գոյանան: Սոյն պատկերաց արտագրումը՝ իմացականութեան համապատասխան՝ արթուն մարդու կամքը յառաջ կը բերէ, կաթուածական խանգարումներ և պարը (chorée) ճշմարիտ շարժմանց պատճառներ մեզ կ'ընծայեն, վասն զի սոյն հիւանդութեանց մէջ կը տեսնուի որ՝ ուղեղը առանց կամքի միջնորդութեան՝ յառաջ կը բերէ այնպիսի մկանային գործողութիւններ, որք ուրիշ բոլոր պարագայից մէջ կամքի հսկողութեան ներքեւ կը գտնուին: Երազային պատկերք կամքի և ուշադրութեան վրայ կ'իշխեն, և այս պատճառաւ մեզ առարկայական ստեղծումներու և մեզմէ չբխող արտագրութեանց տեղի կուտան, և որ մենք զայնս կը նկատենք որպէս արտաքին իրերը. ասոնք ոչ միայն պարզ գաղափարներ են, այլ զգալի պատկերներ, որով կը հաւատամք անոնց իրականութեան:

Ե.

Երազի կազմակերպութիւնը

Երազի մը գոյացութեան համար մտաւորական կարողութեանց մի քանիներուն արթուն մնալն հար-

կաւոր է (որպէս յիշած էի առաջին յօդուածի մէջ). մտաւորական կարողութիւնք հինգ են, 1 — Ուշադրութիւն 2 — Յիշողութիւն 3 — Դատողութիւն 4 — Երեւակայութիւն 5 — Մտային գործնականութիւն: Այս կարողութիւնք երբ ամբողջովին քնեն երազն չկրնար գոյանալ, և քունը կատարեալ հանգիստ մը կըլլայ, որպէս կը պատահի շատ անգամ ամբողջ օրը չարաչար հոգնած անձանց, որոնց առաջին քունը անխռով և հանգիստ է: Մտաւորական կարողութեանց եթէ միայն մէկը արթուն լինի, երազն կրնայ յառաջ դալ և չըջիլ հաւատարմաբար բոլոր այն գաղափարաց շրջանակին մէջ որք այդ կարողութեան կը վերաբերին, եթէ այս պարագայի մէջ միւս կարողութիւնները արթննալով վերսկսին իրենց գործնականութեան, յայնժամ երազը աւելի պայծառ և շարունակական կը լինի. օրինակի համար, երբ յիշողութիւնը ընկերակցի դատողութեան, այն ատեն երազը պիտի ընթանայ՝ յստակ, պայծառ, գաղափարաց և պարագայից լաւ կապակցութեամբ, յարաբերութեանց միութիւնը այնպէս հաւատարիմ և բոլոր առարկայք իրենց մանրամասնութեանց մէջ այնչափ ճշդութեամբ պիտի ներկայանան որ գործողութիւնը ճշմարտութեան բոլոր երեւոյթները պիտի զգենու:

Այս վիճակի մէջ ուղեղը այնչափ մեծ կարողութիւններ կը վայելէ՝ որչափ իւր գործնականութիւնը կեդրոնացած լինի: Մի կամ մէկէ աւելի մտաւորական կարողութեանց վրայ կենսական զօրութեան այս կեդրոնացումը այնպիսի կարողութեան աստիճան մը յառաջ կը բերէ որ քնողը ապագայի հաւանականութեանց կը թափանցէ, գիտարութիւններ կը լուծէ, գլուխ գործոցներ կը շարադրէ զորս իւր յարաբերական կենաց (արթնութեան) մէջ չէր կարող: Երբ այս

կեդրոնացումը չըլլայ, այսինքն՝ մտաւորական կարողութիւնք ըստ իրենց նպատակի մի և նոյն ատեն զատ զատ հսկեն և գործեն, երազն մթին, անկապ ընդհատեալ կը լինի: Վերջապէս եթէ պատահի որ մտաւորական կարողութեանց միոյն պաշտօնն նուազի և միւսինն աւելնայ, յայնժամ կունենամք երազներու շարք մը որք արագապէս կը ծնին և կ'անհետին տեղի տալու համար մի և նոյն կարճ տեւողութիւնն ունեցող երազներու, — քեքել երազներ —: Այս տեսակ երազները քեքել ֆնոյ (somnolance) յատուկ են որ է տեսակ մը անկատար քուն քրտնաթոր աշխատութեանց, յոգնութեանց և վերջապէս բարոյական կամ ֆիզիքական նեղութեանց ենթարկելոյ:

Արթնութեան միջոցին ստացուած տպաւորութիւն մը կամ գաղափար մը յամառաբար ուղեղին զօգուելով շատ կարելի է որ երազը զանոնք կրկին մեզ պատկերացնէ. դիւրագրգիռ ջղային կազմութիւն ունեցող անձինք եթէ մտաւորական չարաչար աշխատութենէ մ'ալ իրենց ջղային դրութիւնը դըրգուած լինի, օրինակի համար, գրագէտները՝ քունոյ մէջ իրենց երկերու կ'աշխատին. կը լուծեն դժուար խնդիրներ, և կը շարադրեն ճառեր և ոտանաւորներ բոլոր ներշնչման դիւրութեամբ:

Խեղ մը պարագաներ երազներու կազմակերպութեան և տեսակին վրայ կը ներգործեն, այս պարագայներ պիտի դասակարգենք ըստ սեռի, տարիքի, խառնուածքի (մարմնոյ), վայրի, ընկերային վիճակի և ըստ գործարանաց առողջ կամ վատառողջ վիճակի:

• •

Ընտ առողջ կամ վատառողջ վիճակի

Քաջառողջ անձ մը որուն գործարաններն իրենց պաշտօնի մէջ կատարեալ հանգիստ կը վայելեն և որուն խելքը ու միտքը հանգարտ է, իւր երազներն թեթեւ, հանգարտ և հաճելի կը լինին, իսկ հիւանդագին վիճակի մէջ ծանր, յոգնեցուցիչ, ցաւագին և սոսկալի ու սոսկալի են. այս տեսակ երազները կը կոչուին խելալիկ:

Հսինք որ արթնութեան ժամանակ թեթեւ զգայնութիւնները երազի մէջ նշանաւոր ոյժ և սաստիկութիւն կ'ստանան, նա մանաւանդ երբ գործարան մը նեղուած և կամ գրգռուած է: Մարդկային գործարանաւորութեան այս վիճակը ամենասովորականն է, զի շատ հազուադէպ է, չըսեմք անկարելի, որ մարդուս հոգին ու միտքը և մարմինը կատարեալ անդորր վիճակի մը մէջ լինին:

Այսպէս ըստ բարոյական անհանգիստ կամ ֆիզիքական ցաւալի վիճակաց՝ լուի մը կծելէն գոյացած զգայնութիւնը երազի մէջ մինչեւ սուրի հարուածի մը չափ սաստիկութիւն կ'ստանայ՝ զանգակի մը ձայնը աղէտագոյժ զանգակի մը ողբագին ձայնին պէս պիտի թրթռայ. ըստ գաղափարաց միութեան աղետարոյժ զանգակի ձայնը սոսկալի և արտասովոր դէպքի մը նշանակ է, խռովութեան աղաղակ մը և կամ հրդեհի գոյժ մ'է: Քնոցը՝ սարսափած բազմութեան մը չորս կողմ վազելը պիտի տեսնայ. պիտի լսէ օգնութեան աղաղակները, պիտի տեսնէ բոցեր որ չէնքէ մը դուրս կը խուժեն և զայն պիտի լսփեն և եթէ զարթնումը տեղի չունենայ, հրդեհի մը բոլոր պարագայից ներկայ պիտի գտնուի:

Շատ անգամ, այն հիւանդաց համար՝ որք տխուր

մտածումներով պաշարեալ են՝ զանգակին այս ձայնը մեռելի մը յուզարկաւորութեան տխուր ձայնին պիտի նմանի և իւր երազին մէջ յուզարկաւորութեան հանդէս մը պիտի պարզուի իւր ամեն սգալիւ հանգամանքներով։ այդ հիւանդ անձինք՝ քահանայից տխրագգեաց սաղմոսերգութեան հետ խառնուած սգալիւր ընտանեանց խորին հեծկտանքներն պիտի լսեն, պիտի տեսնան արտասուած հոսելը և երկայն ու սեւ գգեստներէ դուրս ցցուող տխուր և դալկացեալ գլուխներն։ Եթէ քունը այս առաջին խըպըլիկով չէ ընդհատուած, երազողն՝ դադաղին յանկարծ բացուելը պիտի տեսնայ, դիակ մ'անկէ պիտի ելլայ իւր անմիտ անդամներով և բոլոր հանդիսականք պիտի փախչին, նա եւս (երազողն) պիտի ուզէ փախչիլ սակայն քայլերը պիտի կասին և պիտի ըզգայ որ ուրուականին ջլապինդ ձեռքերը գինքը կը բռնեն։ այս հպումէն պիտի սոսկայ և պիտի ջանայ պոռալ սակայն կարող չպիտի լինի, և իւր բարձին վրայ ցաւագին կերպով պիտի տատամնի ճարակ լինելով սոսկման ազգած բոլոր տառապանաց և վերջապէս զարթնումը տեղի պիտի ունենայ։ . . .

Պատկերի մը գրաւիչ տեսքը, խօսակցութիւն մը ընթերցանութիւն մ'իսկ նրբափոյթ անձանց ջլային յուզման տեղի պիտի տայ և որ քնոյ պահուն պիտի կրկնուի և ըստ ստացուած ակորթելի կամ անախորժ տպաւորութեանց յառաջ պիտի բերէ ոսկեգոյն երազի մը շնորհալիւ պատկերները և կամ խըպըլիկի մը յատուկ սոսկումը։

Գիտնականն Տըպէ հետեւեալն կը պատմէ։

Մի քանի տարիներ կայ որ ճանչցայ մանկամարդ օրիորդ մը ջլային և կանաչախտեայ կաղմուածքով և որ մեռաւ խոստովանահօր մը անհեռատեսութեան

զոհ երթալով։ Այդ անխոհեմ քահանայն դժոխքի տեսիլքն այնպէս սոսկալի կերպով նկարագրած էր նէրա որ, հէք աղջիկը բոլորովին վախն ի սիրտ, դալուկ դէմքով, դողդոջուն մարմնով և ապուշ վիճակի մէջ տուն վերադարձաւ, գիշերը իւր երազները իրեն ներկայացուցին ամեն ինչ որ լսած էր խոստովարանին մէջ, բայց դեռ աւելի սոսկալի պարագայիւք։ Նէ ուրիշ բան չէր տեսներ բայց եթէ ոսկերոտիք, կմախք, սարսափելի դէմքեր, նէ կզգար ծծումբի հոտ մը և բոցերու կիզում մը որք կը շրջապատէին գինքը, ահռելի ճիւղներէ հալածեալ եւ նեղուած էր որք իրենց պոչերով կը խարազանէին և եղջիւրներով կը վիրաւորէին գինքը . . . : Վերջապէս կրցաւ արթննալ, բայց ցաւալի վիճակի մը մէջ։ Իւր աղաղակներէ ծնողքը արթննալով ի զուր ջանացին նէրա վերին աստիճանի գրգռումը ղսպել։ Իւր սոսկումները անհետացնել։ Մի և նոյն երազներով բազում գիշերներ անցան և ծնողքը չկրցին երբէք դարման մը գտնել, չորրորդ օրն այդ անմեղ աղջիկն մահաբեր ուղեղային ջերմէ բռնուելով դիւավախութեան (demonophobia) զառանցանքի մը ջղաճգութեանց մէջ իւր հոգին աւանդեց . . . :

Անցողակի նշանակենք որ յիմարանոցներու մէջ պաշտօն վարող բազում բժշկաց վիճակագրութեանց նայելով՝ յիմարութիւնը, ապշութիւնը, մոլութիւնը և մտաւորական խանգարմանց ուրիշ աստիճաններն մասնաւորապէս աւելի անոնց վրայ կ'սպառնան որք իրենց պատանեկութեան ժամանակ աւելորդապաշտական գաղափարներով լցուած են։ Ծնողքներ և մանաւանդ մայրեր, պարտին խօկալ լրջօրէն սոյնալիսի մեծ կարեւորութիւն ունեցող եղելութեանց վրայ և զգուշանալ այսպիսի ահռելի հիւանդութեանց

սերմերը իրենց մանկանց դեռափթիթ մտաց մէջ
ցանեի՛ն աւելորդապաշտական պատմութիւններով
նախապաշարելով զնոսա :

...

Երազմ ըստ սեռի եւ արհեստի

Ֆիզիգական տեսակէտով քնոյ մէջ կին մը էրիկ
մարդ մ'ըլլալը և այլ մարդն ալ իւր յղի ըլլալն եր-
բէք չերազեր... :

Վիճակաց , արհեստից , ընկերային դրից , կենաց
տեսակի նայելով՝ հոգին ու զգայարանները մի և նոյն
կերպով չեն ազդուիր : Արդ , ռամիկը երբէք թագա-
ւորին երազը չտեսնար և ոչ ալ տիւմարն հանձարեղ
մարդուն երազը . և ոչ իսկ Սէն-Ֆլուրի խոթողաձայն
պղնձագործը մեղկ իտալիոյ սիրահար և նրբաճաշակ
երաժշտին երազը... :

Երազմ ըստ կլիմայի եւ վայրի

Հասարակածի բնակիչք , որք կ'ապրին և կը մեռ-
նին առանց իրենց տապախաշ երկրէն դուրս ելլելու ,
բեւեռային բնակչաց տեսած ու երազած յաւիտե-
նական սառոյցները երբէք չպիտի երազեն... :

...

Երազմ ըստ բնութեան եւ տարեաց

Դիտուած է որ անհոգ , անզգայ և սիրոյ մէջ
ցուրտ էակը որուն ջիւղերը բոլոր հաճոյից անտարբեր
են , երբէք չունենար իրեն հակառակ բնութիւն ու-
նեցող անձանց երազները . երազներ , որք ստէպ
տարիական զգայնութիւնը կը գրգռեն :

Ուղաղ , հանգիստ , առանց խայթի և կրքի ապ-
րող մարդ մը , չունի երբէք յուզեալ երազներ այն
մարդուն պէս , որ ձախող պարագայ մը զայն դէպ ի
ատելութիւն , կռիւ , վրէժխնդրութիւն և յուսահա-
տութեան ամենաուժգին աստիճանին կը տանի :

Երիտառարդութեան , ծաղիկ հասակի երազները՝
ծերունիին երազներուն երբէք չեն նմանիր , այս
վերջնոյն երազելն արդէն հազուադէպ է . անոր ջի-
ւղերը տարիներու շփումէն տկարացած են , կենաց
ճամբորդութենէն վաստակաբեկ դարցած , անկողինն՝
որոյ վրայ հուսկ ուրեմն պարտի հանգչիլ իւր գերեզ-
մանն է այն . յոյսն այլ եւս չը տրուիէր իւր ծոյլ և
թմրացեալ սիրտն . իւր սէրը օրէ օր կը նուազի և իւր
յարաբերական կեանքը կը կծկի , իւր գործարանաց
պաշտօնէութիւնը միշտ նուազելու վրայ ըլլալով վե-
րանորոգուելու սակաւ պէտք ուին : Ծերը քիչ կը
քնանայ , փոքր չլուկ մը կարթնցնէ գինքը , և եթէ
երբեմն երազէ իսկ , անիկայ ալ անցած ժամանակնե-
րու վրայ է , իւր յիշողութիւնը գինքը անդադար իւր
էութեան ամենափառաւոր ժամանակին կը տանի , զոր
նա այժմ կողբայ , և որք անդարձ խոյս տուած են
աւաղ... :

Հասուն հասակը իւր երազոց մէջ կը տեսնայ այն
ամեն ինչ որ իւր շահուց , ընտանեաց և փառասի-
րութեան կը վերաբերին : Բայց յիմար , զուարթ և
յուսալից երիտասարդութեան համար , որպիսի գի-
շերներ... և որպիսի երազներ... : Ցուրտ հաչիւ-
ներ տակաւին չեն սառեցուցած անոր սրտին եռան-
դալից խանդն , գործարաններն նոր են , հիւանդու-
թիւնն իւր դառն և ժանտալի թոյները անոր վրայ
տակաւին չէ փչած : Ո՛հ , յայնժամ քունը քաղցր է ,
զի հոգին հանդարտ է , կեանքը իւր խողովակաց մէջ

լիքն է, և առողջութիւնը մարմնոյ բոլոր ծակոտիքներէն դուրս կը հոսէ, քունը քաղցր է զի երկտասարդութեան աչքերը կեանքը հաճոյից թափանցիկ մթնոլորտին մէջէն կը տեսնան . . . :

Երազներու մէջ մանկամարդ օրիորդներ են որ ծաղկեայ պսակներով զարդարուած կանցնին ու կը դառնան սիրային ներդաշնակաւոր բառեր միմեաւորով, խորհրդաւոր ժպիտ մ'արձակելով, մին այն ժրպիտներէ որք քեզ երջանկութիւն կը խոստանան: Դու անոնց հետ կանանչ մարգագետիններու վրայ կ'ընթանաս, քու խաղերդ անոնց զօսանաց հետ կը խառնես, մերթ բլրոց գագաթն անոնց կը հետեւիս և մերթ ձորի խորերը կ'իջնես: Երբեմն ալ թեւեր կունենաս և ջինջ լճերու ջրերն թեթեւակի քերելով կանցնիս հեղեղը՝ հանդէպ զարմացած բազմութեան մը և լեռանց բարձր գագաթէն ինքզինքդ դաշտին մէջ կը նետես և կամ մի քանի վայրկեան սաւառներէ վերջը կուգաս թառիլ անոր ծնկան վրայ զոր դու կը սիրես, հովահարելով զնէ քու կապոյտ թեւերովդ, նէ քեզ կը ժպտի կարի փափկագորով ժրպիտով մը և քեզ կը շնորհէ այն ամեն ինչ զոր արթնութեան ժամանակ չպիտի համարձակէիր անկէ խնդրել և վերջը . . . կ'արթննաս, յուզեալ ես և սիրտըդ համակ սիրով և ուրախութեամբ ողողեալ է . . . ստէպ կը գոցես աչերդ այդպիսի գեղեցիկ երազներու շարունակութիւնը տեսնել փափաքելով . . . : Շատ յաճախ կ'երթաս միայնիկ ու մնջիկ ծուռ գալի դաշտորայս, գիշերուան հեշտալիր տպաւորութիւնները մտացդ մէջ նորոգելու համար:

Ցանկութեանց մթնոլորտ մ'է որ զքեզ կ'ողողէ ամեն կողմէ, զեփեւոք աւելի բարեխառն, ծաղիկք աւելի թարմ և անուշահոտ են, կուրծքդ անհուն

փափաքներով ուռեցած է, սիրտդ կը բաբախէ, աւամայ կը դողաս յուսալով արբեցուցիչ իրականութիւն մը, և այս անձառելի գեղձման, ընդհանրական երջանկութեան վիճակը երկար ժամանակ կը տեւէ . . . :

Ո՛ր, ոսկիանուրջ երիտասարդութեան, սիրայոյզ և բանաստեղծական երազներ, ո՞վ է նա որ զքեզ բնաւ չէ շոյած. և վերջը . . . աւա՛ղ, ո՞վ զքեզ ողբացած չէ, քեզ ո՛ր, ոսկիանուրջ երիտասարդութեան:

Զ.

Խըպըլիկ

Սահմանենք խըպըլիկ կամ մղձաւանջը (cauchemar), մեծ գծերով ծրագրենք անոր պատճառներն, գործունէութեան կերպը և տխուր արդիւնքը:

Քնոյ յոռութեանց ամենահոգնեցուցիչն և ամենացաւաղինը «գիշերային սոսկմունք» (կամ) «մղձաւանջ» (խըպըլիկ) կոչուածն է:

Ձանազան ազգեր հետեւեալ անուններն կուտան խըպըլիկի:

Յոյնք (éphialte, pnigalion). Լատինք (incube). Գելտք (macherrick). Հունկարացիք (alom-kin) կամ (vampirisme). Գերմանացիք (alp-drucken), Անկլիացիք (night-mark). Դանիացիք (maren). Իտալացիք (pesarolo). Սպանիացիք (mampesado) և ըն:

Արդ, խըպըլիկը տաղտուկ ազդող երազ մ'է, ուր

սոսկալի տեսարաններ կը միանան ցաւագին եւ խեղ-
դումի մը, ուր ինքզինքդ պաշտպանելու կամ մօտա-
լուտ վտանգէ մ'ազատելու համար ամենափոքր շարժ-
ման բացարձակ անկարելիութիւն կայ, որ այս եւս
սոսկման եւ տառապանաց կը փոխուի: Խըպըլիկին մէջ
է որ կը տեսնուին ճիւղներ, գարշելի ուրուական-
ներ, արիւնաթաթաւ դիակներ, իրենց գերեզման-
ներէ դուրս ելնող կմախքներ, իժեր, ոգիներ,
վիթխարի գազաններ, վերջապէս նուիրական կամ
պիղծ առասպելաց բոլոր սապատողք ու այլանդակ եւ
խառնիճաղանձ հրոսակներ կ'սկսին պարել շուրջ
խեղկատակ շարժումներով, ահաբեկիչ քա'հքա'հներ
ձգելով... Այս պատկերներ կուգան անկողնոյդ
մօտ զետեղուիլ եւ քեզ կը նային. մերթ անշարժ,
մերթ անձողնի ձեւերով, իրենց սուր ատամունքը
կը կրճտեն, անմիս ոսկորտիքնին իրար կը գարնեն եւ
յանկարծ ամենքը մէկէն կուրծքիդ վրայ կը խու-
նուին, կը ճնշեն զայն, ծիծերդ կը ծծեն, գքեզ կը
դրդեն ամենաամօթալի անկարգութեանց. խսկոյն
կ'զգաս ո՞ր կամաց կամաց կը խեղդուիս, կուգես պո-
ռալ սակայն ձայնդ մարած է. հրաշալի եւ զուր ջան-
քեր կ'ընես ինքզինքդ ազատելու համար գքեզ ճնշող
բեռէն:

Վերջապէս վաստակաբեկ, ընկճեալ, արիւն քըր-
տինք թաթախուած կ'արթննաս եւ աչերդ ագահա-
բար լուսոյ ճառագայթ մը կը փնտռես աներեւու-
թացներու համար այդ սոսկալի պատկերաց հետքն:

Գաղիացիք խըպըլիկին cauchemar էն զատ incube
(ճնշիչ) անուն կուտան երբ այդ կին մէ որ ինք-
զինքը ջախջախուած կ'զգայ: Այս կերպով, առաջինն
բացարձակապէս մարդուս միջաւանջն է. եւ երկ-
րորդը կնոջ. կարծեմ աւելի ճիշդ կ'ըլլար, ըստ բա-

ռերու ստուգաբանութեան՝ incube կոչել երբ խոր-
տակող մ'ըլլայ, եւ succube երբ խորտակող մը կայ,
սեռ մեզ համար կարեւորութիւն չունի:

Այս «ճնշիչ» եւ «ճնշեալ» ներս ուրիշ բաներ չեն
բայց եթէ «գիշերային բանդադուշանքներ» (որուն
վրայ ուրիշ առթիւ կը խօսիմք):

Խըպըլիկի պատճառներէն մին արթնութեան ժա-
մանակ ընդունուած ուժգին տալուորութեանց եւ
ահաբեկի տեսարանէ պատճառեալ ուղեղային սար-
սուումի մէջ պէտք է փնտռել, որոյ կամ գործիչը եւ
կամ ականատեսս վկայն եղած էք: Սոսկալի պատ-
կերի մը ազդու տեսքը եւ այն ուշադրութիւնը զոր
կ'ընծայէք վառվռուն կերպով բացատրուած պատ-
մութեան մը, խըպըլիկի բաւական նիւթ կը հայ-
թայթեն. բայց աներկբայապէս սորա ամենայաճա-
խակի պատճառները մեր գործարանաց հիւանդագին
կամ անտրամադիր վիճակաց մէջ կը կազմուին: Փոր-
ձով ստուգուած է թէ ուղեղային հիւանդութիւնք
տեղի կուտան ամենաեզական եւ ամենաայլանդակ ե-
րազներու. սովորական առարկայները ձեւեր եւ ան-
հաւատալի գոյներ կ'զգեսնուն. պատկերները այն-
պիսի արտաքոյ եղանակաւ կը շարժին ու ձեւեր կ'ը-
նեն որ կարծես թէ մարդուս միտքը դժուարիմաց
վայրի մը մէջ կը քարչեն:

Կը կարծուի թէ՛ մոտային ամենասաստիկ գրգը-
ռումէ պատճառեալ ուղեղային հիւանդութեան մը
պարբերական հարուածի միջոցին էր որ «Գալլօ» նը-
կարիչն նկարեց իւր տարօրինակ «Դեւանկլարն» (dia-
bleries) եւ Տանդէ ներշնչուեցաւ եւ ստեղծեց իւր
Դիոխիսի սոսկալի տեսարաններն:

Նշանակենք որ, ըստ այսինչ կամ այնինչ ախտա-
ցեալ գործտրանաց երազը այսինչ կամ այնինչ յատ-

կուրծիւնն կ'ստանայ : Կուրծքի , սրտի և մեծ երակաց հիւանդութեանց մէջ տառապանքը այնպէս մեծ և այնչափ բազմապատիկ է որ մարդս կ'արթննայ և մարմինը սառնացեալ քրտինքով ծածկուած կը լինի , շնչառւտութիւնը կարճ և դժուարին ու աչերն բանալէ վերջը երկար ժամանակ անձկութեան և ապշութեան մէջ կը մնայ : Ստամոքսի կամ ընդհանրապէս աղեաց հիւանդութեանց , նա մանաւանդ դժուարամարսողութեան և անմարսողութեան յատուկ խըպըլիկի մէջ հիւանդն նախ փորի և անոր վերի մասին վրայ մի ծանրութիւն կ'զգայ , յետոյ նեղութիւն մ'որ տակաւ առ տակաւ աճելով անհանդուրժելի կը դառնայ , կ'զգայ իւր խեղդուիլը՝ պոռալ կ'ուզէ , փախչիլ կ'ուզէ , բայց ոչ ձայն ունի և ոչ ոյժ պիտի կրէ այդ դառն ցաւը մինչև որ արթըննայ :

Կան աւելի կամ նուազ կատարեալ խել մը խըպըլիկներ որոնց սաստկութիւնը իրենց պատճառներու սաստկութեան հետ ուղղակի կը համաձայնին : Քնոյ մէջ սխալ դիրք մը , մարմնոյ մի մասին պաղիլը , անօթութիւնը , ծարաւը , յօդացաւերը , անդամի մը կամ գործարանի մը հիւսուածքին մէջ կատարուած ախտային աշխատութիւնը և այլն զանազան խըպըլիկներու տեղի կուտան :

Այսպէս վզի ճնշումը երազել կուտայ որ զքեզ կը խեղդեն . մեր վերմակներու վար խնալը մեզ երազել կուտայ թէ սաստիկ ցրտի ենթարկուած ենք , ծարաւէ նեղուած ջրգողեալը զով և առատ ջուր մը կերազէ , անօթին՝ համեզ կերակուրներով լի սեղան մը , և լն . և լն :

« Կալիէն » կը խօսի մարդու մը վրայ որ երկար տարիներէ ի վեր ամենասուր ասդրաջղացաւի մը

(névralgies sciatique très-aiguës) յարձակմանց ենթակայ էր . ամենաուժգին յարձակումէ մը յետոյ՝ որ հիւանդին բազում օրեր անքնութիւն պատճառեց՝ անդամն որ մինչեւ այն ժամանակ կ'այրեր , սկսաւ փոքր առ փոքր պաղիլ , տառապանքը մեղմացաւ և վերջապէս կրցաւ քնանալ : Մի քանի ժամուան խըպըլեալ քունէ մը վերջը , երազեց որ մարմարեայ էր իւր սրունքն . արթնցաւ , սակայն սրունգը անդամալուծեալ գտաւ : Ստուգապէս այս երազին պատճառաբանութիւնը ախտային աշխատութեանց մէջ կը գտնուի որ կը ծածկէր անդամը . բնականաբար ջղային ոյժը (influx nerveux) դադրած լինելով այդ անդամի մէջ ցաւերն եւս անհետացան այդ մասին կենդանութեան անհետացման հետ և ցրտին զգացողութիւնը որ անկէ հետեւեցաւ , այդ երեւոյթին պատճառը մեզ կուտայ :

Սուրբ Հերոնիմոս որ իւր երաստանաց վրայ հանած արիւնապալարէ կը տառապէր , երազեց որ հըրեշտակ մը զինքը ուժգին կը խարազանէր իւր ոճին մէջ բազում արհեստական ձևեր դործածել սկսելուն համար , արթննալուն պէս , բարի մարդը ձեռքը խարազանուած տեղն տանելով զայն շատ ցաւալի գտաւ :

Կօչկակար մը որուն աջ աչքը երկար ժամանակէ ի վեր կը ցաւէր , երազեց որ կապիկը ցաւած աչքը հերիւնով (պիլզ) կը հանէր , սաստիկ ցաւ մ'զգալով փութանալի արթնցաւ և ի զուր ջանաց բանալ իւր հիւանդ աչքը , ի զուր աշխատեցաւ իւր մատներով արտեւանունքը բանալ և մօտենալ ճրագին . . . , նա միականի էր այլ եւս :

Տիկին . . . ձմեռային ցուրտ գիշեր մը թեւին մէկը անկողինէն դուրս ձգելով քնացաւ և քնոյ մէջ

բնագրական շարժումով մը զայն կուրծքին վրայ տա-
րաւ և այդ սառուցեալ թեւին հպումը նէրա երա-
գել տուաւ որ դիակ մը զինքը կ'ընդգրկէր :

Ոստան խըպըլիկներ ալ կան որք իրենց գործողու-
թեան հիանալի մաքրութեամբը կը զարմացնեն և կը
յուզեն մարդս, և յիշողութեան մէջ իրենց դրոշմը
կը պահեն որով արթննալէ շատ վերջը սոսկման ըզ-
գացում մը կը պատճառեն : Ամենասովորականն՝ հա-
րըստութեան մը կորուստն, մատնութիւն մը, մահ
մ'է որ սարսափ կը բերէ, այս գաղափարը բոլոր օ-
րը գրեզ կը հալածէ և կուգայ ներկայանալ երազիդ
մէջ ամենասեւ գոյներով :

Այս տեսակ խըպըլիկ ընդհանրապէս «արգանդա-
խեղդ և սեւամաղձութիւն» ունեցող անձանց կը պա-
տահի, ինչպէս նաև երկչոտ երիտասարդաց և մաս-
նաւորապէս տկարամիտ, դիւրահաւատ և տխրագ-
րեցիկ անհատներու : այս տեսակ երազները բարոյա-
կանը կը խանգարեն և միտքը կը թմրեցնեն : Ի զուր
կը ջանան վանել այդ սեւաւ մտածումներ որ ծնունդ
կ'առնուն, կը վերադառնան յամառութեամբ : կար-
ծես թէ խորհրդաւոր նախազգացումներ են :

Եթէ դժբաղդարար դժնդակ պատճառով մը երա-
զը իրականանայ, — ատիկայ երկնային մի աւետիս
էր — ըսողներ չեն պակսիր ուրկէ կ'առնու «մարգա-
րէական երազներ» անունը : Այդ միւլար հաւատքը
զոր աւանդութիւնը գիւղերու մէջ պահած է, կը
դառնայ սոսկմանց մեծ աղբիւր մը, գրեթէ միշտ
վտանգաւոր և երբեմն ալ տկար եւ դիւրահաւան
էականց աղիտարեր :

Է.

Մարգարէական կամ բաղդագուռակ երազներ

Ընդհանրապէս երազներու դժնդակ կատարման
հաւատք ընծայել անխելքութիւն է, կամ կարծել
թէ այդ երազները չեմ գիտեր որ թագուն զօրու-
թեան ազդարարութիւնքն են : սակայն բացարձա-
կապէս պէտք չէ ուրանալ մի քանի երազոց գոյու-
թիւնն որ կ'իրականանան իրենց բոլոր մանրամասնու-
թեամբ և որ ասոր համար կոչուած են «մարգարէա-
կան երազներ» : Այս նիւթին վրայ եղած այնքան
հետազոտութեանց գումարը չը ներեր մեզ որ այս
դէպքերու մէջ եղած զարմանալի կապակցութիւնը
պատահականութեան վերագրենք : եւ այն աղէտնե-
րը որք կը պատահին և զորս երազներն գուշակեցին :

Հակառակ սկեպտիկանութեան ուրացման եւ մը-
տային վարանման՝ մարգարէական երազը եղելու-
թիւն մ'է որ կը նորոգուի յաճախակի : կրնանք զայն
նկատել ուղեղին մի մասնաւոր աշխատութիւնն որ
կը գործէ քնոյ մէջ առաւել կամ նուազ դժուարա-
հասկանալի պատճառներու ազդեցութեամբ :

Սակայն ես այնչափ հրաշալի բան մը չեմ տես-
նար երազի մը իրականացման մէջ որքան քնաչըլիկի
մը (somnambule) կանխագուշակութեանց մէջ, երա-
զի մէջ նախազգալու այնչափ անկարելութիւն չկայ
որքան կայ արթնութեան մէջ : Մարգարէական ե-
րազը գերբնական կը թուի, վասն զի ստէպ նորա
պատճառը չգիտցուիր : Եթէ անոր պատճառը յայտ-
նուի, նա կը մտնայ երազոց հասարակ կարգին մէջ :

Մենք պիտի փորձենք այս կերպ երազոց բնական

պատճառն տալ որ վերջապէս գտած են իրենց լուծումն, բայց այդ շատ հեռուն ամենավերջի գլուխներէն միոյն մէջ. (Կենսական հեղանիւթ):

«Սիւնէսիւս» իմաստասէրը որ ծաղկած է Ե. դարու մէջ և որ երազներու վրայ շատ գրած է, այս կարծիքը կը յայտնէ. — «Զգայարանքները զգայ-
« նութեանց միջնորդներն եւ գործիքներն են, բայց
« զգացումը և զգայնութեանց ըմբռնումը լոկ մտքի
« կը պատկանին, զի քնոյ մէջ մենք կը տեսնենք գոյ-
« ները, կը լսենք ձայները, կ'զգանք շօշափման ար-
« դիւնքը և այլն, մինչդեռ մեր զգայարանքները կը
« հանգչին եւ որ անդ երբէք չեն գործեր... Եւ
« ես կը կարծեմ իսկ որ ըմբռնելու եւ զգալու այս
« եղանակը իւր մէջ շատ աւելի փափուկ բան մ'ու-
« նի. Քնոյ մէջն է որ մենք կը խօսինք Աստուծոյ
« հետ, կզգամք որ մեր իմացականութիւնը կը մեծ-
« նայ եւ կը տեսնենք կամ կը գուշակենք ծածուկ
« իրերը. Արդ ուրեմն երազի մը ցուցուցածին հետե-
«ւելով եթէ մէկը գանձ մը գտնայ, երեւան հանէ
« գաղտնիք մը, ես հոս անկարելի ոչինչ կը տեսնեմ.
« Եւ ոչ իսկ կը զարմանամ թէ տգէտ պառկելով մէկը
« գիտուն կ'արթնայ, իւր քնոյ մէջ դաս առնելով և
« Մուսայից հետ խօսելով. Ատիկայ տեսանք մեր ժա-
« մանակը և հոս անհաւատալի բան մը չեմ գտներ» —

Հին ժամանակաց պատմութիւնը բաղդագուշակ երազներու վերաբերեալ դէպքերով լի է, իմաստասիրաց և գրագիտաց մեծամասնութիւն մը կ'ընդունէին այս երազները իբրև իրական եղելութիւններ, առանց անոնց պատճառաբանութիւնը որոնել ջանալու. Այս երազներու մէջ այնպիսի տարօրինակ և հրաշալի երազներ կան որ բազում ընթերցողներ այսօր չեն կարող զանոնք չը նկատել որպէս ստապա-

տիր և հաճոյից համար ստեղծուած պատմութիւններ և սակայն ատոնք յիշուած են այնպիսի լուրջ, խելացի և համոզուած անձերէ որ ժողովուրդը խաբելու մէջ չա՛հ մը չ'ունէին. Արդ ուրեմն ստիպուած եմք կամ զանոնք ընդունիլ հաւատալով և կամ թէ մերժել բոլոր այն պատմական եղելութիւնները որոնց բացատրութիւնը չենք կարող տալ:

Կիկերոն, որ կը ծաղրէր երազները և հաւահայները (Փալճը), մեզ աւանդած է իւր «հմայութիւն» անուամբ գրքին մէջ բազում բաղդագուշակ երազներու նշանաւոր օրինակներ, ի մէջ այլոց Սիմոնիդէսի և Արգադիացիի մը երազները:

Սիմոնիդէս իւր ճամբուն վրայ թշուառ մարդու մը դիակին պատահելով թաղման արարողութիւնը ինքը անձամբ կատարեց. Սիմոնիդէս հետեւեալ օրը Դեղոս երթալու համար նաւ պիտի նստէր, բայց գիշերը այն մարդը զոր ինքը թաղած էր երազին մէջ երեւցաւ և խրատեց զինքը որ իւր որոշած տեղն երթալու համար նաւ չը նստի, վասն զի նաւը պիտի ընկղմէր. Այս երազը Սիմոնիդէսի վրայ ազդելով ճամբորդութեան դիտաւորութենէն ետ կեցաւ. Մի քանի օր վերջը իամացան որ նաւը իւր բոլոր բեռով կորսուած էր կատաղի ալեաց զոհ երթալով:

Երկու Արգադիացիներ միասին Մէկարիա հասնելով իրարմէ բաժնուեցան, մին պանդոկը իջեւանելու համար և միւսն ալ գիշերն իւր բարեկամներէն միոյն տունը անցնելու համար. Այս վերջինը գիշերը իւր երազին մէջ տեսաւ որ ընկերը Պանդոկապետին դէմ իրեն օգնելու համար որ կ'ուզէր զինքը սպաննել, բարձրաձայն կը կանչէր. Այս սոսկալի երազէ յանկարծ արթննալով անկողնէն կ'ենէ և ուղղակի պանդոկ կը վազէ, սակայն հազիւ ճամբուն կէսն ե-

կած էր մտածեց որ երազի մը հաւատալով իւր ըրածըն անխելքութիւն էր և տուն վերադարձաւ պառկելու։ Հազիւ հազ քունը տարած էր և ահա իւր ճամբորդութեան ընկերը երազին մէջ կրկին իրեն երեւցաւ, դաշոյնի հարուածներէ ծակոտուած և բոլորովին արիւնաթաթախ. տխրութեամբ մ'իրեն ըսաւ, — Բարեկամ քանի որ դու չը կրցար իմ կեանքը ազատել, գոնէ ջանա որ մարդասպանը անպատիժ չը մնայ, գնա՛ քաղքին արեւելեան դրան մօտ պահուէ, դու պիտի տեսնես որ անկէ աղբի սայլ մը պիտի անցնի որուն մէջ իմ դիակս կայ որ անդ ծածկեց մարդասպանը։ — Երիտասարդ Արգադիացին այս անգամ առջինէն աւելի յուզեալ վազեց որոշուած տեղն և հոն հասնելէն քիչ մը վերջը, ստուգել տեսաւ որ աղբի սայլ մը կուգար և զայն կեցնել տալով իւր ընկերոջ մարմինը անոր մէջ դտաւ։ Մարդասպանը բռնուելով մահուամբ պատժուեցաւ։

Այս պատմութիւնը Մեծն-Վաղերիանոս եւս յիշած է ո՛ւր յաւելած է նաև մի քանի մեկնութիւններ։

Կալպուրնիա, Կեսարու կինը, մի և նոյն գիշերուան մէջ երկու բաղդադուչակ երազներ տեսաւ։ Նախ տեսաւ իւր ամուսնոյն արձանէն արիւն հոսիլը, յետոյ երազեց որ իւր տան կամարը կը փլէր և իւր ամուսինը մարդասպանաց խուժանի մը դաշոյնից տակ չնչասպառ կ'իյնար։ Այս երկու երազներէ սարսափահար արթննալով զանոնք Կեսարու պատմեց և պաղատեցաւ անոր որ այն օրը ծերակոյտի երբէք չերթայ. բայց այս աղաչանք անլսելի մնացին և երազը աղետալի կերպով կատարուեցաւ... Կեսար սպաննուեցաւ։

Ողիմպիա, Մեծն-Աղեքսանդրի մայրը, յղանալէն

քիչ ժամանակ առաջ, երազեց որ ոտքէն մինչ ցըգլուխ սպառազինեալ մանուկ մը կը ծնէր։ Այս մանուկ Աքիլլէսէ աւելի արի, ընկճեց մի արքունի երիւար, Եւրոպա և Ասիա իւր քաջագործութիւններով լեցուց, աշխարհիս յաղթողը հանդիսանալով մեռաւ ի ծաղիկ հասակի, — Կարդացէ՛ք Փիլիպպոսի որդւոյն՝ (արքային Մակեդոնացւոյ) Մեծն Աղեքսանդրի պատմութիւնը՝ դա իւր Ողիմպիա մօր իրականացած երազն է։

Ակամէմոնի սպաննուիլը հրամայուելէն վերջը, անոր կինը Գլիտէմնէստէր, շատ անգամներ երազեց որ իւր իշխանազուն որդին վիշապի գլխով կուգար զինքը լափելու։ Քիչ ժամանակ վերջը Որեստես իւր հօրը մահուան վրէժը լուծեց դաշուահարելով գլուխէմնէստէր, իւր մայրը...

Հէգիւպ երազեց որ վառ աշտանակ մը կը կրէր իւր գիրկը, լոյս տուաւ «Պարիսի», որ պատճառ եղաւ Տրոյիոյ կիզման։

Իալարիսի՝ գարշելի բռնաւորին՝ մայրը երազեց որ յղացած էր բաժակ մ'որ արիւն կը թափէր։

Հիւպարքոս, Աթէնքի բռնաւորը, երազեց որ Աստղիկ իւր երեսին արիւն կը նետէր։ Արդարեւ ապօրինաւոր սէր մ'իւր մահուան պատճառն եղաւ։

Աննիբաղ, Սիրագուսան պաշարելով երազեց որ, այդ քաղքին պալատներէն միոյն մէջ կը ճաչէր։ Հետեւեալ օրը յարձակելով Սիրագուսան կ'առնէ։

Բրուտուս, երկու գիշեր իրարու վրայ իւր երազոց մէջ ուրուական մը տեսաւ որ իւր մօտալուտ մահը իրեն հաղորդեց։

Յուլիանոս՝ Լուտէսայի մէջ կ'երազէ որ Արամազդ և Ամինէրվա իրմէ իրենց տաճարները կը խնդրեն։ Կ'սպառազինուի, կ'անցնի Գերմանիա և Թրաքիա,

կ'երթայ թագազարդուիլ ի Բիւզանդիոն, Հռովմ կը մտնայ և ժամանակի մը համաը Ողիմպիոյ աստուածները իրենց տաճարներուն վրայ կը հաստատէ:

Սիդղա կը վարանէր Հռովմայ վրայ քալելու, երբ երազի մէջ տեսաւ զԲէլլունէ որ իրեն ընդ առաջ կուգար Արամազդայ կայծակները յանձնելով: Հետեւեալ օրը Սիդղա տիրեց Հռովմայ և արեամբ ողողեց:

Միւսնոյն Սիդղան երազելով որ «Պարկայն» իւր աղիտաբեր մկրատով իրեն կենայ թելը կը կտրէր: Իւր այս երազը մէկ քանի բարեկամներուն խնդալով պատմեց: Հետեւեալ օրը մահաբեր տենդէ մը բռնուելով երկու օրէն մեռաւ:

Այն օրն յորում Հենրիկոս Բ. նիզակախաղութեան մը մէջ մեռաւ, իւր կինը Գաթերին պաղատեցաւ անոր չը մտնալ ի պոյքար, զի նոյն օրը նէ երազած էր թէ՛ զայն զալկահար և արիւնաթաթաւ տեսած էր . . . :

Մարի տը Մէդիսի, արտասուալի աչօք, ահեղաձայն ճիչ մը բառնալով արթնցաւ, Հենրիկոս Դ. նէրա սոսկման պաաճառը հարցուց. — Երազիս մէջ կը տեսնէի որ զքեզ կ'սպաննէին . . . :

Հենրիկոս, Մարիի սոսկումը իջեցնելու համար ժպտելով մ'ըսաւ, — բարեբաղդաբար «երազները պատրանք են»:

Մի քանի օր վերջը մոլենախանձի մը մահաբեր դաշոյնը Գաղղիայէն կորզեց թագաւորաց օրինակելի թագաւորը . . . :

Իւր երիտասարդութեանը մէջ ո՞վ չէ կարգացած «Պօղ և Վիրգիլնեայ» ի գեղեցկահիւս հովուերգութիւնը. — Տիկին Մալէ, Վիրգիլնեայի մայրը, երազ մ'ունեցաւ որ իրեն կ'ազդարարէր իւր դստեր Վիրգիլնեայի մահը, այս երազը՝ որ իւր վայրկենին տեղի

կ'ունենար այն աղետալի դէպքը, նէրա կը ներկայացնէր նաւաբեկութեան բոլոր պարագաները:

Սակայն հազար երկու հարիւր մլոններ մայրը կը բաժնէին աղջկէն:

Թօզէ ֆ - Ֆրանք հետեւեալ պատմութիւնը կը յիշէ:

Խուլակամ (սըրաճա) Լիւթանիացի քսանամեայ աղնուատոհմ օրիորդ մ'իւր յղութեան առաջին գիշերներէն միոյն մէջ, սոսկալի աղաղակաւ մ'արթնցաւ և դուռն ի սիրտ իւր ամուսնոյն պատմեց տեսած երազն. — Ինձ կը թուէր թէ եկեղեցի մը մտած էի, և շիրմատան (caveaux) մէջ իջնելով կին մը տեսայ որ բաց գերեզմանի մը մէջ նստած էր իւր երկու զաւակները կը դիւցնէր, իւր տեսքը ինձ սոսկում ազդեց: Սոսկալ տեսնելով ըսաւ ինձ. «մի՛ սոսկար բնաւ դուստր իմ, վասն զի ես քու պատկերդ եմ, այն օրուան երկրորդ օրը՝ որ դու երկու որդի պիտի ծնիս՝ պիտի գաս ննջել իմ այս տեղս»:

Ամուսինը որքան կարող էր ջանաց անհետացնել այն խոր տաւառութիւնը որ այս աղետաբեր երազը ձգած էր իւր կնոջ վրայ, բայց չը յաջողեցաւ:

Իւր կինը ի մանկութենէ կախարդներու և ճիւղներու առասպելներով մեծցած լինելով թախծալի մեղամաղձութեան մը մէջ ինկաւ, մանաւանդ ծննդաբերութեան մերձման միջոցները: Այդ օրն հասաւ, մանուկ մը ծնելէ յետոյ մանկաբարձ կինը երիտասարդ կնոջ մօրը ըսաւ թէ արգանդին մէջ ուրիշ մանուկ մ'եւս կար. — թո՛ղ աղջիկս այդ երբէ՛ք չը գիտնայ, գոչեց խոհեմ մայրը, բայց անկարելի եղաւ զայն իրմէ ծածկել և հէ՛զ տարաբաղդն յուսահատական մի ձայնով իւր ամուսնոյն ըսաւ. — Երազս կատարեցաւ: Արդարեւ, քիչ օր յետոյ ծնըն-

դարերական տենդը (fièvre puerperale) զայն դէպի գերեզման տարաւ :

Մեծ խնամքով հաւաքուած մարդարէական երազներու ուրիշ օրինակներ :

Կասկածոս ամուսին մ'որ առանց ու է պատճառի գիւղին մէջ կը պտըտէր , ծառի մը տակ կը նստի գրպանէն գիրք մը հանելով խորին ընթերցմամբ կ'զբաղի և կը քնանայ : Քնոյ մէջ կ'երագէ որ իւր կնոջ բազկաց մէջ երիտասարդ մը կայ , խկոյն կը զարթնու և շուտաքայլ ամուսնական յարկը կը դիմէ : Փոխան սովորական ճամբէ տուն մտնելու պարտէզի մացառներէն կ'անցնի , կը ցատկէ և բոլորովին յուզեալ վրանի մը ստորոտը կը հասնի որ տիկնոջ հանգըստավայրի տեղ կը ծառայէր : Սանդուխտ մը կ'առնէ և զայն պատին հաստատելով առանց ձայն հանելու վեր կ'եղնէ : Վանդակափեղիկերու մէջէն ինչ տեսնայ , իւր կինը և երիտասարդը այն գիրքի մէջ են զոր ինքը երազած էր , որպէս թէ երազը հաւատարիմ հայելի մ'եղած լինէր : Բայց մեղքը գործուած էր Ամուսինը , խելացի մարդ , սանդուխտն վար իջնալով պաղութեամբ մ'ըսաւ , — Այլ եւս ամեն բան լինցած է . ես ուրիշ բան չեմ կրնար ընել բայց եթէ չըլլայ անգամ մ'ալ ինչ որ եղած է Տըրտում ու տխուր գիւղ վերադարձաւ խորհելով ամուսնական անհաւատարմութեան վրայ և սպասեց ամուսնական օրինաց վճռոյն :

Մանկամարդ օրիորդ մը պարտէզ նայող պատըշգամի վրայի սենեկին մէջ պառկելու համար իւր մօրմէն հրաման խնդրած էր ըսելով որ առաւօտները սօսինձով թռչուն պիտի բռնէ , այս խնդիր իրեն չընորհուեցաւ : Միամիտ մայրը ամեն օր նէրա կը հարցընէր՝ թէ յաջողած էր մի քանի հատ բռնել և միշտ

կը պատասխանէր օրիորդը թէ բռնելու պահուն թըռած ու փախած էին : Սակայն գիշեր մը մայրը սենեկին մէջ թեթեւ շուկ լսեց , նախ մի քանի կասկածներ ունեցաւ և շուկին պատճառը հասկնալու համար անկողնէն ելնելով երթալու վրայ էր երբ մտածեց թէ կրնայ ըլլալ որ իւր դուստրն բնական պիտոյից համար ելած ըլլայ :

Կրկին պառկեցաւ , հազիւ թէ քունը տարած էր և հա երազեց որ իւր աղջկան սիրահարն պատըշգամի պատը անցնելով սենեակ կը մտնէ : Առաւօտեան արշալոյսի մօտ կ'արթննայ , զգուշութեամբ վեր կ'եղնէ , սենեակին դուռը կամացուկ մը կը բանայ և իւր աղջիկը կը տեսնէ Ճիշդ Լաֆօնտէնի «տոխակին» պատմութեան պէս Մայրը այս տեսարանէ բնաւ չը յուզուելով կ'ըսէ , — գէթ այս անգամ թռչունը բռնուած է , պէտք է արգելուլ որ կրկին չը փախչի , — Այս սօսինձէ որսի արգիւնքը ամուսնութեամբ վերջ գտաւ

Ուրիշ մայր մը ստնտուի տուած մանկան առողջութեան վրայ մի քանի օրէ ի վեր անհանգիստ լինելով կ'երագէ որ զայն ողջ ողջ կը թաղեն , — հետեւեալ օրը փութանակի կը մեկնի և կը հասնի ճիշդ այն վայրկենին յորում գերեզմանը իւր որդւոյն վրայ կը գոցուէր : Վշտահայր մայրը կը խնդրէ որ գերեզմանը բանան դադաղը դուրս հանելով փայտերը կը խորտակէ և մանուկը իւր բազկաց մէջ առնելով կը տանի . մի քանի միջոցներ բաւ եղան զայն ի կեանս վերադարձնելու :

Թիկնապահ մ'որ իւր զօրապետի կնոջ հետ ներքին յարաբերութիւններու մէջ կը գտնուէր , կ'երագէ որ զօրապետը սուրը բացած իրենց վրայ կ'ուզայ անոնց եղեռնական սէրը պատժելու համար և այս

երազը չնացող կնոջ եւս կը պատմէ, նէ կ'սկսի ծի-
ծաղիւ ըսելով, որ զօրապետը այս ժամուս իրենցմէ
հարիւր մըն հեռու կը գտնուի: Թիկնապահը թէեւ
բոլորովին յուզեալ վերստին կը քնանայ: և մի և նոյն
երազը կը կրկնուի: Զանգակի ուժգին հարուածներէ
խիկոյն կ'արթննան. զօրապետը սուր ի ձեռին ներս
կը մտնէ և հէ՛գ թիկնապահը հազիւ ժամանակ կը
գտնայ պատուհանէն վար ցատկելու:

Իւր քննութիւնները անցնելու վրայ եղող իրա-
ւագիտութեան ուսանող մը կ'երազէ որ իւր հայրը
հոգեւարքի անկողնոյն մէջ մեռնելէ առաջ կ'ուզէ
զինքը անգամ մը գրկել: Հետեւեալ օրը նամակ մը
կ'ընդունի որոյ մէջ կ'իմացնեն իրեն այս չարագու-
շակ լուրը: Աճապարանօք կը մեկնի և կը հասնի ճիշդ
այն պահուն յորում ծերունին իւր հոգին կ'աւան-
դէր:

Տիկին Սառա Պէրնաուտ մտադիր է ժամն s'Աբի
գերը կատարել Պ. Ժիւլ Պարպիէի յօրինած թատեր-
գութեան մէջ, որ Օրլէանցի դիւցազնուհւոյն հրա-
շալի պատմութեան վրայ հիմնեալ է: Որովհետեւ
Ժանն Կ'Արքի պատմութեան մէջ գերնական բաժերն
ալ իրենց բաժինն ունին, խօսակցուհի մը հարցուց
Սառա Պէրնաուտի թէ հրաշքի կամ գերբնական բա-
ներու կը հաւատայ: — Անուես — պատասխանեց
աշխարհահռչակ դերասանուհին, պնդելով թէ կե-
նաց մէջ շատ բաներ կան որոնց բացատրութիւնը չը
կրնար ընծայել գիտութիւնն, և պատմեց սա դէպ-
քն ի մէջ բազմաց: «Առաջին անգամ Նիւ-Եօրք եր-
թալուս, գիշեր մը սոսկմամբ արթնցայ, երազ մը
տեսնելով թէ կատղած շուներ խածեր են զաւակս:
Առտուն կանուխ հեռագրեցի ի Ֆրանսա, և զաւակս
(Մօրիս Պէրնաուտ) պատասխանեց որ հոգ չընեմ, զի

թէ երկու շուներ խածած են զինք, և անմիջապէս
ետքն սպաննուած, բայց իւր վէրք ծանր չէ...»

«Երազիս մէջ ինչպէ՞ս տեսայ արկած մ'որ ծովե-
րէն անդին նոյն օրն իսկ պատահած էր զաւակս:
Այսպիսի երազներ շատ տեսած եմ, և հետեւապէս
կը հաւատամ որ Օրլէանցի օրիորդն ալ (Ժանն Կ'Արք)
իւր ազգն Անգլիացոց դէմ ոտք հանած ժամանակ,
գերբնական խորհրդաւոր ներշնչումներ ընդունած
կրնայ ըլլայ:»

Կը ճանչնամ երիտասարդ բժշկական ուսանող մ'որ
(այժմ չըջանաւարտ) մեծ զարմանօք պատմած է ինձ
իրեն պատահած հետեւեալ մարգարէական երազը:

«Կը սիրէի խարտեալ և ոլորուն մազեր ունեցող
օրիորդ մ'որ քոյրն էր մեր համալսարանէն ելնող
Տօքթօրի մը: Կը սիրէի այն յոյսով որ օր մը թե-
րեւս իւր ձեռքն ուղեմ: Կը փափաքէի իրեն միշտ
հաճելի երեւնալ, և երբ ինքզինքս սովորականէ ա-
ւելի գեղեցիկ կամ գրաւիչ կը տեսնէի, իւր տան
առջեւէն կ'անցնէի ու կը դառնայի: Իւր բնական
թաղն մէր թաղին քիչ հեռու էր: Դենք կը բնակե-
ինք Պալի-Փառա թաղն, իսկ նէ Իննիքսիայի, գեղա-
րանին կարգը, օր չէր ըլլար որ քանի մը անգամներ
անոր տան առջեւէն չ'անցնէի, զայն տեսնելու դիտ-
մամբ:»

«Մի օր երբ սովորական անցողարձս կ'ընէի,
զարմանօք տեսայ իրենց տան պատուհանաց բոլոր
վարագոյրներուն վերցուիլն. քանի մ'անգամներ նոյն
օրն այցելեցի, զինքը երբէք չտեսայ, կասկածն մը-
տաւ սիրտս... բայց ինքզինքս շուտով մխիթարե-
ցի լուացք ընելին խորհելով. երկրորդ և երրորդ
օրն բազմապատկեցի անցողարձս, այլ ի զո՛ւր...
ո՛չ զինքը տեսայ և ո՛չ ալ վարագոյրներն. յայնժամ

ծայրահեղ յուսահատութիւնն պաշարեց զիս . զգացի թէ վարձկալ մ'ըլլալով փոխած են տուններնին . լաւ , բայց ո՛ւր . . . , ինչպէ՞ս գիտնալու է նոր փոխադրուած տուններին , Պոլսոյ ո՛ր անկիւնը և կամ որ գիւղը փնտռելու եմ . միթէ՞ անկարելին և անհնարինն խնդրել չէ այս . . . »

« Հոգւոյս չափ կը սիրէի զինքը , իւր կորուստն ինձ անտանելի չարչարանք մ'եղաւ . վայրկեան մը չէի անցուներ առանց անոր վրայ չմտածելու . անկարիւրթեան վրայ խորհելով ուղեղս կը ճաթեցունէի , աւա՛ղ թշուառութեանս . . . »

« Սոյն տարաբաղդ վիճակ մի քանի օրեր ևս տեւելով , յանկարծ մի գիշեր հետեւեալ երազն տեսայ . »

« Նոյն մտատանջ և սրտակէզ վիճակի ենթարկեալ գլխիկոր անցայ իւր նախկին տան առջեւէն , չտեսայ զինքը , յետոյ մի քանի փողոցներ թափառելով հասայ Լանկայ , ո՛ւր տան մը պատուհանին առջեւ նըստած էր սիրուհիս . . . , ուրախութիւնս մեծ եղաւ երբ այսպիսի պատահականութեամբ մը գտայ կորուսեալ սիրուհիս , խօսեցայ իւր հետ , բան մ'որ երբէք պատահած չէր . այս հաճոյալից ու շլացուցիչ տեսարանի մը զմայլմանց մէջ սրտատրոփ քունէս արթնցայ . . . »

« Երեւակայեցէ՛ք , որպիսի յուսահատութեան մատնուիլ , երբ երազ մ'ըլլալն զգացի , ձեռք բերուած կորուսեալ սիրուհի մը կրկին կորուսանէ . . . »

« Նոյն միջոցին կ'արծես թագուն և խորհրդաւոր ձեռք մը զիս մղեց ելնել անկողնէս , որ արշալոյսն նոր սկսած էր , և երթալ Լանկայ նոյն փողոցն այցելելու , զոր իմ երազի մէջ տեսած էի և ուր կը բռնակէր իմ հոգեհատորս . . . , և արդէն սովորութիւն ունէի պայծառ օրերու մէջ արշալոյսէն առաջ ելլալ

և շրջիլ Հիսար սիպիի ծովեզերքը , դիտել Արեգական վեհափառ ծագումը և շոյել առաւօտեան ծովային քաղցրաշունչ զեփիւռն . . . »

« Ուրախ և զուարթ անկողինս թողի և ծովեզերքէն անցնելով հասայ այն փողոցն զորս երազած էի . Աստուած իմ . . . ի՞նչ տեսնեմ . . . , երազս ճշմարիտ և հաւատարիմ հայելի մ'է եղեր , ինչ որ տեսած էի անոր մէջ , այժմ նոյնն և իրականն կը վայելեմ . սըրտեհատորս , կորուսեալ սիրուհիս , պատուհանին առջեւ ձեռն ի ծնօտ նստած է . . . »

« Կ'զգամ թէ այս երազ մը չէ , իրականութիւն մ'է » :

« Այս թագուն և գաղտնալից զօրութեան վրայ , որ ինձ առաջնորդեց իմ կորուսեալ սիրուհիս գտնելու՝ տակաւին կը զարմանամ և միանգամայն կ'օրհնեմ . . . » :

Փաւառացի մի անձնաւորութիւն ճանչցայ որ Պօլսոյ հետ կարեւոր գործ մ'ունէր և որուն համար հինգ օրէ ի վեր կը բանակցէր հեռագրաւ իւր եղբօրն հետ . կիւրակէ առաւօտ մը կ'երագէ թէ եղբօրմէն հեռագիր մ'ստացած է , կ'արթննայ և իսկոյն փնտռել կ'ուտայ քէլէկրաֆի չափուցն և իրօք ալ գիշերն իւր անուան հեռագիր մ'եկած է եղբօրմէն .

Փարիզի պերճուհիներէն , նորոյթի և խելացի կին մ'որ խաբէական սնանկութեան մ'առթիւ բաղդի մեծ կորուստ մը կրած էր , այս մեծ կորուստ զինքը երկար տալիներ հիւանդացուց և հակառակ աշխարհային զրօսանաց միշտ անոր վրայ կը մտածէր . Երեկոյթէ մը վերադառնալով՝ ուր «բաղդագուցակ երազներու» վրայ խօսուած էր և որոնցմէ շատերը իրենց ճշգրութեամբ զարմանալի էին՝ քնանալէ առաջ անոնց վրայ մտածեց և հետեւեալն երազեց . . . :

— Կ'երթար մի հեշտալի գիւղական դղեակ հա-
ճոյից համար, կ'առքէն իջնելով ծառուղին կը դառ-
նայ որ բերդը կը տանէր և կը պատահէր հէ՛ք պառաւ
կնոջ մ'որ իւր ուսին վրայ կապիկ մը կը կրէր, դը-
րամ մը կը նետէ անոր և կ'անցնէ: Հանդիսավայրն
հասնելով, Տիկին ...ը իւր սնանկին հետ դէմ առ
դէմ կը գտնուէ: զայրանալով իրեն դէմ եղած ա-
նարգութեան՝ որ այնպիսի մի ակումբի հրաւիրած
էին զինքը որոյ այդ թշուառականն ևս կը մասնակ-
ցէր, խփոյն կը թողու հանդիսավայրը միտքը դնելով
որ առաջին պատեհ առթիւ իւր դժգոհութիւնն ցոյց
տայ դղեկի տիրոջ, երբ իւր կառքը նստելու կը վե-
րադառնար՝ որ ծառուղին իրեն կ'սպասէր, կը տես-
նէ որ պառաւ մուրացկանը խել մը ուսի կ'ընկնէ
չըջապատեալ քառակուսի թղթի կտորներ կը բաշ-
խէր և կապիկն ալ անոնց վրայ թիւեր կը նշանակէր:
Տիկին ...ը կը փափաքի հասկնալ թէ ի՞նչ նպա-
տակաւ կ'ընէ այդպէս: պառաւը նէրա կը պատաս-
խանէ թէ իւր կապիկը ապագան կարդալու զօրու-
թիւն ունի, և այն թիւերը գորս նա կը նշանակէ
հարկաւորապէս պարտին դնել առաջին վիճակահա-
նութեան: Մանկամարդ պերճուհւոյ հաճելի կուգայ
կապիկի անսխալականութիւնը փորձել, կրկին ողոր-
մութիւն մը կուտայ պառաւին և իրեն համար թի-
ւեր կը խնդրէ: Կապիկը կ'սկսի խփոյն թղթի կտորի
մը վրայ գրել, պառաւը զայն տիկնոջ կը ներկայացնէ
որ թիւերու տեղ այս տողերը կ'ընթեռնու:

«Իմ արհեստիս օգուտը գուշակման կրկին թի-
ւերը և քաղուածոյքը միայն գտնել է, մինչդեռ
տիկնոջ հինգ թիւեր պէտք են իւր կրած կորուստն
լեցնելու համար: Ուրեմն թող երթայ յիմարանոց .
»էսք» չէնքի երրորդ յարկի սենեկին մէջ իւր գու-

շակելու արհեստին մէջ երևելի հանդիսացող աստե-
ղագէտին. մի քիչ վարանումներէ և մի քանի այլան-
դակութիւններէ վերջը, նա իրենց պիտի ցուցնէ
հինգ թիւեր որ տուփին մէջ ձգելով անսխալապէս
պիտի ելնեն:»

Տիկին ... զարմացած արթնցաւ. իւր մտերիմ-
ներէն չատերուն ասոր վրայ խօսեցաւ և հակառակ
այն փոքր հաւատքին որ պարտէին դորա ընծայել
որոշեցին «Իիսէտրը» երթալ, պարզ գրօսանք մը,
պտոյտ մը պիտի ըլլար ադի: Բազում աղնուականներ
և պերճուհիներ նէրա միացան և հետիոտն սկսան
յառաջանալ դէպի յիմարներու պատսպարանը: Տե-
սուչք մեծ աղնուութեամբ ընդունեցին և փութա-
ցին ցոյց տալ իրենց հիմարկութեան ամեն տեղերն:
Տիկին ... հասնելով կապիկին նշանակած տեղն,
հարցուց — կա՞ր արդեօք աստ խենդ մ'որ «աստե-
ղագէտ» կը կոչուէր: Այս հարցման բացասական պա-
տասխան տալէ յետոյ իրեն առաջնորդեցին երևելի
գուշակի մը խուցն: Մի քանի անկարեւոր հարցում-
ներէ վերջը, Տիկին ... յստակ և կարճ բառերով նմա
կը յայտնէ իւր խնդիրքը.

— Թիւեր, կը պատասխանէ աստեղագէտը, գի-
տէք ժամը քանի՞ն լուսինը միջօրէէն կ'անցնի:

— Ոչ:

— Ձեզ համար անոր նեղացած եմ, այն վայրկենին
եկ'ք յորում Սրամազդ և Աստղիկ միացման մէջ են:

Այս խօսքերու վրայ պերճուհիները ժպտեցան:

— Բայց մենք կ'ուզենք այս վայրկենիս գիտնալ:

— Խնդիրը ծանր է, մտաց ամիոփում պէտք է.
ահաւասիկ լաւ դիտեցէք պիտի կրնաք գտնալ իմ
դիմացս մէջ յարաբերութիւն մը, նմանութիւն մը
Ասդիակոսի նշաններէն միոյն հետ:

Եւ սկսաւ այնպիսի տարօրինակ և սոսկալի ձեւեր ընել որ երբեք մարդկային դէմքի վրայ չէին տեսնուած :

Քա՛ջքահները կրկնուեցան :

— Ա՛հ , այսպիսի ծանր խնիրոյ մը վրայ որչափ կը խնդաք . . . , արդ ուրեմն , բարի երեկոյ , Յուլ աստեղատան վեց աստեղք թող ձեր ճակատներն թագի ձեւով զարդարեն , և թող Երեւակի չղթայն Ձեզ մատանիլ տեղ ծառայէ :

Յետոյ քիչ մը հեռացաւ անոնցմէ և սկսաւ իւր սենեկի պատերուն վրայ խորհրդանշաններ գրել :

Շիկին . . . տեսնելով որ աստեղագէտն կը ծխէ , գրպանէն սիրուն փոքրիկ ծխատուփ մը հանելով անոր նուիրեց , այս տեսարանէն մեր մարդը շատ ուրախացաւ . գնաց թերթ մը թուղթ առաւ և հինգ հաւասար մասերու բաժնելէ յետոյ Տիկնոջ ներկայացուց հանդերձ մատիտով . . . :

— Դուք իմ աշացս համար , աստուածային «Բէ-րէնիսի» չափ շնորհալի և սիրուն էք . անկրթութիւն մը պիտի ըլլայ չը շնորհել ձեզ ինչ որ ձեր ազւոր բերանը այդքան քաղցր կերպով կը խնդրէ : Ես զձեզ պիտի գոհացնեմ : «Բէրէնիս» առ ոտն կոխեց քսան և մէկ գարուններու ծաղկունքը , դուք , եթէ չեմ սխալիր , նոցա հաճոյքներն քաղած էք , և մի քանի ամառ եւս աւելի հաշուած . կը հաճիք արդեօք ըսել ինձ Ձեր տարիքը :

— Քսան և հինգ :

— Քսան և հինգ մեծարանաց և զարմացման տարիներ որ ձեզ արժեցին ձեր գեղեցիկ աչքերը , յաւելելով քսան և մէկի կը կազմեն 46 թիւը : Այս է տարիք իմացականութեան և լուրջ ուսումնասիրու-թեանց՝ այս է տարիք ո՛ւր գիտունն «Կոպէրնիգոս»

բանաձեւեց իւր յաւէտ անմահ գրութիւնը . գրեցէք թղթի կտորներէն միոյն վրայ 46 : Արեգակէն Փայ-լածուի հեռաւորութիւնը 13 միլիոն մղոն է , գրեցէք 13 ուրիշ թղթի կտորի վրայ , ուստի կը հասկըցուի որ Արեգակը Փայլածուէն դիտելով , երեք անգամ աւելի մեծ է քան ինչ որ մենք երկրէս կը տեսնեմք , գրեցէք երրորդ թղթին վրայ 3 . և որ իւր ջերմութիւնը եօթն անգամ աւելի է , գրեցէք չորրորդին վրայ 7 : Վերջապէս այս մոլորակը մերինէն հինգ անգամ աւելի թանձր պարաի լինել արեգակնային ներգործութենէն չհալելուն համար , 5 թիւը Ձեր «Հինգ թիւերուն» վիճակահանութեան վերջինն է , դո՛հ է՞ք , փոքրիկ տիկինս . . . :

— Շատ գո՛հ , բառ չեմ գտնար իմ շնորհակալու-թիւնս յայտնելու այն սիրուն խօսքերուն համար զոր դուք ինձ ըսիք :

— Դուք պարտիք վարժուած լինել , այժմ կը մնայ տակաւին զձեզ ապահովեցնել թէ անոնք պիտի ելնեն , հաճեցէք զանոնք ինձ յանձնել , ձեզ պիտի ցուցնեմ անսխալական փորձը :

Տիկին . . . քառակուսի հինգ թղթերը անոր յանձնեց : Աստեղագէտը զանոնք այլանդակ կերպով գետինը շարեց և անոր հարցուց :

— Կ'ուզէք որ բացարձակապէս ելնեն , այնպէս չէ՞ . . . :

Այո՛ , պատասխանեց կինը որ մեծ ուշադրու-թեամբ կը դիտէր անոր ըրած ամենափոքր շարժումները , Առաւ նա նուրբ գաւազանը , որոյ մէջ երեք հմայական շրջանակներ նկարեց , խորհրդաւոր բառեր արտասանեց , թիւերու շուրջը կախարդական շրջաններ կատարեց և թղթերը ձգմելով մէկ մէկու ետեւէ կուլ տուաւ , և յետոյ խայտառակ ձեւերով Տիկնոջ մօտենալով ըսաւ .

— Տիկին, «վաղը վերստին միևնույն ժամուն եկէք և ձեր թիւերը պիտի ելնե՛ն...»

Այս վերջին խորամանկ խօսքերը աղմկալի քրքրանօք ընդունուեցաւ և յիմարին այս խորագիտութիւնը Փարիզի բոլոր չրջանակները բազում ժամանակ խընդացուց :

Հովիւ մը երազին մէջ տեսնելով որ իւր լաւագոյն շունը գայլերէ գիշատուած է, արթննալով իսկոյն իւր հօտին գտնուած վայրը կը դիմէ և հոն հաւատարիմ կենդանւոյն արիւնշաղախ մնացորդը միայն կը տեսնէ :

Բազում օրեր չրջող որսորդ մը տխուր, յոգնած և առանց բան մը որսացած ըլլալու տուն կը մտնէ : Գիշերը կերազէ որ իւր գիւղին այն ինչ տեղը որսի գնացած ըլլալով փափաքներն ուզածէն աւելի կատարուած են : Հետեւեալ օրը, առաւօտուն կանուխ հոն կերթայ և երեկոյին որսերով բեռնաւորուած տուն կը վերադառնայ :

Ճակատամարտէ օր մ'առաջ, զինուոր մը կերազէ որ հրացանի առաջին պայթումէն մահացու հարուած մ'ընդունած է . զայս պատմելով իւր ընկերաց, ունեցած փոքր դրամը անոնց կը բաժնէ : Դժբաղդաբար երազը իրականացաւ...

Պառաւ կին մ'որ քաղքին ծայրը գտնուած տան մը մէջ կը բնակէր միայնակ . կերազէ որ գողերը իւր սենեակը մտած կատարելապէս կը կողոպտէին (և ասիկայ բուն ճշմարտութիւնն էր) : Օգնութիւն գոչելով կը զարթնու և գողերը սարսափած կը փախչին իրենց աւարին կէսը միայն տանելով :

Թշուառ արուեստագէտ մը կերազէ որ իւր ծերունի հորեղբորմէ մեծ գումար մը կը ժառանգէ, որմէ մինչեւ այն ժամանակ յոյսը կտրած էր :

— Ո՛հ, կը գոչէ արթննալով, եթէ երազները իրականայն... Հազիւ թէ իւր զարմացումը անցած էր և ահա նամակ մը կը հասնի որ զինքը Բ... սեղանաւորին քով երթալ կը հրաւիրէ, ստանալու համար 100,000 Փրանքի մօտ գումար մ'որ իւր հօրեղբոր հարստութեան դրամագլուխն է և որ զինքը իւր միակ ժառանգորդը ընտրած էր :

Օրինակաց այս շարքին մէջ, զոր մենք ընթերցողաց ներկայեցինք, կը տեսնուի որ ուղեղային ներգործութիւնը իւր դերը ֆիզիքական և բարոյական ազդեցութեամբ կը կատարէ : Երազի կազմակերպութիւնը այս կերպով դիւրաւ կը բացատրուի, սակայն անոր իրականացումն սահմանել աւելի դժուար է, և որ կը գտնուի մարդկային գործերու, ազետաբեր ընթացքին մէջ, ինչպէս որ տեսանք Կեսարու կնոջ, Կալպուրնիայի երազին մէջ :

Կան երազներ որ կը կարծուին թէ պարզապէս մեր յարաբերական կենաց չրջանակէն դուրս են, ո՛ւր մենք կը չարթինք և որ անոր պատճառ մ'ենթադրել անկարելի է : Այս երազներ այն անթիւ եղելութեանց կարգին մէջ կը մտնան որոնց պատճառաբանութիւնը փիլիսոփային հետազոտութենէն խոյս կուտայ : Աւելորդապաշտ անձինք դժուարութիւնը բառնալ կ'երեւակայեն նշանակելով այդ երազներ իբր պարզ արդիւնք մը դէմ յանդիմանութեան (intuition) : Բայց ի՞նչ է դէմ յանդիմանութիւն մը — անծանօթ զօրութիւնէ մ'եղած տեսակ մը ապագայի յայտնութիւն : — Որչափ կ'ուզեն թող ըսեն թէ «Մորփէոս» աստուածն է որ իւր երազներէն մին մեզ կը զրկէ զգուշացնելու համար զմեզ գալիքէ... :

Ներկայ ժամանակիս իմաստասիրական միտքը այս կերպ բացատրութիւններէ չը գոհանար, դրականը

ճշմարիտը կը փնտռէ . իւր կարծիքը հաստատելէ և իւր հաւատքը կանգնելէ առաջ բոլոր փորձի ստուգութիւնը կը պահանջէ , որովհետեւ նա գիտէ թէ աւելորդապաշտութիւնը միշտ սխալին հետ ընկերացեալ կը քայլէ :

Ը.

Միևելու ցարդ երազներու վրայ գրուածներու
ամփոփումը

Թէ որ ընթերցողն մեր քնոյ և երազի վարդապետութիւնը ուշադրութեամբ կարդաց , եթէ լաւ ըմբռնեց , երազոց մօտակայ պատճառը՝ գաղափարաց ընկերակցութեան մէջ պիտի գտնէ , ինչպէս նաեւ նոցա առաւել կամ նուազ կանոնաւոր կամ անկանոն յաջորդութեանը մէջ որ ուղեղային գրգռման տարրեր աստիճաններուն կը պարտի . պիտի նշմարէ նաև որ այս գրգռում երկու տեսակ միջնորդներէ յառաջ կը գայ — ֆիզիքական միջնորդներ , ինչպէս , ցուրտը , տաքը , ապականեալ օդ մը սխալ դիրք մը , գործարանաց նեղութիւնը , դժնդակ աշխատութիւն , ևն . ևն — Բարոյական միջնորդներ , որպէս , կենդանի տպաւորութիւններ , որ ջղային դրութիւնը սարսափ են և որ ուղեղը քնոյ մէջ անոր ազդեցութիւնը կը պահէ :

Երազները գնահատելու համար զանոնք շատ հաստատ կանոններու վրայ դնելու է . օրինակի համար ,

աւելի բացակայ իրերը կ'երազուի քան ներկայ իրերը , աւելի հաւանական քան թէ իրական բաները : Երազները ընդհանրապէս յիշատակներէ և յոյսերէ կազմուած լինելով , կ'երազենք ինչ որ ըրած եմք և կամ ինչ որ կը փափաքէինք ընել : Երեւակայութիւնը ընդ ծառայութեամբ յիշողութեան , ներկային յուսով կը կուտակէ , կը հաւաքէ անցելոյն իրականութիւնները և ապագայի անստուգութիւնները : — Փառասէր մէկը եկազեց որ արամազդ զինքը Վիւլէնի մը պէս կը դահաճիւթէր : Բնախօսը — որուն այս երազի մեկնութիւնը կը հարցնէր — պատասխանեց , «դուք կը փափաքիք խնամութիւն մը հաստատել որ ձեր ներկայ կացութեանէն շատ վեր է , չպիտի յաջողիք» . եղելութիւնը կատարուեցաւ :

Ուրեմն , երազները որչափ որ ստութիւններ կը պարունակեն , ունին նաեւ ճշմարիտ կողմեր ալ , որովհետեւ մեր մտածման առարկաներու հետ միշտ յարաբերութեան մէջ են :

Բայց պիտի առարկուի թէ այնպիսի այլանդակ և անճանչ երազներ կան , այնչափ հեռու մեզ պատահելիքէ կամ պատահած է որ ի դուր ջանքեր եղած պիտի ըլլան անոնց պատճառը յայտնելու . այս ճշմարիտ է : Սակայն երբ մտածման հրաշալի կարողութիւնները նկատողութեան առնունք որ կայծակէ աւելի արագ կանցնին ժամանակաց և միջոցի անսահմանութիւնը , որ կը բարձրանան երկնային սահմաններէն անդին և կը խորասուզին յաւիտեականութեան անդնդոց մէջ , և թէ ընդունիք որ երեւակայութիւնը կրնայ ամենացնորական էակներ ստեղծել , ամենաանհեղեղ յարմարութիւններ , ամենաանճոռնի , ամենադանդաղական ձեւեր յառաջ բերել , յայնժամ պիտի կրնամք ընդունիլ «կարեւորութիւնը» ,

ոչ թէ երազական երեւոյթները ամբողջապէս բացատրելու, այլ երեւան հանելու համար թէ ո՛ր կէտերով իրարու կը մօտին և ո՛ր չզթայներով իրարու կը զօդուին:

Թ.

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Քուր յառաջ բերելու համար հիմներուն եւ

նորերուն գործածած միջոցները

Քուրը՝ արթնութեան ստիպողական հետեւանքն է, որպէս նաև յարաբերական կենաց մէջ հոգնած գործարանաց վերանորոգման յատկացեալ հանգիստ մը: Պատմութիւնը մեզ կը սորվեցնէ որ ամեն ժամանակ ջանացին անուշ և հանդարտ քուն յառաջ բերելու միջոցներն գտնալ, որովհետեւ քունը որչափ հանդարտ ըլլայ այնչափ ալ վերանորոգիչ կ'ըլլայ, ընդհակառակն որչափ խռովեալ լինի այնչափ ալ նուազ վերանորոգիչ կը լինի և որով արթնութեան միջոցին ֆիզիքականը և բարոյականը խիստ չափ կը նեղուին:

Փորձառութիւնը մեզ կը ցուցնէ թէ մի քանի «նիւթեր» ներքնապէս կամ մորթի միջոցաւ արեան խառնուելով քնոյ հաճելի երազներ կը հայթայթեն, մինչդեռ ուրիշ «նիւթեր» տխուր սոսկալի և մղձաւանջներ յառաջ կը բերեն:

Արաբացիք և Զինացիք ափիոն (opium) կը ծամեն և կամ կը խմեն հիանալի երազներ ստանալու համար, դժբաղդաբար անոր շարունակական գործածութիւնը ջլային դրութիւնը կը տկարացնէ և իմացականութիւնը կը թմրեցնէ: Կը կարծուի թէ ընծախոտը (aconit-napel) զուարթ գաղափարներ կը զարթուցանէ, միտքը կը սրէ և երեւակայութեան հրաշալի խանդ մը կուտայ: Մուշկը (musc), կղբադեղը (castoreum), ոսկին և աւշակը (ammoniaque) ու իրենց պատրաստութիւնները ևն, ևն, գաղափարները հաւասարապէս կը դիւրացնեն և ուրախութիւն կը պատճառեն:

Տօքթէօր Կրէկօրի իւր վրայ փորձած է որ «fioris suavis ad morphi» ուրախութիւն կը գրգռէ և «yrososufiq' s'iaqosi» շնչումը հեշտալի զգայնութիւններ կը հայթայթէ:

Հերոգոտոս կ'ըսէ թէ Սկիւթացիք կրակէ կարմրեցած քարերու վրայ նետուած կանեփի հատիկներէ բուրած հոտը շնչելով կը գինովնային: Շաու կ'ըսէ թէ Արաբական մի քանի ցեղեր քաղցր երազներով ընկերացած քուն մը ստանալու նպատակաւ՝ կանեփի տերեւներու և հաշիշի (էսրար) խառնուրդ մը կը ծամեն: Բանգի (jusquiame) հոտը կուրներու և պայքարներու կը գրգռէ. «բժեկական բառարանին և մէքոսական համայնագիտութեան» մէջ բազում օրինակներ կան որ այս եղելութիւնը կը հաստատեն: Ամենակարեւորը երկու ամուսիններու դէպքն է որ երկար ժամանակ կատարեալ ներդաշնակութեամբ միասին կ'ապրէին. օր մ'եկաւ որ իրարու հետ կըռուեցան այն սենեկին մէջ ո՛ւր միասին կ'աշխատէին, և միշտ կռուելու հակամիտութիւն մ'ունեցան: Աշխատութենէ ելլելով իրենց կրից համար ամաչելով

և չփոթութեամբ իրարու երես նայեցան, իրենց այս խռովութեան պատճառը ի՞նչ բանի վերագրեւնին չը գիտնալով: Երկրորդ և հետեւեալ օրերը միևնոյն կռույ տրամադրութիւնք ունեցան, և ոչ իսկ կէս ժամ կրնային կենալ այդ սենեկի մէջ առանց բերանացի կռուելու և առանց իրարու սպառնալու: Բանգի հատիկներու տուփէն դուրս ելած բուրմունքը, որ վառարանի մը խողովակին քովն էր դրուած, այս առօրեայ կռիւներու պատճառն էր եղած, տուփը վերցնելով երկու ամուսինները այլ ևս այն փոթորկաբեր յուզումներն չ'ունեցան:

Վէրքի մը վրայ դրուած շիկատակամուզը (extrait de belladone) տեսակ մը տեսիլներով ընկերացեալ ցնորք կը պատճառէ: Այս նիւթէն աչքին մէջ կաթիլ մը կաթեցնելով պատկերները կը կիսուին և կամ կը կրկնակին:

Կախարդներու կողմէ ի կիր առնուած հմայական օծումը զիրենք ծանր քնոյ մէջ կը ձգէր, որուն միջոցին ինքզինքնին վնակներու գիշերական ժողովին մէջ փոխադրուած կը կարծէին և ամենաօտար և ամենաարտաքոյ կարգի տեսարանաց ներկայ կը գտնուէին Պօրտա և Կարտան երկու դեղագրեր նշանակեցին, միոյն հիմն է քնածու շնախաղող (solanum somniferum), միւսն գլխաւորապէս կը բաղկանայ բանգէ և ափիոնէ:

Անդրէ Լադուանա՝ Յուլիանոս Գ. Պապին բժիշկը կախարդի մը քով գտնուած սպեղանի մը երկար անքնութեան մատնուած կնոջ մը քսելու համար գործածեց. մի քանի ժամ վերջը այս կինը, քնացաւ և իւր քունը 36 ժամ տևեց և երբ գինքը արթնցուցին գանգատեցաւ թէ մարդածև սատանայի մը գրկախառնութիւններէն անջատած էին:

Զտուած ջրերը, սպեղանիները և փոշիները զորս Յունաստանի և Իտալիոյ չաղակրատները կը ծախէին, ափրոդիտեան (aphrodisiaque) նիւթերէ բաղադրեալ էին:

Միթրայի, Իսիսի և Սէրէզի քուրմերը որ «Σροϋο-նիոսի այրի» սպաս կը մատուցանէին, նորընծայից երեւակայութիւնը բարձրացնելու և ճշմարիտ բանդադուշանքներ գրգռելու համար բժշկական իւղեր և կամ տեսակ տեսակ խուսկեր կը գործածէին: Այս միջոցները աւելի զօրաւոր ընելու համար, իրենց դիմող անձինքները մի քանի օր կ'առանձնացնէին և ծով պահել կուտային, ու հրաշալի պատմութեամբ զգալի կերպով անոնց երեւակայութեան վրայ կ'ազդէին և այսպէս զանոնք ցնորական քնոյ տեսիլներուն կը նախապատրաստէին:

Փափաքելի է որ նիւթ մը գտնալ կարելի լինէր որով առանց մարմնոյ կազմութեան դաշեւելու հանդարտ քուն մը հայթայթէր և երազոց մէջ մեզ պատկերէր այն շնորհագեղ տեսարանները որ մեր սրտերը կը զովահարեն և այն անձանց համար որք իրենց թշուառութեանց խայթիչ յիշատակները մինչև իրենց երազոց մէջ իսկ կը տանին, բարեգործ դեղ մը պիտի լինէր. ոչ միայն մի քանի ժամուան համար պիտի մոռնային իրենց տառապանքը, այլ պիտի կարծէին թէ իրենց շրթունքը անծանօթ ուրախութեանց բաժակին մէջ կը թրջեն: Այսպէս, քնոյ մէջ երջանիկ կեանք մ'անցուցած պիտի ըլլային. արթննալով, աւաղ, վերստին պիտի սկսէին ցաւոց կեանքը և պիտի սպասէին գեղեցիկ երազներու ժամուն. . . :

Ժ.

Քննադատութիւն

Քննադատութեան հոմանիշ բառերն են, «գիշերա-
չըրջութիւն, երազատեսութիւն, երազաշրջութիւն,
քնատեսութիւն» ևայլն, բոլոր այս բառերը քնոյ մէջ
չարժիլ կը նշանակեն: Քննադատութիւնը՝ խել մը գիտ-
նոց կողմանէ ուղեղային պաշտօններու մի տեսակ
հիւանդութիւնը և ուրիշներէ ալ որպէս ուղեղի ջը-
ղային մի մասնաւոր վիճակն նկատուած է որ բնաւ
այդ գործարանի բնախօսական պաշտօնները չխան-
գարեր: Սակայն մի քանի նշանաւոր բժիշկք, յորս
«էսքիրօլ» որ արդարեւ երեւելի հանդիսացած է
մտային հիւանդութեանց վրայ ըրած աշխատու-
թիւններով, նկատեցին որ յաճախ և վերջին աստի-
ճանի պատահած քնաշրջութիւնը՝ մտային խանգար-
ման նախաշաւիղն է, այսպէս ալ տեսիլքները և յա-
փըշտակութիւնները ուրիշ բաներ չեն եթէ ոչ երա-
զային վիճակաց՝ արթուն վիճակի մէջ խժուճն որ
վաղ թէ անագան կը գրգռեն խելացնորութիւնը և
ստեպ անդ կ'առաջնորդեն:

Քննադատական քունի մէջ — որ շատ աւելի խորին
է քան թէ բնական քունը — ուղեղը իւր մտաւորա-
կան կարողութեանց շատերուն պաշտօնը կը պահէ,
որ ոչ միայն կը թուին կատարելապէս գործել, այլ
և զգայական և շարժիչ գործարանաց դերը կանո-
նաւոր եղանակաւ մը կը հրամայեն:

Քննադատութիւնը առանց վարանման կը գործէ և կը
ցուցնէ զարմանալի ճարպիկութիւն մը կատարելու

այն ամեն շարժումները որք կը պահանջուին երազի
պահուն գոյացած գաղափարներու շարքէն: Սոյն
կամեցողութիւնք՝ որք ուղղակի յիշողութենէ կը
բղխին՝ քնաշրջիկը շրջապատող արտաքին առարկա-
ներու հետ միշտ յարաբերութեան մէջ չեն, երբեմն
կը միանան այն առարկաներու զորս երազը կը ներ-
կայէ, յայնժամ, քնաշրջիկը թերութեան մէջ կը
գտնուի եթէ «դասողութիւնը» իրեն օգնելու չը գայ
այսինքն, սխալը ուղղելու: Քննաշրջիկը նաեւ մը
նաւապետին նմանցուցած են. ինչպէս որ նաւապետը
ուղեցոյցի մը ուղղութեամբ իւր նաւը կը վարէ, այն-
պէս ալ քնաշրջութեան մէջ՝ «յիշողութիւնը» կը վա-
րէ մարմինը անոր ընծայած պատկերներուն շնորհիւ:

Քննաշրջիկները ընդհանրապէս յստակ կերպով կը
տեսնան (առանց աչքի միջնորդութեան), ճշդու-
թեամբ կը գործեն և զարմանալի ճարպիկութեամբ
կը շարժին, երեւկայութեան տէր և ուսումնասէր
անձինք գլուխ գործոցներ կը շարադրեն, Վօլդէր,
մթապատն կրէբիյեօն և մեղրածորանն Մասիյեօն
բազում վսեմ կտորներ գրեցին քնաշրջութեան հար-
ւածոց մէջ: Երեւելին Կօնդիյեակ երբ իւր «ընդաց
ուսումնասիրութեանը» կ'աշխատէր, իւր մտքին բուն
յուզումը քունին մէջ իսկ կը շարունակէր և տեղի
կուտար պայծառ քնաշրջութեան մ'որոյ մէջ զար-
մանալի դիւրութեամբ մը կը լինցնէր այն աշխատու-
թիւնքը զորս ննջած միջոցին շատ անկատար թողած
էր. քնաշրջիկ երաժիշտները քաղցրաւոր նուագներ
կը յօրինեն կը հիւսեն: Օրինակի համար, Տարտինի
կրցաւ յօրինել իւր «սոսանայ» անուամբ ծանօթ նը-
ւագն (sonato) որոյ համար ամսէ մը ի վեր իզուր
կ'աշխատէր:

Տօքթ. Հարդ ազգական մ'ունէր որ չը կրցաւ

փաստաբանութեան կոչման հասնիլ ամենածանր լեզուի թոթովման մը պատճառաւ, որ բազում մասնազէտներէ բաւական ժամանակ և առանց ո՛ր և է յաջողակութեան դարմանուեցաւ: Այս ազգականը քնաչըջութեան վիճակի մէջ գիշերն կ'եղնէր և աթոռի մը վրայ կը բարձրանար, ու հոն տեղ, քառորդ և ստէպ կէս ժամ երեւակայեալ հանդիսականներու առջև կը խօսէր հնչման առանց ու է դժուարութեան և նոյն իսկ զարմանալի դիւրութեամբ մը:

Գործաւորք, սպասաւորք և աշխատաւորք կը գործեն իրենց գործերը և կը կատարեն իրենց աշխատութիւնները այնպիսի ճարպիկութեամբ մ'որ կարող չեն ընել արթնութեան ժամանակ: Ամենանշանաւոր պարագայ մ'է որ քնաչըջիկը չը յիշէր երբէք ինչ որ ըրած է. արթննալու միջոցին յիշողութեան այս կատարեալ բացակայութիւնը՝ քնաչըջութեան ամենակարեւոր նշանն է:

Բուրդախ դիտել կուտայ որ՝ քնաչըջիկներու յիշողութիւնը բաւական ճշգրութեամբ կուգայ այն սովորական քունին մէջ որ անմիջապէս քնաչըջութեան հարուածին կը փոխանորդէ: Այս բնախօսը կը յարէ թէ իր բժիշկ բարեկամներէն մէկը ճամբորդութենէ վերադառնալով իւր կիինը տան տանիքին վրայ տեսաւ. հասկնալով որ Նէ քնաչըջիկ էր, բնաւ երբէք չը վախցաւ: Կէս օրուան մօտ, երբ Նէ միջօրեայ քնոյ մէջ էր, ամուսինը անոր քնացած ըլլալը լաւ մը ըստուգելով և իւր խօսքերը դէպի անոր փորին ուղղելով կամաց մը հարցուց որ իրեն տեղեկութիւն տայ իւր գիշերային պտոյտի նկատմամբ, ինչ որ Նէ կատարեց ամենայն ճշգրութեամբ. և ձախ ոտքին վերքը ցոյց տուաւ որ յառաջ եկած էր տանիքին վրայ դուրս ցցուած գամիլի մը իւր ոտքը զարնելով: Ար-

թըննալէն վերջը, ամուսինը նէրա հարցնելով թէ արդեօք ոտքը վիրաւորեալ էր, Նէ հաստատական պատասխան մը տուաւ, սակայն սոսկալով մը, վասն զի այս վերքին երբ և ի՞նչպէս ըլլալը չէր կարող մեկնել: Երկրորդ քնոյ մէջ յիշողութեան այս պարագան շատ նշանաւոր է:

Այն ամեն բնախօսը որք դրած են «ֆնոյ» վրայ, քնաչըջութեան սաստկութեանը և տկարութեանը զանազան աստիճաններ կը վերագրեն. ըստ իրենց, մեծ տարբերութիւն կայ այն քնաչըջիկներու մէջ որք կը շարժին, կը քայլեն, կ'աշխատին (կատարեալ քնաչըջութիւն). և անոնց մէջ որք կը խօսին, կ'երգեն և ձևեր կ'ընեն առանց ու իցէ շարժում կատարելու (անկատար քնաչըջութիւն):

Կենաց միւս աստիճաններէն աւելի երիտասարդութիւնը ենթակայ է քնաչըջութեան, այս ախտը կը պատահի այն ծաղկահասակ երիտասարդաց ոյց ուղեղային գործարանք զարգացեալ են և մասնաւորապէս զգայուն, արգանդ ախեղդացեալ կամ ընդարմացեալ մանկամարդու հիներու: Այն անձինք որք չափազանց ուսման կը պարապին և կը հոգնեցնեն իրենց մտաւորական կարողութիւնները նոյնպէս ենթակայ կ'ըլլան այս ախտին: Նոյնպէս, այն ամեն անոնք որք բոլորովին ջղակազմ լինելով կը մատնեն իրենք զիրենք ձգնաւորական աշխատութեանց և հոգեւորական մտածմանց և որ առանձնանալով ու մտածելով՝ արտաքին զգայարանաց ազդեցութեամբ ուղեղային գործունէութիւնը կը շատցնեն:

Քնաչըջիկը ընդհանրապէս գոց աչքով կը գործէ և երբեմն ալ բաց աչքով, բայց յայնժամ տեսողութիւնը բնաւ չը գործէր, այլ այս պաշտօնը ուղեղը կը լրացնէ. քնաչըջիկը ներքնապէս կը տեսնէ իւր

փնտռած առարկաները (հոգեկանացեալ տեսողութիւն), իւր չօշափման գործարանները այնչափ կը զարգանան որ մարմնոց ազդեցութիւնը հեռուէն կ'իմանայ և իրեն սպառնացած վտանգները զգալով կը հեռանայ :

Անհամար պատմութիւններ իրենց զարմանալի պարագաներով քնաչըլիկներու վերոգրուած են : Քնաչըլութեան ամենանշանաւոր օրինակներէն մէկը քանին պիտի ընտրեմ. մին՝ որոյ ես ականատես եղած եմ. միւսը՝ որուն Տըպէ ականատես եղած է, երրորդն՝ որուն ինքը թէ և ականատես չ'է եղած, սակայն լուրջ և արժանահաւատ անձէ մը քաղելով կը պատմէ, չորրորդն՝ Իտալիոյ Պավիյա քաղաքի համալսարանի հոչակաւոր Պրէօֆէսէօրի մը գրութիւններէն քաղուած է և հինգերորդը՝ Տօքթէօր Էսքիրօլէ :

1887 Դեկտեմբեր ամսոյ մէջ գիշեր մ'էր, անձրեւոտ գիշեր մը, իմ գրագէտ բարեկամներէս միոյն այցելութեան գնացած էի, սովորական խօսակցութեան մը մէջ էինք երբ յանկարծ ձայն մը լսեցի, ձայն մ'որ նախ եկեղեցական երգեցողութեան, ապա թրքական երգոց և քիչ յետոյ պարզ կռոյ մը փոխուեցաւ (միշտ բարձրաձայն), մի և նոյն ձայնն էր որ կը կատարէր այս իրարմէ բոլորովին տարբեր դերերը : Ձայնը վերնայարկի սենեակներէն կ'ուգար և ես նախ կարծեցի թէ այդ յարկի վարձակալներէն մին է որ այդ կերպով կ'զբօսնուր. բայց անոր կռուիլը լսելով զարմանքս կը կրկնապատկուէր, վասն զի կատարեալ «անպատասխան» կռիւ մ'էր. քիչ յետոյ իմ այս զարմացում հետաքրքրութեան միանալով իմ բարեկամիս այս տարօրինակ եղելութեան պատճառը հարցուցի, և արդէն ներկայք իմ հետաքրքր-

րութիւնս և զարմանքս նշմարելով կը ծիծաղէին, սակայն ես անցած ու դարձածէն բան մը չէի հասկընար, բարեկամս հազիւ իւր խնդալը բռնելով իմ հարցմանս պատասխանեց :

— Քնաչըլիկ մ'է... ,

— Քնաչըլիկ մ'է' : կրկնեցի ես ալ բնազդմամբ :

— Այո՛, քնաչըլիկ մը, պատասխանեց բարեկամս ձեր ուսումնասիրութեան արժանի նիւթ մը :

— Շնորհակալ եմ, բայց խնդրեմ ըսէք ո՞վ է այդ պարոնը :

— Էֆէնտիին հօրորդին է (հօր եղբօր որդին), ըսաւ ինձ, ներկայ գտնուող տանտէրը ցոյց տալով որ նոյնպէս իմ բարեկամս էր :

— Ամեն գիշեր այսպէս կը խօսի՞, հարցուցի :

— Ո՛չ, մի քանի տարի առաջ գրեթէ ամեն գիշեր կը խօսէր, սակայն մօտ ժամանակներս սկսաւ երկու շաբաթը կտամ ամիսը անգամ մը խօսիլ :

Այս միջոցին քնաչըլիկը սկսաւ կռուիլ հանրածանօթ վարդապետի մը հետ (անունն տալով), անոր դէմ հոգեւոյս ներսէս Պատրիարքը կը պաշտպանէր, կռիւը այնքան սաստկացաւ որ քնաչըլիկը սկսաւ ծեծել վարդապետը (վասն զի անոր ձեռաց տախտակամածին բախիլը վարէն կը լսէինք որ իրեն խօսակցութեան կը համապատասխանէր), և յետոյ սկսաւ անկողնէն ելնել և շրջել սենեկին մէջ (ճիշդ վրայի սենեակնիս լինելով անոր ոտանց ձայնէն պտտիլը կը հասկնայինք), հետաքրքրութիւնս երթալով կ'աւելնար :

— Այսպէս կը շրջի՞ ալ, հարցուցի բարեկամիս :

— Այո՛, տակաւին շատ զարմանալի բաներ ունի, պատմեմ ուրեմն ձեզ իւր վիճակն, ըսաւ բարեկամս :

— Շնորհակալ կ'ըլլամ ձեզ, պատասխանեցի :

— Քնաչըջիկ պարոնը—սկսաւ պատմել բարեկամս — աչերն առանց բաց լինելու կանոնաւորապէս կը շրջի, կը նստի, կը խօսի և իրեն ուղղուած հարցմանց ալ ամենայն ճշգուծեամբ կը պատասխանէ, երբեմն անձի մը դէմ բարկանալով կ'սկսի կատղիլ, զինքը կատղեցնողը կամ իւր մօտ երեւակայած անձն է և կամ մեր մէջէն մէկն է, բայց մեր ամենուն ալ ձայները կը ճանչնայ և խիստ դիւրութեամբ կ'որոշէ որով ձայներնիս կը փոխենք. վերջապէս կատղելով կ'սկսի ձեռքերը ու ոտքերը գետինը զարնել և փայտերը կոտրել, նոյն միջոցին եթէ մեր սովորական ձայներով հրամայենք որ պառկի, իսկոյն կը հնազանդի, մանաւանդ եթէ իւր հօրարը հրամայէ, ամենակատաղի ժամանակը իսկ շուտով կը հանդարտի: Մեր մէջէն միոյն ձեռքերը շօշափելով իսկոյն անոր ուր ըլլալը կը հասկնայ, միշտ աչերն գոց ըլլալով, և ժպտելով մ'անոր անունն կ'արտասանէ...:

— Զարմանալի է, ըսի բարեկամս ընդմիջելով, և կատարեալ ֆնաւրդիկ մ'էն:

— Տակաւին ունի ուրիշ զարմանալի բաներ, կ'ըսկըսի գիր գրել թէև ոչ այնչափ կանոնաւոր սակայն ընթուղի, յիրաւի շատ զարմանալի է Տօքթէօր, աչերն գոց գրիչը անխոտոր ուղղակի մեւանի չիլին նեղ բերնէն անցնելով զայն կը մեւանտէ, գուցէ մենք մեր գրիչը այնպէս ճիշդ չենք ուղղեր:

— Ազգային խնդրոց մէջ, ըսի կատակաբար:

— Գրեթէ, պատասխանեց քմծիծաղով մը, եթէ գիրք մը ներկայացունես կ'սկսի անսխալ կարդալ...:

Ա'լ համբերութիւնս հատաւ, թէև հազար անգամ քնաչըջութեան վրայ գրուածքներ կարդացած ու լսած էի, սակայն վստահելի բարեկամէս լսելով

և նոյն իսկ քնաչըջիկը տեսնելով տակաւին չէի ուզեր հաւատալ, որով ըսի՝ բարեկամիս խօսքը ընդմիջելով:

— Զեր պատմածներուն հաւատալս չի գար:

— Բայց ձեզ ստելու մէջ ի՞նչ շահ ունիմ, և արդէն հիմայ փոքր ինչ փորձով պիտի հաստատէք իմ պատմածներէս մէկ քանին, եթէ կը փափաքիք զձեզ անոր ներկայացնեմ, յարաբերութեան մէջ գտնուեցէք:

— Ես ալ այդ պիտի խնդրէի ձեզմէ:

Մեր այս խօսակցութեան միջոցին քնաչըջիկը չէր դադրած գործելէ, և արդէն շատեր ներկայից մէջէն անոր հետ խօսակցութեան սկսած էին մտնել. այժմ պիտի սկսիմ պատմել ինչ որ ես ականատես եղայ, կարելի եղածին չափ համառօտ:

Բարեկամս իւր խօսքը քնաչըջիկին ուղղելով ըսաւ:

— Պարոն... ձեզ կը ներկայացնեմ Տօք. Փաշաեանը, իմ բարեկամս է:

Քնաչըջիկը մեղմ բայց հասկանալի ձայնով մը — լսած եմ այս անունը, բարեկամ մ'ալ ստացայ — ըսելէ վերջը (այս խօսքեր որ մեղմաձայն արտասանեց, իւր մտքէ անցածն էր, դիտեցի որ ինչ որ մտքէն կ'անցընէր բերնէն դուրս կուտար, որպէս թատերաբեմի վրայ «մեկուսի» կը խօսին դերասանք) ձայնը փոխելով սկսաւ բարձրաձայն պատասխանել:

— Շնորհակալութիւն, ի՞նչպէս էք Տօքթէօր էֆէնտի:

— Խիստ լաւ, դուք ի՞նչպէս էք, ըսի խօսքս իրեն ուղղելով:

— Շնորհակալ եմ, ուրախ եմ ձեր բարեկամութիւնը վայելելուն առթիւ, ձեզի բան մը պիտի հար-

ցունեմ Տօքթէօր էֆէնտի խնդրեմ զիս գոհացուցէք :

— Աղաւտ էք , կրնաք առաջարկել , ըսի :

— Տօքթէօր էֆէնտի , սա « Բնաշնորհքիւն » ըսուած տեսակ մը հիւանդութիւն կայ որ քնողները իրենց քնոյ միջոցին կը խօսին և կը պտտին եղեր , արդեօք ատիկա գէշ հիւանդութիւն մ'է... , ըսաւ :

Այս խօսքերէ անմիջապէս յետոյ խնդումով մը յարեց , միշտ մեղմածայն բայց լսելի (այսինքն մեկուսի) — տեսնենք ի՞նչ պիտի պատասխանէ :

— Վնասակար ախտ մը չ'է , պատասխանեցի եւ դիտմամբ աւելցուցի , երբէք հոգ մ'ընէք , երբ քըսանը վեց տարեկան լինիք , ձեր այդ հիւանդութիւնը կ'անցնի :

— Ո՛չ , Տօքթէօր , հիւանդը ես չեմ , իմ բարեկամներէս մին այդ ախտի ենթակայ ըլլալով կ'ուզէի գաղափար մ'առնուլ , ըսաւ և իսկոյն յարեց միշտ մեկուսի — խաբեցի հէ՛ , վնասակար չէ եղեր , աֆէրիմ Տօքթէօր : —

Այս մեկուսի վերջին խօսքերէ անմիջապէս յետոյ սկսաւ նորէն երգել և Դիմաքսեան եպիսկոպոսի նոյն կիրականօրեայ քարոզն բառ առ բառ կրկնել , նոյն միջոցին ես սկսայ պատասխանել :

— Վնաս չունի , ուրիշ մը թող ըլլայ , ձեր այդ բարեկամը կրնանք վստահեցնել թէ վնասակար հիւանդութիւն մը չէ այդ :

Չը լսեց իմ այս վերջին խօսքեր , վասն զի տակաւին իւր քարոզը կը շարունակէր , բարձրաձայն կրկնեցի խօսքերս և երրորդեցի ալ , սակայն դարձեալ չպատասխանեց :

Ուրեմն , ասկէ կը յայտնուի թէ՛ իւր մտային կարողութիւնները մէկ կէտի վրայ միայն ամփոփուած

լինելով (այսինքն քարոզին վրայ) լսելեաց ջիղերը քնոյ մէջ եղած անձի մը լսելեաց ջիղերուն պէս ձայնէ չէին ազդուեր , սա տարբերութեամբ միայն թէ՛ քնոյ մէջ կարելի է ձայն մը լսելի ընել անոր աստիճանները բարձրացնելով , իսկ քնաչըլութեան այս պարագային մէջ կարելի չէ :

Քարոզը աւարտեց , ու կրկին սկսաւ երեւակայական — անձի մը հետ տեսակցիլ՝ որպէս թէ այդ անձը իսկապէս իւր մօտն գտնուած լինէր : Ոստակցութեան դադրած պահուն ներկայից մէջէն օրիորդ մը սկսաւ անոր հետ տեսակցիլ , և բաւական տեսակցելէ վերջը , քնաչըլիկը ըսաւ :

— Օրիորդ... , խնդրեմ դաշնակին վրայ « sorbitor » երգէ... :

— Չըլլար , պատասխանեց օրիորդը , Փաշաեանը մեզ հիւր է... :

— Աւելի լաւ ա՛ , անոր ալ պատիւ մ'ըրած կըլլաս :

— Չեմ զարներ... :

— Չէ՛ , անպատճառ պիտի զարներս , կ'ուզեմ... կ'ուզեմ , սկսաւ պոռալ և ոտքերը ու ձեռքերը գետինն զարներ :

— Պօռալուդ համար չպիտի զարներ , ըսաւ օրիորդը :

— Պիտի զարներս կ'ուզեմ... կ'ուզեմ , պօռալով սկսաւ սենեկին դուռը բանալ և մինչեւ սանդուխին գլուխը յառաջանալ :

Նոյն միջոցին տան տիկինը օրիորդին ըսաւ :

— Ի՞նչու կը կատղեցնես , չգիտես որ մինչեւ որ չզարներս ձայնը չկտրեր :

— Ահա պիտի սկսիմ զարներ , ըսաւ օրիորդը խօսքը քնաչըլիկին ուղղելով :

— Շատ լաւ , շնորհակալ եմ , այս ըսաւ քնաչըլիկը և դնաց պառկիլ :

Հարկ չկայ ըսել է թէ օրիորդը զարնել սկսաւ , բայց ի՞նչ... , միայն դաշնամուրին մատանց ձայնը հանեց :

— Չ'եղաւ , չ'եղաւ , պոռաց քնաչրջիկը , «сгор-վисор» զարկ :

Վերջապէս , օրիորդը սկսաւ իւր քաղցր սիրայոյզ ձայնով նոյն կտորը խիստ կանոնաւոր և յաջողակ կերպով երգել , նոյն պահուն ես արդէն մոռցած էի բսլորովին քնաչրջիկը և այդ Աստուածապարգև ներ-դաշնակ ձայնի տպաւորութեան տակ կարծես ուրիշ աշխարհ մը — ներդաշնակութեանց աշխարհ-փոխա-դրուած էի... , և յիշելով այդ գիշերը ինքզինքս «Երազոց աշխարհին» մէջ կը գտնեմ... բայց կարծեմ «Երազոց» գլուխը ընկողցի և քնաչրջութեանն սկը-սայ... , զարմանալի՜ է մաքնիսականութիւնը , սի-րելի ընթերցող , տեսէք , ձայնի մը ազդեցութիւնը զմեզ ուր առաջնորդեց , մոռցանք «Իրախան» աշխար-հը և պահ մը սկսանք դեգերիլ «ոսկէանուրջոց» աշ-խարհը , սակայն դառնանք իրականն... :

Քնաչրջիկներու ապագայի գուշակութիւնները ը-նելնին լսած էի , ուղեցի փորձ մ'ընել որով խօսքս քնաչրջիկին ուղղելով հարցուցի .

— Վաղուան օդը ի՞նչպէս պիտի ըլլայ , այցե-լութիւն մ'ունիմ կատարելիք :

Որպէս յիշեցի նոյն գիշեր օդը անձրևոտ էր :

— Տեսնե՛նք , ըսաւ քնաչրջիկը և սկսաւ դէպ ի պատուհանն յառաջանալ . ոտնաձայնէն կը հասկը-ցուէր որ պատուհանին մօտեցած էր . վաղուան օդը շատ լաւ պիտի ըլլայ , ո՛հ , ցերեկուան պէս լոյս է , վաղը օդը բաց է... :

Նոյն միջոցին պատուհանէն դուրս նայեցայ և տե-սայ որ անձրևաբեր ամպերը ամբողջովին ցրուեր էին

և լուսինը իւր ժպտուն դէմքը ցոյց կ'տար , ըսածին պէս ցերեկուան նման ամեն կողմ լոյս էր... ամեն ի՞նչ արծաթագոյն... :

Քնաչրջիկը կրկին ուրիշներու հետ զբաղիլ սկսած էր և իմ ըսածներուն ուշ չէր դներ այլեւս , զի չէր լսեր : Յանկարծ սկսաւ-Գրիգոր աղբա՛ր , Գրիգոր աղ-բա՛ր- պոռաւ :

— Ո՞վ կը կանչէ , ըսի ներկայ եղողներուն :

— Զրաւաճառը կ'ուզէ , պէտք է պատասխանել , ըսին և մէջերնէն մին ձայնը փոխելով ըսաւ :

— Ի՞նչ կ'ուզէք էֆէնտի :

— Զուր մը բե՛ր , պատասխանեց քնաչրջիկը ,

— Պէտք է տանիլ , ինձ ըսաւ բարեկամս , ապա թէ ոչ նորէն կը կատղի , ջուրը և դաշնակը անպատ-ճառ կ'ուզէ , երբեմն ալ սուրճ կ'ուզէ , առանց սուրճ տանելու — հրամայեցէք — կ'ըսեմք և նա ալ որպէս թէ իրօք ստացած լինէր , գոհ կըլլայ , սակայն ջուրը կ'ու-զէր որ խկապէս խմէ :

Օրիորդը ջուրը տարաւ , քնաչրջիկը արթուն ե-ղող անձի մը պէս սկսաւ ջուրը խմել ու ըսել :

— Այս աղէկ ջուր չէ՛ , աղբիւրի ջուր է... :

— Աղէկ ջուրս հատաւ էֆէնտի , պատասխանեց օրիորդը , միշտ ձայնը փոխելով :

Կրկին ապագայի գուշակութեան փորձ մ'ընել ուղղելով , ըսի :

— Պարոն... , արդեօք կրնա՞ք ըսել ինձ թէ ե՞րբ պիտի սկսի ձիւնել :

Բաւական մոտածելէն վերջը պատասխանեց :

— Կաղանդի՛ օրը :

Յիրաւի թէեւ կաղանդի օրը ձիւնեց , սակայն դժբաղդաբար յայտնի է որ առաջին ձիւնը յունվար մէկէն առաջ սկսաւ գալ :

Ժամը գիշերուան վեցն էր, քնաչըջիկը ա՛լ դադարեցաւ խօսելէ և չըջելէ: Բարեկամս ինձ իմացուց թէ ա՛լ սկսած էր կատարելապէս քնել և թէ այլ ևս չէր կարելի զայն իբր քնաչըջիկ մը նկատել:

Տըպէ հետեւեալը կը պատմէ որուն ինքը ականատես եղած է:

Ամառուան գեղածիծաղ գիշեր մը պայծառ լուռոյ ներքեւ ամենաբարձր տան մը կապարեայ տանիքին վրայ մարդկային ձեւ մը տեսայ, տեսայ որ կը մագլցէր, կ'երկննար, յետոյ կը կծկտէր տանիքի սուր անկիւնները և կը նստէր մաքիւններու (սաչաք) գագաթը: Աւելի լաւ տեսնելու համար այս օտար երեւոյթը, ակնոցս դրի և ամենայն ճշգրտութեամբ նկատեցի՝ իւր մանուկը ուժգին կուրծքին վրայ սեղմած մանկամարդ կ'ին մ'է: Նէ այս վտանգաւոր կացութեան մէջ կէս ժամու չափ կեցաւ, վերջը սարսափելի ճարպիկութեամբ մ'իջնելով անհետացաւ:

Հետեւեալ օրը միւսնոյն ժամու, միւսնոյն համբարձում, միւսնոյն դիրք և կապարեայ տանիքի վրայ ընթանալու միւսնոյն ճարպիկութիւնը նշմարեցի:

Առաւօտուն գացի տեսածս տան տիրոջ իմացնել սարսափած ինձ մտիկ ըրաւ և յայտնեց թէ իւր աղջիկն քնաչըջիկ մ'էր սակայն: Նէրա գիշերային արշաւանաց վրայ ինքը բնաւ տեղեկութիւն չունէր, յորդորեցի զինքը պէտք եղած զգուշութիւնները կատարել սոսկալի դէպքի մը առիթ չտալու համար:

Գիշերն հասաւ, տեսայ որ մանկամարդ կ'ինը նախընթաց օրերուն գործողութիւնքը կատարելու սկսած էր, դարձեալ վագեցի հօրը իմացնել, այդ օրը զինքը մտադրաւ և տխուր գտայ: Ինձ իմացուց թէ իւր աղջկանը քնանալէն վերջը ինքն անձամբ կրկնակի գոցած էր Նէրա սենեկին դուռը և ասկէ ի վատ

դուրսէն ալ ագուցիկ փականքով (սամա քիլիտի) մը կղպելու զգուշութիւնը ունեցած էր: Աւա՛ղ, կ'ըսէր նա, հէ՛գ աղջիկը ուրիշ ելք մը չգտնելով պատուհանը բացած և ըստ սովորութեան դէպ ի տանիքը ընթացած է: Մի քառորդ ժամ վերջը իւր դարձէն կուրծքով մը կը զարնէ պատուհանին որ հովը գոցած էր, թեթեւ մը կը վիրաւորի և սուր ճիչ մը բառնալով խկոյն կ'արթննայ: Անակնունելի բարեբաղդութեամբ մը խեղճ աղջիկը՝ ձեռքերը սահելով թիկնաթոռի մը վրայ կ'իյնայ զոր Նէ լուսամուտին վարը դրած էր իրեն սանդուխի տեղ ծառայելու համար:

Այս վայրկեան քնաչըջիկուն ներս մտաւ, գրաւիչ և մեկամաղձոտ կ'ին մ'էր, իւր շահագրգիռ դէմքը տխրութեան դրոշմը կը կրէր և արգանդախեղդի տրամադրութիւն մ'եւս ունենալն կը յայտնէր:

Քաղաքական յանցաւորութեամբ իւր ամուսնոյն բանտարկութիւնը զինքը անհունս նեղած և իւր բարոյական գրգռման նպաստած էր: Երբ իւր վտանգաւոր արշաւանաց վրայ կը խօսէի ողբազին ծիծաղիլ սկսաւ և չուզեց երբէք հաւատալ: Ի վերջոյ հարցուիորձ ընելով իւր երազոց բնութեանց վրայ, կարծեց յիշել որ բազում օրէ ի վեր ծանր, սաստիկ քուն մ'ունէր, մերթ ժանտարմի և ոտտիկանաց խուճեր կ'երազէր, նա մանաւանդ որ ոտտիկանաց ստուար խուճի մը իւր բնակութիւնը կ'ասպատակէր հասարակապետականը ձերբակալելու համար և երբեմն ալ նոյն խուճի մը իւր և որդւոյն ետեւէն կ'իյնար, այս երազին կը յաջորդէր մեծ խոնջութիւն մը, ինքզինքը հոգնած ու տխուր կը գտնէր, գլխու ցաւ մը կզգար և նոցա պատճառը իւր ամուսնոյն ցաւալի բաժանմանը կը վերագրէր:

Այս կնոջ ֆիզիգական և բարոյական հանգաման-

նաց վրայ խորհելով պիտի տեսնենք թէ՛ նէ իւր կազմութեամբ մեծ յարմարութիւն ունէր քնաչրջութեան, որպէս նաև իրեն միշտ ընկերացող — ամուսնոյն բանտարկութեան — մոռած մամբ: Այս մոռածութենէր քնոյ մէջ ևս իշխելով՝ ընկերակցութեամբ ուրիշներու ալ ծնունդ կը տային. ուժգին գրգռուած ուղեղը շարժողութեան անդամները գործի մէջ դնելով զայն մինչ տանիքը կ'առաջնորդէին: Այս վտանգաւոր համբարձման պատճառը ինքը կը կարծէր թէ իրեն և տղուն սպառնացող վտանգն է:

« Կատարեալ փառքութեան » երկրորդ պատկեր մը մեզ կ'ընծայէ պանդոկապետի մը տասնեւութամեայ աղջիկը, այս պատմութիւն պարզ ակնարկով թէեւ գայթակղեցուցիչ կ'երեւայ, սակայն անոր բարոյական կողմը աւելի խրատական, աւելի կարեկցական է:

Այս մանկամարդուհին իւր առաջին քնոյ միջոցին կ'ենէր և կ'երթար պառկելու պարտէզին մի անկիւնը գտնուած առանձնացեալ վրանի մը մէջ, կախարդ ճանչցուած կին մը նէրա գուշակած էր թէ այդ սենեկին մէջ գեղադէմ մի օտարական օր մ'իրեն պիտի այցելէր...

Այս գաղափարը մանկամարդուհւոյ մտաց մէջ այնպէս խոր կերպով դրոշմուեցաւ և իւր բոլոր երազները իրեն ներկայեցին ամենահիմնալի ձեւերու տակ այն անձը զոր նէ կը փափաքէր այնչափ սիրել՝ վերջապէս, ուղեղային գրգռումը այն աստիճանի հասաւ որ քնաչրջութեան տեղի տուաւ: Ամեն գիշեր կախարդին ցուցուցած ժամադրատեղին կ'երթար, պանդոկին յաճախորդք զայն ստուերի մէջ նշմարելով իրենց տգիտութեամբը ուրուականներու առասպելաց տեղի տուին, մի քանի ճանբորդներ իսկ այս՝ զրոյցին հաւատք ընծայելով վրանն այլ ևս երեսի վրայ թողին:

Տրակօն զօրաց գնդի պետ մը, երեկոյ մը փափաքելով՝ օթեւանիլ ուզեց՝ հակառակ այն ուրուականի սոսկալի նկարագրին՝ պառկիլ այնչափ վախցուած վրանի մը մէջ: Արդարեւ, կէս գիշերի մօտ, ուրուական մը հրեց դուռն զոր զինուորականը կամաւ կիսաբաց էր թողած, ուղղակի անկողնոյն մօտեցաւ վարագոյրը բացաւ և իւր քովը պառկեցաւ (այս ամենը ամենախորին մթութեան մը մէջ կը կատարուէր):

Դեր-սպան ուզեց իւր այս նոր ընկերին խօսք ուղղել, սակայն իրեն չպատասխանուեցաւ, հակառակ իւր անվեհերութեանն սկսաւ քիչ մը վախնալ: Այն ատեն իւր ձեռք իսկ քննեց ստուգելու համար թէ՛ կերպարանքը այդչափ զգուշի, այդպէս սոսկալի է՞ր: Կմախքի կուրծքով՝ բազուկներով և սւրունքներով, ինչպէս որ իրեն կը պատմէին, լայն բերնով և ժայռեր փշրելու չափ կարծր և մեծ ակռաներով...: Որչափ մեծ եղաւ իւր զարմանքը երբ իւր մատներ սահեցան անդուսեայ մորթի մը վրայ, սեղմ և կլոր ուռոյցներու և հիասքանչ ձեւերու վրայ: Փոքր ինչ գգուելէ յետոյ սիրով մը սեղմեց ուրուականը (բայց միշտ դողն ի սիրտ), որ ոչ գիմադրութեան և ոչ ալ յաճոյից մի նշան ցոյց կը տար. վերջը, նէրա մատն գտնուած մատանին հանելով իւր մատն անցուց. ժամ մը վերջը ուրուականը ելաւ կամաց մը, վարագոյրները նորէն գոցելով անհետացաւ...:

Դեր-սպան հետեւեալ օրը իւր ճանապարհորդող գնդին հետ մեկնիլ ստիպուած լինելով թողուց վրանը և ճամբայ ընկաւ, պանդոկի մէջ մէկու մը հետ առանց կարենալ խօսելու...:

Մանկամարդ օրիորդը չէր գիտեր թէ «այդ գիշերը» իրեն որչափ մեծ ցաւեր պիտի պատճառէր...:

առաւօտուն իւր մատնին մատը չգտնելուն վրայ զարհուրելով՝ երկար և պարսպ խուզարկութիւններ Երաւ :

Բայց «կորուսը...» տեղի ունեցած էր առանց կամքի ամենախորք մասնակցութեան առանց հաճոյից կամ ցաւի ու է գգացման... :

Վերոյիշեալ դէպքէ երեք ամիս վերջը օրիորդը անհանգստութիւն մը կ'զգայ. բժիշկ մը կը կանչուի որ պէտք եղած դարմանները կ'ընէ և ամիս մը վերջը ծնողաց՝ օրիորդին յղի լինելը կ'ազդարարէ : Հայրը օրիորդը կը յորդորէ որ յանցանքը խոստովանի և ցոյց տայ իրեն իւր սիրած անձը, խոստանալով որ զիրենք ամուսնացնէ : Աղաչանք և սպառնալիք արդիւնք մը չունեցան որով հայրը սկսաւ բարկանալ և կատղիլ : Աւա՛ղ հէ՛գ անմեղունահին այս բարկութեան նշաններուն մի միայն արտասուօք կը պատասխանէր : Հայրը զայն գիւղ զրկեց և այլ ևս անոր վրայ բան մը լսել չուզեց... :

Տասնևութը ամիսներ վերջը, Տրակոնաց պետը սպայութեան աստիճանի բարձրանալով միւսնոյն քաղաքէն անցնելու առիթն ունեցաւ և ուզեց երթալ կրկին օթեւանիւ «ուրուականի պանդոկը» (այսպէս կ'անուանէին զայն) : Մինչդեռ սպան կը ճաշէր, ըսպասաւոր մը աքսորեալ հէ՛գ աղջկան մատանին աւնոյ մատը տեսնելով խսկոյն գնաց իւր վարպետին իմաց տալ : Այն ատեն պանդոկապետը սպան մէկ կողմ առնելով մի քանի պատուարեր նախաբաններէ վերջը անոր հարցուց թէ՛ ուստի՞ էր առած այդ մատանին :

— Այն ուրուականէն որ ձեր տունը տակն ու վրայ կ'ընէր, պատասխանեց սպան խնդալով, որ ամենքնիդ ալ կը սոսկացնէր և կը դողացնէր. ամբողջ

կենացս մէջ անցուցած այդ միակ հեշտալիւր գիշերը անկէ ի վեր միշտ կը յիշեմ, և եկայ այս իրիկուն զայն իրեն վերադարձնելու եթէ երբէք ինձմէ պահանջելու գաղափարն ունի...

Յետոյ ոյն խորախորհուրդ գիշերուան բոլոր պարագայները պանդոկապետին պատմեց :

Հայրը յօնքերը պոստելով ըսաւ անոր .

— Պարո՛ն, այդ մատանին այն աղջկանս կը վերաբերի զոր ես տունէս դուրս ըրի. վասն զի այս մատանիով նէ կորուսած էր այն ամեն ինչ որ դուք անկէ յափշտակած էք... միայն դուք, պարո՛ն կըրնաք մխիթարել ընտանիք մը, տեղը բերելով մօրը պատիւը և ձեր զաւկին անուն մը տալով... :

Սպան մեծաւ զարմացմամբ լսեց տխուր դէպքերու այդ պատմութիւնը որք պատահած էին այն գիշերը այնչափ հեշտալի իրեն և նոյնչափ ալ աղիտաբեր այլոց համար :

Սպան՝ ազնիւ սրտի տէր լինելով և օրիորդն ալ բաւական հարուստ ըլլալով՝ մեղմացուց հօրը վիշտը և մտածելու համար տասնևհինգ օր պայմանաժամ խնդրելէ վերջը ամուսնութիւնը կատարուեցաւ :

Պրօֆէսէօր Սօալէ, գասատու փիլիսոփայութեան և բնական պատմութեան ի համալսարանին Պալիլայի, քնաչըլութեան հետեւեալ դէպքը հրատարակած է :

«Պալիլայի գիտուն քիմիագէտ — գեղագործ մ՝որուն կը պարտինք օգտաւէտ գիւտեր, ամեն գիշեր իւր քնոյ մէջ ելնելով իւր աշխատանոցը (laboratoire) կ'երթար կէս ձգած աշխատութիւնները վերսկելու համար : Բուռերը կը վառեր, զտարանները (իմպիք) կը տեղաւորէր և իւր փորձերը կը շարունակէր այնպիսի խոհեմութեամբ և այնպիսի ճարպիկութեամբ որ թերեւս արթուն եղած պահուն չէր կարող... :

կը չօչափէր ամենավտանգաւոր նիւթերը, ամենագեղութեանը առանց վնասուելու: Երբ ցերեկները՝ բժշկաց կողմէ իրեն շրկուած դեղագրերը պատրաստելու ժամանակ չէր ունենար՝ կերթար զանոնք առնելու այն դարակէն ուր դրուած էին... կը բանար զանոնք, իրարու ետեւէ սեղանին վրայ կը շարէր և պատրաստելու կ'սկսէր ամենափափաքելի խնամօք և ուշադրութեամբ: Արդարեւ արտաքոյ կարգի բան մ'էր զայն տեսնելը որ կշիռը կ'առնէր, կրամները կ'ընտրէր ինչպէս նաև տասնորդա և հարիւրորդակրամները, դեղօրէից ամենափոքր չափերը (dose) դեղագործական ճշգրտութեամբ մը կը կռէր, կը ծածէր զանոնք, կը խառնէր և յետոյ շիշերու կամ ծրարներու մէջ կը դնէր — դեղին բնութեան համեմատ և ցուցակն ալ (étiquette) ճշգրտութեամբ կը փակցընէր: Վերջապէս զանոնք դարակներէ միոյն մէջ կը շարէր կարգաւ այնպէս որ ուզելու համար դիմողներուն պատրաստ կրնար տալ: Աշխատութիւնը լըմընալէն վերջը բուսերը կը մարեր, առած բաները տեղը կը դնէր և վերստին կ'երթար պառկելու, մինչև զարթման պահուն հանգարտ կը ննջէր:

Պրօֆէսէօր Սօավէ դիտել կուտայ թէ քնաչըջիկին աչերը հաստատապէս գոց էին, կը խոստովանի որ վայրերու յիշատակը՝ և իւր աշխատութիւնները աւարտելու հաստատա գաղափարը՝ կը բաւէին զայն դէպի աշխատանոց առաջնորդելու: Դեղագործը ընթերցումը և պատրաստութիւնը որոնց պարունակութիւնը ինքն կանխաւ չէր գիտեր, անբացատրելի կը մնան:

Որչափ որ Պրօֆէսէօր Սօավէի և ուրիշներու համար քնաչըջիկներու՝ առանց աչերու միջնորդութեան՝ տեսողութիւնը անբացատրելի է ալ նէ. սա-

կայն կարելի է այժմ գոհացուցիչ մեկնութիւն մը, բացատրութիւն մը տալ:

Թէ ի՞նչպէս «*fluorescibil*» մ'աչքերն գոց կրնայ տեսնալ:

Պատասխան — ինչպէս որ «*մագնիսացեալն*» կը տեսնայ:

Անհամար և անթիւ Մագնիսական կամ քնէական (hypnotisme) փորձեր (որոնց վրայ կ'արժէ երկարօրէն գրել, սակայն մեր բուն նիւթոյն հետ կապ մը չունենալուն համար ուրիշ առթիւ մը կը խոստանամ գրել «*Հայրենիքի*» մէջ) մեզ կուտան դրական պատասխան. այս փորձերու մէջ մագնիսացեալն կը տեսնայ իրերը, կ'որոշէ գոյները, կը գուշակէ վտանգը, կը չափէ հեռավորութիւնը և կը նկատէ գեղեցիկն ու սոգեղը, այրն ու կրնն, մեծն ու փոքրն. կատարեալ ճշգրտութեամբ կը գտնայ պահուած իրերը, կը գուշակէ ապագան՝ իրմէ հեռու կատարուածները — որպէս թէ ինքը արթուն վիճակի մէջ հոն եղած լինէր. — կը կարգայ մարդուս մտքէն անցածը, իրեն ներկայացուած գրքերը և այլն:

Արդ ինչպէս որ մագնիսացեալ մը կամ քնայածեալ մը առանց աչքի կրնայ կատարել սոյն պաշտօններն, այդպէս ալ քնաչըջիկ մը կը կատարէ նոյն պաշտօններն, վասն զի երկու պարագային մէջ ալ վիճակներն միևնոյն են, երկու վիճակի մէջ ալ ջղային դրութիւնը անընական կերպով կը գործէ, որուն մեքենայետը այսինքն «*շղային ոյժը*» որ «*հեղանիք*» անուամբ ծանօթ է, այս պաշտօններու կ'առաջնորդէ...

Ջլային հեղանիւթը մի տեսակ կենդանական գորութիւն է որուն միջոցաւ տեղի կ'ունենան կենաց ուրիշ բնական երեւոյթներն, նաև մագնիսական և

քնաչրջական երեւոյթներն , ինչ որ մենք աչերն կը տեսնան , կ'ըսենք , սխալ է , ջիւերն (ջլային հեղանիւթ) են որ կը տեսնան , կան այնպիսի կոյրեր որոնց աչերու անդամակազմական և բնախօսական կազմութիւնը երբէք փաստուած կամ խանգարուած չէ , աչերն բաց են սակայն չեն տեսներ խեղճերը , վասն զի աչաց ջիւերն են բուն հիւանդը , այս տեսակ հիւանդութեան տաճկերէն «պալաւ ֆօր» կ'ըսեն — հաւկոյր (amaurose, goutte sereine) :

Ուրեմն տեսողութեան համար ամենահարկաւորն աչերէ աւելի ջիւերն են , և քանի որ ջիւերը ազդեցութիւնները ուղեղին հաղորդելու պաշտօն մ'ունին , կրնան կատարել իրենց պաշտօն առանց աչքի ալ , իրենց մասնաւոր «նեղանիւթոյ» միջոցաւ որ եթերական յատկութիւն մ'ունի :

Քնաչրջիկներու , մագնիսացեալներու առանց աչքի միջնորդութեան՝ տեսողութիւնը կը կոչուի «նոգեկանացեալ տեսողութիւն» (vision spiritualisée)

Տօքթէօր Էսքիրօլ ևս կը յիշէ դեղագործ մը որ նմանապէս կը պատրաստէր այն դեղագրերը զորս իւր սեղանին վրայ կը գտնէր : Փորձելու համար թէ արդեօք դատողութիւնը այդ քնաչրջիկին քով կը գործէր , թէ ոչ չըլլայ որ ինքնաշարժական դրդմամբ միայն գործէր — բժիշկը դեղարանին սեղանին վրայ դրաւ հետեւեալ պատճառութիւնը (formule) :

Bi chlorure de mercure 8 grammes

Eau distillée 120 grammes

Մէկ անգամէն ներսէն առնուելիք :

Դեղագործը քունին մէջ ելնելով ըստ իւր սովորութեան աշխատանոցը իջաւ , առաւ դեղագրերը , մի քանի անգամներ իրարու վրայ կարդաց և զարմանալով սկսաւ հետեւեալ մենախօսութիւնը , զորս

պատճառութեան հեղինակը աշխատանոցին մէջ պահուեալ ըլլալով բառ առ բառ գրեց : — Անկարելի է որ Տօքթէօրը ասիկա գրելով սխալած չըլլայ , երկու ցորենի չափը իսկ շատ է . և հոս կայ ընթեռնելի կերպով գրուած ութը կրամ , բայց ութը կրամը 150 ցորենէն աւելի կ'ընէ . . . , ասով քսան մարդ թունաւորել կարելի է . . . : Անտարակոյս բժիշկը սըլալած է . . . , ես երբէք չեմ պատրաստեր այս խմելիքը :

Քնաչրջիկը առաւ յետոյ ուրիշ զանազան դեղագրեր որք սեղանին վրայ էին , պատրաստեց , ցուցակները փակուց և հետեւեալ օրը բաշխելու համար զանոնք կարգաւ շարեց :

Այս օրինակը ինչպէս նաև նախայիշեալ օրինակը կը ցուցնեն թէ՛ մի քանի քնաչրջիկներու մօտ դատողութիւնը իւր պաշտօնը կրնայ կատարել և թէ «աչք» միայն այն գործարանը չէ՛ որ յառաջ կուգայ տեսողութիւնը , այսինքն որ կարենայ առարկայից պատկերը ուղեղին հաղորդել :

Սակայն , եթէ տեսողութեան գործարանները քնաչրջութեան մէջ երբէք չեն գործեր , ապա ուրեմն ո՞ր գործարաններն են որ իրենց տեղը կը գործեն :

Քնաչրջիկը առանց զգայարանաց օգնութեան առարկաները իւր ուղեղին մէջ կը տեսնէ՞ . կամ թէ՛ շատերուն ըսածին պէս՝ արդեօք պատկերը ճակտէն քունքերէն , քթին ծայրէն , մակաորովայնէն (épigastre) կամ մատերուն ծայրէն կը թափանցէ : Սակայն ինչ որ փորձուած է և չ'ուրացուիր որ քնաչրջիկը աչերը գոց շատ ճարպիկութեամբ և թերևս արթնութեան ժամանակէն ալ աւելի լաւ կը շարժի , խոհեմութեամբ և ապահով կ'ընթանայ , իւր անցքին վրայ դրուած խոչնդոտները կը հեռացնէ :

Քնաչըջիկը եթէ աչերն բաց գործէ , այդ չը նը-
չանակեր թէ աչերն կը տեսնան որպէս յիշուած էր
«գիսական շարժում» վերջին թիւերէն «կնաւորութիւն»
գլխոյն մէջ , և տակաւին ուրիշ խել մը գաղափար-
ներ յայտնուած էին որոնց դժբաղդաբար ես համա-
կարծիք չեմ , ինչպէս նաև Եւրոպիոյ և Ամերիկայի
երևելի գիտունք . ինչ և է , իմ նպատակս հոս քննա-
դատութիւն ընել չէ , այլ պարզապէս ընթերցողաց
չփոթութիւն չը պատճառելու համար յիշեցի այդ
կէտը , մտածելով որ գուցէ « գիսական շարժում »
կարգացած լինին :

Այս պարագայի մէջ աչերն անշարժ և լուսոյ կա-
տարեւրապէս անզգայ են , որպէս թէ բոլորովին գոց
լինէին , ուրեմն հարկաւոր է որ առարկաներու պատ-
կերը ուրիշ ու է միջոցաւ կատարուի :

Մի քանի բնախօսք կը կարծեն թէ (մեր կարծի-
քը նախորդ յօդուածով ցոյց տուինք) քնաչըջական
քնոյ մէջ «ընդհանրական կեանք՝ անհատական կեան-
քէն» աւելի զօրաւոր ըլլալով , քնաչըջիկը ընթանա-
լու համար արտաքին զգայարանաց պէտք չունի .
ընդհանրական կեանքը զոր մագնիսագէտք «հոգեկա-
նացեալ կեանք» (vie spiritualisée) կը կոչեն , կը լու-
սաւորէ առարկաները և բոլոր զգայութիւնները
զանազան ջլային մեծ կեդրոններու կը տանի :

Ընդհանրաբար կարծուածին պէս մակաորովայնէն
եղած տեսողութեան (և կամ յիշուած ուրիշ մասե-
րու) կարծիքը ստուգութենէ այնչափ զուրկ չէ ,
կ'ընդունինք որ այդ պաշտօնը՝ (տեսողութիւնը) տե-
սողական ջիղերու ուրիշ ջիղերու հետ ունեցած ճիւ-
ղաւորութեան շնորհիւ՝ կրնայ կատարուիլ . Այս ճիւ-
ղաւորութիւն բազմաթիւ և անլոյծ են , անդամա-
կազմութիւնը և բնախօսութիւնը՝ որ տակաւին շատ

հեռի են մաթեմատիքական ճշգրտութեան հասնելէ՝
չատ կանուխէն թողած են որոնել մի քանի ճշմարիտ
կապակցութիւններ որոնց յետին ծայրերը անշու-
րելի մանր թելերու մէջ կը կորսուին : Ըստ այս կար-
ծեաց , արտաքին գրգռումը այս անձանթ կապակ-
ցութեանց վրայ կը ներգործէ և որոնց թրթռումը
ուղեղին հաղորդուելով կը բաւեն պատկերը յառաջ
բերելու համար :

Ուրեմն աչերն գոց կատարուած տեսողութիւնը
չը պէտք է ուրանալ բացարձակապէս , կասկածիլը
աւելի խմաստութիւն է սպասելով նորագոյն պատ-
ճառաբանութեանց :

Մի տեսակ քնաչըջութիւն ևս կայ ուր քնաչըջա-
կան վիճակը քունէ դուրս այսինքն արթուն կարծը-
ւած վիճակի մէջ իսկ կը շարունակէ , պարզ խօսելով
քնաչըջական վիճակը փոխան քնոյ մէջ մի քանի ժամ
տեսողութիւն ունենալու , օրեր , ամիսներ և տարի-
ներ կը տեւէ , և այս ախտի ենթարկեալ անձն հա-
սարակ մահկանացուաց պէս կեանքի ամեն պաշտօն-
ները կը կատարէ , սա տարբերութեամբ միայն թէ
փոխան իւր «եսը» գործելու ուրիշ «ես» մը կը գոր-
ծէ , կարծես թէ անձնաւորութիւնը փոխուած է :

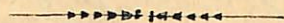
Քնաչըջութեան այս կերպը ամենազարմանալին
է , արժանի դիտնոց մտքերը յուզելու . Փարիզի մէջ
եղած հետեւեալ դէպքը որ եքեք չորս տարի առաջ
լրագրաց մէջ եմ կարդացած , աստ կը ներկայեմ ,
թէ և բոլոր մանրամասնութիւնները չը պիտի կրնամ
յիշել լրագրին այդ մասը դժբաղդաբար մօտս չու-
նենալուս համար , սակայն իբր օրինակ կարելի է
փոքր ինչ գաղափար մ'առնուլ քնաչըջութեան այս
տեսակին վրայ :

Եղելութեան համառոտութիւնը հետեւեալն է :

Փարիզի մէջ պարկեշտ օրիորդ մը քնաչըջութեան ախտի ենթակայ ըլլալով առաւօտուն կ'արթնայ, իւր սովորական գործերը կը կատարէ, գիշերը նորէն կը պառկի, հետեւեալ առաւօտ վերստին իւր սովորական գործերուն կ'սկսի, այսպէս ամիս մը շարունակելէ վերջը կ'ամուսնանայ երիտասարդի մը հետ իւր ազատ կամօք, հարսանեկան արարողութիւնը մեծ չքով կը կատարուի, իւր ամուսնութեան առաջին ամիսներուն մէջ դէպի իւր ամուսինն մեծ սէր ու գորով կը ցուցնէր, անկեղծ կերպով կը սիրէր :

Ամուսնութենէ վեց ամիս վերջը յանկարծ օրիորդը (այժմ տիկին) կը փոխուի, կ'սկսի բողոքել իւր ամուսնոյն դէմ զինքը կին մը նկատելուն և ինքզինքը ամուսին մը ներկայացնելուն համար, պարկեշտ և համեստ օրիորդը պատիւը պաշտպանելու համար դատ կը բանայ իւր կարծեցեալ ամուսնոյն դէմ. դատարանը ստուգելով ամուսնութիւնը, օրիորդին մտաւորական խանգարում մ'ունենալն կը մտածէ որով բժշկական դպրոցին կը յանձնէ խնդիրը լուսաբանելու համար :

Բժշկական դպրոցին քննիչք և օրէնսդէտ բժիշկք երկար վիճաբանութիւններէ վերջը նէրա քնաչըջիկ մ'ըլլալը մեծամասնութեամբ կը վճռեն և իրենց վճիռը դատարանին կը հաղորդեն, որով դատարանին մէջ ևս սոյն խնդիր երկար և լուրջ վիճաբանութեանց ենթարկուելով հուսկ ուրեմն ամուսնութիւնը չ'եղեալ կը նկատեն . . . :

ԺԱ.

Կ Ե Ն Ս Ա Կ Ա Ն Շ Ե Ղ Ա Ն Ի Ի Ք

կամ

Ելեկսրա — ջղային հեղանիւք

Ելեկտրական հեղանիւթը կամ տիեզերական հեղանիւթը համօրէն աշխարհի մէջ տարածուած է, ամենուրեք կը շրջի, անշունչ որպէս նաև շնչաւոր մարմնոց մէջ և երբ այս վերջնոց մարմնոյն մէջէն կ'անցնի, «Ելեկսրա — ջղային» կամ «Կենսական հեղանիւթ» կը փոխուի :

Եթէ ելեկտրա — ջղային հեղանիւթը մարմնոց մէջ ազատ վիճակ մը ունենայ իւր «ձգողական» կամ «վանողական» ազդեցութեամբ կը յայտնուի մեզ. այսինքն համակրական և հակակրական՝ երկու անձերը իրար մօտեցնող կամ հեռացնող՝ ազդեցութեամբը : Այս կերպ ազդեցութիւններ բազմապատիկ են, և բնախօսից ուշադրութիւնն իրաւամբ գրաւելու չափ ալ օրինակները բազմացած են : Մինչև հիմայ այս տեսակ եզական երևոյթից պատճառը գտնելու համար երբէք լրջօրէն չ'աշխատեցան, անոր համար որ ոմանք անոնց գոյութիւնը ուրացան և ոմանք ալ պատահականութեան մը վերագրեցին : Մեր վարդապետութեան միջոցաւ, որ բազմաթիւ եղելութեանց վրայ հիմնեալ է, թերեւս պիտի կարողանանք մարդկային կենաց այս խորհրդաւոր մասին վրայ փոքր ինչ լոյս սփռել :

Մարդկային գործարանաւորութեան մէջէն անց-

նող ջղային շարժման խել մը օրինակներ հաւաքած եմ, որ ոչ երազ և ոչ ալ բանդագութեանք է։ Այս շարժում յանկարծ կ'զգացուի և ըստ գործող պատճառի, այս զգացում ընկերացեալ է վշտի կամ հանգըստութեան, ուրախութեան կամ տխրութեան, և այս երևոյթին լռիկ զարմացում մը յաջորդելով ամեն ինչ իւր բնական վիճակին կը մոռնայ։

Շատ անձեր այս կերպ դէպքեր զգացած են և բնաւ ուշադրութիւն չեն ըրած, վասն զի պատճառն իրենց անձանօթ մնացած էր, ուրիշներ, ընդհակառակն, խորապէս յուզուելով կարծեցին գտնել հիանալի ժամանակի ճշդութիւն մ'որուն մէջ դէպք մը իւր դէմ յանդիմանութեամբը անցած է, այս անձանց համար աղոնց յիշատակը անջնջելի կը մնայ։

Պրօֆէսօր Բայխէնըախի նկատողութիւնք և Բէրգէլիոսի հեղինակութիւնք, մերիններուն հետ կը համաձայնին։ Մի քանի անձանց «չափազանց զգայնութիւնը» և ոմանց ալ այս հեղանիւթոյ «արձակման կարողութիւնը», ստիպեցին այս գիտունն, անոնց «զգայական» (sensitives) և «ուժական» (dynamides) անուններն տալ։ մեր մասնաւոր հետազոտութիւնք շատ նմանութիւն ունին անոնց հետ, և մենք այդ «անուանում» շատ կը գտնեմք։ «Արձակական զօրութեամբ» օժտեալ էակաց գոյութիւնը կասկածելի չը կրնար ըլլալ և նոյնպէս «զգայականներուն» որ «ուժականներուն» արձակական զօրութիւնը անորոշ հեռաւորութիւններէ կ'առնուն։

Ուրեմն, սկսինք քննել թէ՛ մարդկային մարմինը արդեօք ունի հեղանիւթ մ'որ մի քանի միջոցներով զայն մարմնէն անջատենք...։ Այս հեղանիւթ եթէ անգամ մ'ազատ լինի, ելեկարական հեղանիւթոյ պէս վայրկենապէս կ'ընթանայ անցք մը իւր ընտրութեան

տեղն հասնելու համար և կը գործէ աւելի կամ նուազ կենդանութեամբ իւր բնութեան և ատկէ բնունուլ անձին զգայնութեան համեմատ։ ամեն կազմուածք սոյն ազդեցութիւնը զգալու ընդունակ է։

Ինչո՞ւ ջղային հեղանիւթը մեր մարմիններէն չը կրնայ բաժնուիլ քանի որ ուրիշ զանազան հեղանիւթական բուրմունք կը բաժնուին, եթէ առանց վիճելու կ'ընդունինք որ մեր մարմնոյ մէջ անզգայ և անտեսանելի արտաշնչումներ կը լինին և մորթի ու թոքերու մակերեւոյթէն հոտեր դուրս կ'ելնեն, ուրեմն ջղային հեղանիւթոյ բաժանումը այլ ևս վիճելի չը կրնար ըլլալ։ Արդ, եթէ այս ջղային հեղանիւթը կրնայ բաժնուիլ, չկայ բան մը որ զայն արգելու ուրիշ անհատի մը ջղային հեղանիւթին վրայ հեռաւորութեամբ գործածելու, զայն քաշելու, վանելու, իրեն հետ խառնելու, ի մի բան զայն փոփոխելու, ինչպէս որ եղելութիւնք ցոյց կ'տան։ ուստի պէտք է հետեւցնել որ ջղային հեղանիւթը «ձգողական և վանողական յատկութիւններ ունի»։

Այս վարդապետութիւն իր մէջ անկարելի ոչինչ ունի, ասոր նման բազմաթիւ եղելութիւնք կանցնին ամեն օր բնութեան ծոցի մէջ։ Ծաղկանց արգասաւորիչ փողին (bollen) անհուն հեռաւորութիւններէն կ'անցնի և կ'երթայ արգասաւորելու իւր տեսակէն ծաղիկ մը զոր կ'ընտրէ օտար ծաղկանց բազմութեան մէջէն, և այս ընտրութեան մէջ չկայ միթէ ձգողութիւն մը, համակրութիւն մը։

Հանքային տեսակին մէջ ձգողութիւն — քիմիական մերձաւորութիւնը — կ'ուզայ ալ աւելի հաստատել մեր վարդապետութիւնը...։ Զանազան աղեր ջրով լի մէկ ամանին մէջ հալեցնելով մեզ կ'ընծայեն նմաններու այս մեծ օրէնքին երեւոյթներն։

միևնոյն տեսակի աղի հիւլէները կուգան միանալ իրար և կը կազմեն զանգուած մը բիւրեղներու . արդարեւ կայ զօրութիւն մ'որ նման հիւլէները իրար կը միացնէ , վասն զի այս ինչ աղի հիւլէն չմիանար այն ինչ աղի հիւլէներուն , այսինքն . պարզ աղի հիւլէները չեն միանար սօտայի հիւլէներուն , այլ աղի հիւլէն աղի հիւլէները և սօտային հիւլէն սօտայի հիւլէները կը փնտռէ :

Բայց կենսային հեղանիւթոյ բողբոջն ի յայտ ածուելէն ի վեր , որչափ որ այս բողբոջ զարգարանայ և գործարանաւորի , սոյն հեղանիւթը պարտի փոփոխուիլ այն գործարաններէն անցնելով որոնց մէջ ինքը կը չըջի , զի գործարանք պաշտօն մ'ունին , և այս պաշտօն նպատակ մը՝ որ է կեանքը . . . : Գիտենք թէ այսօր պարզ մարմինք կրնան իրենց մէջ բաղադրութիւններ կազմել , և այս բաղադրութիւնք յառաջ կը բերեն բաղադրեալ մարմինք . արդ , եթէ բնութեան մէջ ամեն ինչ իրար կը ձգուի և կը միանայ , ի՞նչու ջղային հեղանիւթը չպիտի մասնակցի երբէք այս յատկութեամբ ուրիշ մարմիններու հեղանիւթոց հետ և չպիտի կրէ երբէք փոփոխութիւններ մեր գործարաններէն անցնելով . . . :

Ամենայն ինչ մեզ կարծել կուտայ թէ՝ ջղային հեղանիւթը գործարանաց շարժումներով կը փոփոխի , արդարեւ այն վայրկենին յորում մարդկային գործարանաւորութիւնը ֆիզիքական և բարոյական պատճառով մը ուժգնապէս գրգռուած է՝ այս գըրգռում ուրիշ բանէ յառաջ չգար բայց եթէ ջղային հեղանիւթոյ առաւել կամ նուազ չընէն , այս պարագայիս մէջ կը կարծուի որ մարմնոյ մակերեւոյթը մեր գործարանաց անզգալի եղող բխումներ (ջղային հեղանիւթոյ) դուրս կուտայ : Այս բուրմունք

հակառակ և զանազան պատճառներէ գրգռեալ լինելով , մասնաւոր յատկութիւններ ունենալ պարտին , հակառակ յատկութիւններ : Այսպէս ուրախութեան պահուն ծաւալող բխումը՝ տխրութեան պահուն արտաշնչուած բխմանց բոլորովին հակառակ ազդեցութիւն մ'ունին , միևնոյն կերպով կ'ազդեն վախը , յոյսը և այն ամեն խանգարմունքը որ ուժգնապէս մեր կազմակերպութիւնը կը յուզեն . . . :

Այսպէս ջղային հեղանիւթոյ փոփոխութիւնք որք արտաքին պատճառներէ և գործարանաւոր շարժումներէ գոյացած են , անժխտելի են , և չենք կրնար ուրանալ քանի որ անոնց արդիւնքը կրնանք գնահատել : Ջղային հեղանիւթը գործարանաւոր շարժումով մարմնէ մը խուսափելով միջոցին մէջ պիտի տարածուի և ուրիշ անհատի մը ջղային հեղանիւթին հետ պիտի միանայ , զայն իրեն պիտի քաշէ կամ վանէ և կամ անոր հետ բաղադրութիւններ պիտի կազմէ որ տեղի կուտան անբացատրելի երեւոյթներու , որպէս , դէմ յանդիմանութեանց (intuition) , գուշակութեանց (prévisions) մարգարէական երազներու (songes prophétiques) և այս տեսակ ուրիշ եղելութեանց :

Բայց , այս կենսական հեղանիւթը միջոցին մէջ ընթանալով ի՞նչպէս մէտէօրաբանական շարժումներէ դիմադրութիւն չը տեսներ . ի՞նչպէս չկորսուիր և կամ ուրիշ հեղանիւթներու հետ չմիանար և թէ ի՞նչպէս կրնայ հասնիլ վայրկենաբար իւր նպատակին . . . :

Կը պատասխանենք թէ՝ կենսական հեղանիւթը մեր գործարանաց մէջ փոփոխուած ելեկտրական հեղանիւթը լինելով բանէ մը դիմադրութիւն չկրեր , և բնութեան մէջ բան մը չկորսուիր և ոչ իսկ ամեն

նաանտեսանելի հիւլէն , և թէ մարմինք մասնաւոր օրինաց տակ բաղադրութիւններ կրնան կազմել . վերջապէս , ելեկտրական ծանօթ եղելութիւնք՝ ջր-դային երեւոյթից վայրկեանականութեան պատճառը մեզ կը բացատրեն :

Այժմ գանք այն եղելութեանց որոց վրայ է հիմ-նեալ մեր ջրային հեղանիւթոյ ձգողական և վանողական վարդապետութիւնը : Ենթադրենք որ մար-դու մը ջրային դրութեան վրայ ազդող պատճառաւ մը նորա ջրային հեղանիւթը մարմնէն բաժնուի , այս ազատ հեղանիւթը իսկոյն իրեն յատուկ արագու-թեամբը բաժանման կէտին և նպատակակէտին միջև բովանդակուած միջոցը կ'անցնի և յայնժամ հետեւեալ երեւոյթը տեղի կ'ունենայ :

Լօրդ Բայրըն արեւմտեան Յունաստանի մէջ կը ճամբորդէր , իւր առաջնորդը յանկարծ ջրային սար-սուռ մը և քիչ յետոյ տկարութիւն մը կ'զգայ որ զինքը ննջել կը հարկադրէ : Լօրդ Բայրըն այդ դէպ-քին պատճառը կը հարցնէ . առաջնորդը կը պատաս-խանէ :

— Տէ՛ր , պէտք է որ այն մօտերս սոսկալի բան մը պատահած լինի , եթէ ինձ կը հաւատաք , վայրկեան մը սպասենք : Երկու տարի առաջ միևնոյն ջրածգու-թիւնը ունեցայ և այն յապաղումը որ ինձ պատճա-ռեց դէպի Արգօլիդայի գիւղը չ'երթալու , իմ կեանքս ազատեց , վասն զի միևնոյն ժամուն նպատամբաց լէ-գէտներ անոր բնակիչները սրէ կ'անցնէին . . . :

Սկեպտիկեան Բայրըն սկսաւ ծիծաղիլ և անհամ-բեր սպասեց որ յոյնը իւր նախկին վիճակն վերստա-նայ . կէս ժամ վերջը իրենց ճամբանին շարունակե-ցին : Մէկ մղոն հեռաւորութեամբ նոքա արեան հետ-քեր նշմարեցին և աւելի հեռուն , տակաւին երեւուն

հողի վրայ փռուած ութը դիակներ տեսան . . . : Լօրդը իւր առաջնորդին մարգարէութեանը վրայ զարմացած պահ մը կեցաւ , բայց իսկոյն զայն պա-տեհականութեան վերագրեց . . . , սակայն բաւական վերջը այս եղելութիւնը իւր գրուածոց մէջ իսկ նը-շանակեց :

Դրօշի ներքև գտնուող Գաղղիոյ կայսրութեան սպաներէն միոյն կինը որ քաղաքին մէջ կ'ապրէր , կուրծքին աջ կողմը մի քանի վայրկեան սուր ցաւեր կ'զգար , այս ցաւեր այն ատեն միայն կ'զգար երբ իւր ամուսինը պատերազմի դաշտին վրայ վէրք մը կ'ստանար , իւր ամուսնոյն վէրքէն աւելի ծանր և ուժգին ցաւեր : Սպան զանազան պատերազմի դաշ-տերու վրայ տասն և մէկ անգամներ վիրաւորուեցաւ և տասն և մէկ անգամներ ալ համակրակաւ երեւոյթ-ներն կնոջ կուրծքին վրայ կրկնուեցան . . . :

Մանկութեան երկու բարեկամներ , որոց մին զինուորական ասպարէզը ընդգրկած էր և միւսն ի-րաւագիտութիւնը , բաղումանգամներ համակրական շատ նշանաւոր ազդումներ կ'զգային : Փաստաբանը օր մը երեկոյթի մէջ ըլլալով իւր կուրծքին վրայ յանկարծական ցաւ մը կ'զգայ և զինքը չըջապատող անձանց գիրկը կը մարի կ'իյնայ : Վայրկեան մը վերջը ինքզինքին գալով ի գուր կը փնտռէ այդպիսի դառն ցաւի մը պատճառը : Բժիշկ մ'որ իւր մօտ կը գտ-նուէր , ըսաւ թէ ադիկա մկնային կծկումէ ջրային նեարդ մը ճնշուելով հաւանականաբար ցաւն ալ ադիէ պատճառած էր : Սակայն հետեւեալ օրը , փաս-տաբանը նամակ մը կ'ստանայ որ իւր բարեկամը առ-ջի գիշեր մենամարտութեան մէջ վիրաւորուած ըլ-լալը կ'իմացնէր :

Տասն և չորս տարեկան երկու երկնորեակ եղբարք

մին քառասուն մղոն հեռավորութեամբ վարժարանի մը մէջ, միւսը իւր ընտանեաց մօտ լինելով, ամենաարտասովոր համակրական երևոյթներ կ'ընծայէին՝ դպրոցականը երբ վարժապետէն պատժուէր և կամ իւր փոքր ընկերներէն ծեծուէր, իւր եղբայրը յանկարծ կը դիտէր և կուլար, առանց գիտնալու թէ՝ ի՞նչու. ամեն անգամ որ մին գոհ և ուրախ լինէր, միւսն հաւասարապէս մեծ ուրախութիւն կը յատնէր։ Դէպքը այնպէս բերաւ որ ծնողացը մօտ գրտնուողը հիւանդացաւ, մի քանի օր վերջը լուր առին որ եղբայրը վարժարանին մէջ անկողնոյ կը ծառայէր...։ Այս ազդեում իրենց կենաց մէջ յաճախ կը կրկնուէր, և չգաղթեցաւ մինչեւ որ անոնցմէ մին չմեռաւ։

Երկու մանկամարդ քոյրեր ևս ոչ նուազ հետաքրքիր երեւոյթներ կ'ընծայեն. մին կար կարող կրնական մը քով կը ծառայէր և միւսն ստնտութեամբ կը պարապէր։ Այն ամեն անգամ որ կար կարող աշակերտ — աղջիկը ասեղը մատը կը խօթէր, ստնտուն հակառակ իւր կամքին ջղաձգական ճիշ մը կ'արձակէր։

Անցեալ օր բարեկամներէս միոյն մօտ այցելութեան գնացած էի, հոն պատահեցայ ինձ անծանօթ մանկամարդ կնոջ մ'որ Պանտրմայէն նոր եկած ըլլալը և տանտիկնոջ քոյրը ըլլալը զարմանօք լսեցի։ Երիտասարդ կիներ առանց կանխաւ իմաց տալու ճամբայ ելած էր, սակայն զարմանալի համակրական երեւոյթով մը իւր եկած վայրկեանը իմացուած էր, թէ ի՞նչպէս. իւր փոքրիկ քոյրը կառքի մը ձայն առնելով իսկոյն մօտ գտնուողներուն կը յայտնէ թէ իւր քոյրն է որ կուգայ. ներկայք կը ժպտին օրիորդին միամտութեանը վրայ, բայց նոյն վայրկեանին

կառքը դրան առջեւ կը կայնի և օրիորդին քոյրը կառքէն դուրս կենէի ի մեծ զարմացում ընտանեաց...։ Ուրիշ օրինակ մ'ալ Տըպէյ կը պատմէ որ ականատես եղած է։

Ափրիկէի մէջ, վրանի մը տակը, գիշերապահ զօրաց ձանձրոյթը անցնելու համար երգելէ և գինի ըմպելէ վերջը, ընկերս և ես քնացանք ներկայէն երջանիկ և ապագային վրայ անհոգ։ Կէս գիշերուան մէջ յանկարծ, կսկծեցուցիչ հառաչանքներէ, խղճուած ողբերէ և հետեւեալ ողբագին ճիչերէ արթընցայ. — Աստուած իմ, ո՛րչափ կը տառապիմ, կը մեռնիմ...։ —

Իսկոյն ելայ և ընկերոջս ցաւին պատճառը հարցուցի, որոյ յարձակումը յարկարծական եղած էր, ինձ պատասխանեց։

— Սոսկալի ցաւ մը կ'զգամ, երկաթեայ ձեռք մը կարծես ուղեղիս մէջ կը շարժի և զայն կը փշրէ. գըլխէս մինչեւ ոտքերս կը քստմնիմ, աւաղ, աւաղ...։ այնպիսի բարոյական տկարութեան մը մէջ ինկած եմ որ ոչինչ կարող է բացատրել...։ Թերեւս ասոնք իմ վերջին մահացաւերս են։

Սարսափած կը դիտէի զինքը, աչերը հաստատուն էին, իւր դիմաց վրայ ո և է ախտային փոփոխութիւն չկար, միայն խոր տխրութեան մը դրոշմը կը կրէր։ Տասն վայրկեան վերջը, այս գլխապտոյտի ամենակատարեալ հանգստութիւն մը յաջորդեց, մինչև հետեւեալ օրը խորապէս քնացաւ։ Արթննալուն՝ ո՛ր և է ցաւ, ո՛ր և է անհանգստութիւն չէր զգար, առաջի իրիկունէ աւելի աղէկ էր. առաջին խօսքը որ ինձ ըսաւ՝ գիշերուան ցաւերուն վրայ իւր զարմացումն էր որ զինքը կայծակի հարուածի մը պէս շանթահարած էին, և որք գրեթէ իսկոյն ցրուած էին։

— Շատ զարմանալի բան էր այն, կ'ըսէր ինձ, այնչափ ցաւ քաշել առանց պատճառը գիտնալու, և այս առաւօտ և ոչ իսկ ամենափոքր անհանգստութիւն մը զգալ... գուցէ երա՛զ էր... :

Հապիւ տասնեւվեց օր անցած էր, սեւաշրջանակ նամակ մ'իրեն կիմացնէր թէ միւսնոյն օրը, միւսնոյն ժամուկ իւր մայրը մեռած էր... և Նէրա հոգեւմար-քը տասը վայրկեան միայն տեւած էր... :

Այս օրինակաց ցոյց տուած երեւոյթները հարկաւորապէս պատճառ մ'ունին, զանոնք ներկայացնող անձանց վրայ եղած ճիշդ և մանրամասն հետազոտութիւնք՝ այդ գաղտնի և անըմբռնելի զօրու թեան գոյութիւնը՝ կարող պիտի ըլլան մեզ յայտնել, այդ անծանօթ գոյութիւնը զոր «Ելեկտրա—ջըղային» կամ «Կենսական հեղանիւք» կանուանեմք, իւր եզական արդեանց և իւր գործունէութեան հետ միայն կրնայ բաղդատուիլ... :

Ահա՛ ուրիշ երկու եղելութիւնք ևս, ցոյց տալու համար թէ գործող պատճառներն տարբեր բնութեամբ լինելով, արդիւնքներն ալ զանազան կ'ըլլան :

Պատերազմական գերի՝ բանտարկեալ նաւաստի մը որ երեք տարիներէ ի վեր Անգլիոյ նաւակամրջոց վրայ կը հիւծէր, կը յաջողի փախչիլ. ծննդեան երկրին վրայ ոտք դնելով կը գոչէ՝ — ողջոյն քեզ, ո՛ր գեղեցիկդ Ֆրանսայ... պիտի տեսնեմ ուրեմն իմ կինս և զաւակներս... :

Եւ իսկոյն կ'սկսի իւր բոլոր ուժովը վազել, չուտով գիւղ հասնելու համար որ իւր կեցած տեղէն երեք մղոն հեռաւորութեամբ ծովեզերքի վրայ կը գտնուէր :

Իւր խեղճ կինը, այն վայրկենին յորում իւր ամուսինը նաւէն դուրս կ'ելնէր, փոքրիկ տղայքը կը

կերակրէր. Նէ որ այնչափ երկար ժամանակ տըխրութեան և արտասուաց մէջ կը հեծէր, մէկէն ի մէկ ջղաձգական խնդալ մը կուգայ վրան որ չկրնար զըսպել : Այս անսովոր ուրախութեան բուռն շարժման զո՛հ լինելով՝ ինքզինքը կը կորսնցնէ և միշտ կը խնդայ :

Դրացուհի մ'որ իւր մօտ կը գտնուէր, այս աղմըկալից ուրախութեան վրայ զարմանալով կ'երթայ գիւղին բժիշկը կանչել. բժիշկը այս ջղաձգութիւնը արգիլելու համար մի քանի անարդիւն փորձեր ընելէ վերջը, աչերը երկինք կը բարձրացնէ և զնէ խենդ կը կարծէ... Նոյն միջոցին յանկարծ նաւաստին ներս մտնելով իւր կնոջ վիզը կը նետուի և... խնդուամբ արտասուաց ալեաց մէջ իսկոյն կը խեղդուի :

Ջղակազմ երիտասարդ մատենագիր մը, կ'ըսէ Տըպէյ, որոյ ուղեղը դիւրաւ կը գրգռուէր, ինձ շատ անգամներ պատմած է որ՝ իւր սրտի մէջ սիրոյ յարուցած վեցամեայ հրդեհի միջոցին արտասովոր յուզումներ, անհաւատալի դէմ յանդիմանութիւններ զգացած էր : Առաջին անգամ, միայնակ ժուռ գալով կզգար որ սրտի տրոփիւնը ուժգին կը տրաքվէ իւր կուրծը, ցրտութիւն և միանգամայն տաքութիւն կզգայ, սրունքները կը դողան, իսկոյն հառաչանքներով իւր շնչառեւտուրութիւնը կ'ընդհատի ամբողջ մարմինը կը սարսուայ... կստիպուի նստիլ... : Բայց ինչպէս որ նա արդէն վաղուց կը փնտռէր այս արտասովոր երեւոյթներու պատճառը, իսկոյն հեռուն իւր սիրոյ առարկայն կը տեսնէ և ինքզինքը ապահովելու համար թէ երջանիկ բանդագուշանքի մը հրապուրանաց ներքեւ չէր գտնուէր բնաւ, Նէրա մօտեցաւ, անկէ քաղցր հայեաց մը ստանալով և իւր այս զգացածին բոլորովին զարմացեալ հեռացաւ :

Երկրորդ անգամ, պարահանդէսի մը մէջ միւսնոյն աստանշաններուն խումբը եկան վրան յարձակիլ. և նա անդ իւր սիրելուհւոյն պատահեցաւ . . . : Վերջապէս ամեն տեղ ո՛ւր անոնց գիտնալու իւր պաշտեցելոյն մօտ կը գտնուէր, արագ և կենդանի յուզում մը իրեն կ'իմացնէր նէրա ներկայութիւնը :

Բազում հիղինական հետեւեալ եղելութիւնը կը պատմեն զայն ջղային վիճակի մը վերագրելով, որ կարող է զգալի ընել տալ մեզ այն բխումները (կենսական հեղանիւթ) որոնց վրայ սովորական վիճակի մէջ կը տարակուսինք :

Բօսիւ կոմսուհին ամենաբոլորն յուզում մը կզգար երբ իւր պաշտեցեալ ամուսին՝ Գիզ կոմսը՝ կը մտնէր այն տեղ ուր ինքը կը գտնուէր . և այլ ևս անոր ներկայութիւնը իրեն համար ապահովեալ էր, թէ՛ պէտեւ երբէ՛ք զայն չէր նշմարած և բացակայ իսկ կարծած էր . . . :

Չպիտի կրնամք մեր «գաղտնիք քնոյն» վերջացնել եթէ հոս ներկայենք նմանօրինակ անվերջ հաւաքածոյներ զորս թէ պատմութիւնը և թէ աւանդութիւնը ու իրական եղելութիւնները մեզ կը ցուցնեն :

Այս օրինակներ՝ որ ամեն օր կը նորոգուին՝ բնականական բացատրութեամբ կը լուծուին եթէ կ'ընդունինք մագնէսի մը երկու բեւեռներուն պէս «ձրգողական» և «վանդական» (համակրական և հակակրական) «ջղային» կամ «կենսական» հեղանիւթոյ գոյութիւնը և յանժամ այն բոլոր եղելութիւնք՝ որոց պատճառ մը չվերագրուիր և զորս սքանչելոյն շրջանակներէն անդին կը մղեն՝ բնական կը դառնան ու կը բացատրուին : Այն ատեն կը հասկցուի թէ՛ ինչո՞ւ անձ մը կը սիրուի առաջին տեսութեամբ, մինչդեռ ուրիշի մը համար յանկարծական համակ-

րութիւն մը կ'զգացուի . և ինչո՞ւ վերջը կը ձգտուինք դէպ ի այն էակն որ մեզ նախ տհաճելի էր եղած և որ ընդհակառակն կը հեռացուի անկէ որ զմեզ իրեն ձգած էր . վերջապէս գտնուած կը համարուի մարդկային «ձգողութեանց» և «վանդութեանց», ուրիշ բառերով ըսելով, «համակրութեանց» և հակակրութեանց խորհրդաւոր վարդապետութիւնը . . . :

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻՆ

Մ Ա Ս Ն Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

Զ Ա Ն Ա Զ Ա Ն Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն Յ Օ Դ Ո Ւ Ա Ծ Ք

Ա Ռ

ՏՕՔԹԻՕՐ Գ. Ս. ՏՕՂՐԱՇԵԱՆ

ՆՈՒԷՐ ՄԻՐՈՑ ԵՒ ՅԱՐԳԱՆԱՅ

Ա.

Ս Է Ր

Սէր ըսելով հոս պէտք է իմանալ այն վիճակը, այն զգացումը որ օրիորդ մը դէպ ի երիտասարդն և կամ երիտասարդ մը դէպ ի օրիորդն կ'ունենայ, այսինքն արական և իգական երկու էակաց մէջ իրերազրաւում մը: Տրիփը չը պէտք է չփոթել սիրոյ հետ, առաջինն անձնական հաճոյից և զգացմանց պարզ յագեցում մը կը նշանակէ, իսկ երկրորդն ճշմարիտ և բուն այն սէրն է որ Կալաքէա Էսթէլլաի կամ Կրազիլլաի նման գրքերու մէջ տեսած եմք. գրքերու մէջ տեսած եմք ըսելով չանցնիմք, վասնզի դժբա իրական կեանքէ քաղուած վէպեր են. և ի՞նչ հարկ կայ երկար խօսելու, միթէ տեսած չէ՞ք ձեր

օրով եղեռնական ճշմարիտ դէպքեր և եղելութիւններ որոնց միակ առարկան Սէրն է եղած, անկեղծ և սուրբ սէրն: Բայց հոս իմնպատակն սիրային պատկերներ ներկայել չէ, այլ ըստ կարի մտադիր եմ լուծել սիրոյ գաղտնիքը գիտութեանց նորագոյն ծանօթութեանց համեմատ:

Արդ բուն խնդրոյն դառնանք:

Ի՞նչ է սէրն...

Սոյն հարցման պատասխանն այլ և այլ հեղինակաց կողմէ տարբեր կերպով տրուած է, որոնց և ոչ մին ընթերցողն կրնայ գոհացնել, որովհետեւ աւելի բանաստեղծական ներշնչումներ, աւելի կարծիքներ են քան դրական գիտութեանց վրայ հիմնեալ ճշմարտութիւններ...: Մեր նպատակն է ջանալ այս հարցման դրական պատասխան մը գտնելու:

Թէ՛ ի՞նչ է մեր պատասխանն, — մեր պատասխանն սոյն գրութեան եզրակացութիւնն պիտի ըլլայ. սկսինք ուրեմն.

Մագնիսականութիւն կոչուած զօրութիւն մը կայ որ ի հնուց անտի ծանօթ էր և որուն միջոցաւ հրաշքներ կը գործէին (այսպէս ըսենք) հին եգիպտացիք, Յոյնք և Հնդկաստանցիք և որ այժմ ընդհանուր գիտութեանց կարգն անցնելով ներկայ դարուս գիտունք ևս անոր միջոցաւ հրաշալիքներ կը գործեն, և որուն վրայ քիչ ժամանակի մէջ այնչափ գլքեր ի լոյս ընծայուեցան որ երկար տարիներու մէջ չգորուեցան մեզ ծանօթ ուրիշ ո և է գիտութեան մը վրայ:

Ի՞նչ է մագնիսականութիւնը:

Մագնիսականութիւնը պէտք է նկատել որպէս մի գերբնական զօրութիւն և նորա արդիւնքը իբր հրաշալիք. որպէս բոլոր այն եղելութիւններ որոնց

պատճառներն անձանց եւ, մեզ ենթադրել կուտան գերբնական զօրութեան մը գոյութեան որով եղելութիւնները պարզապէս մենք հրաշալիքներ կը նշկատենք: Բայց այժմ խնդիրը գիտնոց հետազօտիչ և փորցիչ բովէն անցնելով բոլորովին կերպարանափոխուած է. այժմ այդ եղելութիւնները մենք կը նկատենք իբր պարզ արդիւնք բնական զօրութեան մը և այդ բնական զօրութիւնն ալ մեզ ծանօթ մագնիսականութիւնն է:

Մագնիսականութիւն բառը Յունական մագնէս (սիրող) բառէն ելած է, որ կը նշանակէ երկու իրերու մէջ ձգողութիւն մը (աթրաքսիօն), երբ այս ձգողութիւն տեղի կ'ունենայ երկու անգործարանաւոր մարմնոց մէջ կը կոչուի մէտաղական մագնիսականութիւն, իսկ երբ երկու գործարանաւոր կամ երկու մարդոց մէջ տեղի ունենայ կը կոչուի կենդանական մագնիսականութիւն:

Կենդանական մագնիսականութիւնը որպէս ըսինք հին ազգաց ևս ծանօթ էր, ի գործ կ'ածէին զայն. սակայն անոր ինչ ըլլալն իրենք ևս չէին գիտեր, և քանի որ գաղտնիք մ'էր, ուրեմն անոնց համար գերբնական բան մ'էր: Վերջապէս մագնիսականութեան գաղտնիքը ծածկող վարագոյրը պատուեցաւ 1774 ին Հէլ աստեղագէտին ձեռքով որ պարզ հետեւող մ'էր եղած լ'Ապէ Լընօպլըի աշխատութեանց, և երեք տարի վերջը Անքուան Մէսմէր անունով Վիէնայի համալսարանէն վկայեալ բժիշկ մը Հէլի միանալով աւելի առաջ տարաւ մագնիսականութիւնը, աշխարհ զարմացած էր լսելով ու տեսնելով անոր ըրած յաջող փորձերն. երևելի բժշկաց կողմէ անդարմանալի նկատուած հարիւրաւոր հիւանդներ առողջացուց և առողջ մարդկանց վրայ այնպիսի փորձեր

կը կատարէր որ ներկայք յապուշ կը կրթուէին, և այս պատճառներով մագնիսականութիւնը սկսան մէսմէրականութիւն կոչել. որպէս նաև Պրէսականութիւն անուանեցին Անգղիացի գիտունին անուամբ որ շատ աշխատեցաւ մագնիսականութեան. և մինչև այսօր Եւրոպիոյ գիտունք կը շարունակեն հետեւիլ մագնիսականութեան, որպէս Շարքօ, Պէրնէյմ, Պօնիս, Բ. Բիշէ, Շ. Բիշէ, Պրէմօտ, Տիւմօնտըպլիէ և այլն:

Մէսմէրի փորձերուն ժողովրդեան վրայ ըրած տպաւորութեան և ազդեցութեան պարզ գաղափար մը տուած ըլլալու համար միայն յիշենք որ Սօսիէթէ սը լ'Արմօնի անուամբ ընկերութիւն մը անոր տրամադրութեան ներքև դրաւ 360 000 Փրանք...

Մագնիսականութեան ինչ ըլլալը ճշգրտապէս հասկընալու համար երկու հարցում ընել կ'ստիպուինք:

1— Մագնիսական հոսանք կոչուած բան մը իրօք կայ — ո՛չ:

2 — Իրական էն այն եղելութիւնները որ մագնիսական հոսանք կամ հեղանիւթ կոչուած բանն յառաջ կը բերեն — Այո:

Երբ ընթերցողն սոյն երկու հարցմանց պատասխաններն պարզ աչօք դիտէ զարմանօք պիտի տեսնէ թէ մին միւսն կը ջրէ:

Բայց այս զարմանք իսկոյն կ'անհետի երբ յայտենք թէ սոյն հակասութիւնը կը գոյանայ բառերու անյարմար եւ սխալ գործածութեան, այս սխալ գործածութիւն խել մը ուրիշ սխալ բառերու և խօսուածներու գործածութեան պէս պիտի շարունակուի տակաւին, օրինակի համար Արեգակը ելաւ կամ մհաւ, սիւսս կը ցաւի. (փոխան՝ երկիրս դարձաւ, արեգակը տեսնուեցաւ կամ անհետացաւ, և ստամոքսս կը ցաւի՝ ըսելու):

Այս սխալ բառն Մազնիսականութիւն բառն է, քիչ մ'աւելի պարզեմք մեր միտքը, այսինքն.

1. Մազնիսական հեղանիւթը պարզապէս երեւակայութեան ծնունդ է, մարդկային մարմնոյ մէջ արդէն գտնուելով հեղանիւթ մը հարկ չը մնար ուրիշ մը ստեղծելու, ջղային հեղանիւթը որ կայ գործարանաւոր մարմնոյ մէջ մազնիսական երեւոյթները կատարելապէս բացատրելու կը բաւէ, ուրեմն առաջին հարցման ճիշդ պատասխանն տուած կ'ըլլամք եթէ ջղային հեղանիւթ անուանեմք կենդանական մազնիսականութիւնը:

2. Այն երեւոյթները որ յառաջ կուգան հեղանիւթի մը միջոցաւ՝ յանիրաւի վերագրուած են կամ լաւ ևս է ըսել անուանած են մազնիսականութիւն: Այս երեւոյթներ մազնիսացեալին ջղային դրութեան մի մասնաւոր բնաստական վիճակին հետեւանքն են, այսինքն — լաւ ուշադրութիւն — մէկու մը ջղային հեղանիւթը ուրիշի մը ջղային հեղանիւթին հետ փոխանցական հաղորդակցութեան մէջ գտնուելով մազնիսական կոչուած երեւոյթներն յառաջ կուգան:

Ջղային հեղանիւթը (իմա Մազնիսական հեղանիւթ) ջղային բջիջներու մէջ ծնունդ առնող ոյժ մ'է (եւեթ տրականութեան հետ կարելի է բաղդատել բայց ուստի նմանցնել (*)) որուն միջոցաւ տեղի կ'ունենան կեանքի բնական երեւոյթներն, որպէս նաև մազնիսական, քնէական (իբնօթիզմ) կոչուած երեւոյթներն:

Ի՞նչ կը նշանակէ ուրիշ մը մագնիսացնել ըսելը:

Այս կը նշանակէ. մէկը իւր ունեցած ջղային հեղանիւթը ու է միջոցաւ (այս միջոցներ քիչ յետոյ

(*) Տաղաւարեան էֆ. Ի յօրինած բնական պատմութիւնն որմէ կարելի է փոքր ինչ տեղեկութիւն քաղել:

պիտի թուեմք) ուրիշի մը ջղային հեղանիւթին հետ հաղորդակցութեան մէջ գնելով՝ անոր վրայ իշխել, անոր կամաց տէրն ինքն ըլլալ, այսինքն պարզ ըսելով անոր էութեան տէրն ըլլալ, թելադրել...:

Ուրեմն, ճիշդ դրական և բնական բացատրութիւն մ'է երբ հեղինակ մը իւր վիպական հերոսահիներուն կամ հերոսներուն բերանն կը դնէ սա խօսքերն.

— Սիրտս գրաւեցիր, հոգւոյս տիրեցիր... կը պաշտեմ զքե՛զ...:

Այս վերջին խօսքը պարզապէս սիրային յափշտակութիւն մ'է:

Հետեւեալ միջոցներէն մին կամ միւսն ի կիրարկանելով կարելի է յարմար անձ մը մազնիսացնել,

1 Հպումով, փչումով և շփումով:

2 Շարժումով և ձեւերով:

3 Ակնարկով:

4 Ձայնով և նուագով:

5 Օրինակով:

6 Միմիայն կամ երգութեամբ:

Այս միջոցներէն իւրաքանչիւրը մի և նոյն ազդեցութիւնն չեն ունենար, սա՛ կը տարբերի անձի մը տարիքին, կազմութեան, սովորութեան և այլ վիճակաց համեմատ, այսինքն անձ մը ձայնի մը տպաւորութեան տակ կարելի է դիւրաւ մազնիսացնել որքան կարելի չէ միւսնոյն անձը ակնարկով կամ չըփումով մազնիսացնել և սորա հակառակն:

Այժմ խնդիրը դիւրացած է. Սէրը ումանց կարծածին պէս գեղեցկութեան ազդեցութեան միջոցաւ չգոյանար, գեղեցիկն ընդհանրապէս կրնայ հաճոյից առարկայ ըլլալ բայց ոչ սիրոյ, սորա հակառակը պընդողներ՝ կարծիքներ միայն պաշտպանած կըլլան, լոկ կարծիքներ...:

ի՞նչ է գեղեցկութեան սահմանն :

Սորա ճիշդ պատասխանն ոչ ոք կարող է տալ :

Եթէ, գեղեցկութիւնը՝ դիմաց գծերու և չափերու համեմատութեան մէջ է ըսենք, որպէս ըսին խել մը գեղարուեստից վարպետներ, կը սխալինք. վասն զի կրկին կարծիք մը պաշտպանած պիտի ըլլամք և Սիրոյ գրա—գիտական մեկնութիւն մը տըւած չպիտի ըլլամք, որովհետեւ այդ վարպետները իսկ իրենց մէջ տակաւին համաձայնած չեն դիմաց գծերու համեմատութեան վրայ. օրինակի համար, միոյն կարծեաց համեմատ Աստղեան ներկայացուցչին շրթունքէն մինչեւ դունչն չափող գիծն պէտք է ըլլայ երկայն, ուրիշի մը համար կարճ... և ասոնց նման խել մը մասերու և գծերու համեմատութեան մէջ վարդապետաց կարծիքներն տարբեր են, և հոս իրաւամբ կարելի է ըսել որչափ հաշակ այնչափ ալ կարծիք :

Ի՞նչ հարկ կայ երկար բացատրութիւններու, յարգելի ընթերցողք. միթէ չէ՞ք տեսած, չէ՞ք պատահած երիտասարդի մը որ (օրինակի համար) սիրահարած է այնպիսի օրիորդի մը կամ կնոջ մ'որ շատերու համար, մանաւանդ քեզ համար տգեղութեան տիպար մ'է... այլ այդ երիտասարդին համար նէ գեղեցկութեան հրաշատիպ մը և իւր ամբողջ էութիւնն է, առանց նէրա կեանքն իրեն համար գոյութիւնն է, առանց նէրա կեանքն իրեն համար գոյութիւնն է չունի և իրօք ալ առաջին առթիւ պատրաստ է իւր կեանքն զոհել նէրա համար... արդ՝ ի՞նչպէս կարելի է մեկնել այս սէրը :

Պարզ կը տեսնուի թէ հոս գեղեցկութիւնն ու է գեր չունի, որովհետեւ իւր բացակայութեամբ կը փայլի... :

Եթէ անձ մը սէրը ուսումնասիրութեան առար-

կայ ըրած է իւր նկատած առաջին բանն սիրոյ վայրկեանական փառաբանութեամբ յառաջ գալն՝ եղած պիտի ըլլայ... և միթէ՞ գեղեցկութիւնը այդչափ խոր և վայրկեանապէս ազդելու զօրութիւն մ'ունի որչափ ունի մագնիսականութիւնը, — Ո՞չ... :

Էսենէսդ Ֆլետո իւր Շալի կոմսուհին անուէն վէպին հերոսներէն միոյն բերանն դրած է հետեւեալ խօսքերն :

«Ձեմ գիտեր թէ սէրն ինչպէս կը ծնի ուրիշ մարդոց քով. սա միայն գիտեմ թէ անգութը տիրեց ինձ բոլորի մը մէջ. Առանց աւելորդաբանութեան կրնամ ըսել թէ ակնարկ մը բաւ եղաւ շանթահարելու զիս : Սիրտս, կեանքս, բոլոր մտածումներս, իբր թէ յանկարծական ցնցում մը ինձմէ կորզած լինէր զանոնք, այդ կնոջ կը վերաբերէին : Ամեն բան իւր հետն առած տարած էր : »

Ուրիշ հեղինակ մ'ալ իրաւամբ ըսած է սիրոյ աշերտ կոյր եմ... , ի՞նչ կը նշանակեն այս խօսքեր, միթէ մեր ըսածը չեն հաստատեր :

Ի՞նչ է ուրեմն սէրը, ի՞նչպէս կը գոյանայ :

Ահա մեր պատասխանն որ գրութեանս ալ եզրակացութիւնն է. — Սէրը՝ երկու էակաց ջղային հեղանիութեան իրար փոխանցումէն վայրկեանապէս յառաջ եկած ազդեցութիւն մը, տպաւորութիւն մը, զգացում մ'է... այնպիսի սուրբ և ազնիւ զգացում մը որ սիրահարեալն իւր սիրոյ առարկային մէջ կ'ապրի, իրար կը միանան հոգեւորապէս, և այս վիճակ յառաջանալով իրենց ամենանուիրական, ամենախնդկելի իրաց տեղն կը գրաւէ... Սէրը : Վերջապէս կը պաշտեն զիրար, որպէս ջերմեռանդ ոք կը պաշտէ իւր Աստուածն :

Սէրն ի՞նչ միջոցաւ յառաջ կուգայ :

Երիտասարդ մը կը սիրահարի օրիորդի մը (և փոխադարձաբար) ջղային հեղանիւթի փոխանցմամբ ըսինք։ Բայց ի՞նչ միջոցաւ — Որպէս վերը յիշեցինք, անձ մը մաղխիսացնելու կամ քնացնելու համար վեց միջոցներէն մին կամ միւսը առաջին դերն կ'ստանար։ Արդ, օրիորդի մը (գեղեցկութիւնը ու է դեր չունենալով) մի ակնորին բաւ է երիտասարդն մագնիսացնելու և անոր սրտին մէջ սիրոյ հուրն արծարծելու, ուրիշ օրիորդի մը ձայնն կամ փափուկ և գըրաւիչ ձեւերն ու շարժումներն բաւական են այս ինչ կամ այն ինչ սրտերու մէջ հրդեհներ, փոթորիկներ հանելու։ Ուրեմն, գեղեցիկ սեռն չպէտք է ճգնի ինքզինքը գեղեցիկ ցոյց տալ, արհեստական միջոցներու ալ դիմելով, որովհետեւ Սիրոյ մէջ գեղեցկութիւնն դեր չունի, այլ հաճոյքի մէջ և գեղեցիկ սեռն չեմ կործեր, որ ուզէ հաճոյից առարկայ ըլլալ։ Երկրորդ որ, եթէ այդ արհեստական գեղեցկութիւնը դիմացինէն նկատուի, փոխան սիրոյ աւելի զգուշնք մը յառաջ կուգայ, և երրորդ որ, զիրենք գեղեցկութիւն ձեռք ձգել ջանացած միջոցներն տըգեղութիւնն կը հրաւիրեն իրենց վրայ, ժամանակէն առաջ կ'սկսին պառաւի դէմքեր ունենալ, որ ի հարկէ տեսնողին վրայ լաւ տպաւորութիւն չթողուր։

Ահաւարիկ մեր պաշտասխանն որ ինչպէս կ'երեւի կարծիքէ աւելի գիտութիւն և փորձառութեան վրայ է հիմնաւ։

Մի քանի խօսք ևս ըսել աւելորդ չեմք համարիր։ Կանայք ի բնէ և տկարակազմ ըլլալով աւելի տըրամադիր են շուտով ընդունիլ այն ազդեցութիւնները որ ջղային հեղանիւթի միջոցաւ կը կատարուին, որով կիները աւելի հակամէտ են սիրելու...։

Մագնիսական երեւոյթները յառաջ բերելու հա-

մար ամենէ ազդու միջոցներէ մին է աչերն (ակնարկ) և վիպական նկարադրութեանց մէջ հեղինակներ ակնարկն կ'ընտրեն իրենց կէտ նպատակին, որպէս յիշեցի վերին էսէնտդ Ֆետոն։

Բ.

Շնախաղովէ բուսաւորում եւ ծխախոտ

Անցեալ գիշեր ժամը երեքին երբ կը պատրաստուէի անկողին մտնել տանը դուռը զարկին (Ակն, 21 Մարտ 1890)։ սենեկիս վարձակալ տիկինը դուռը բացաւ. ես կռահեցի թէ այս ժամուս բժշկի մը դուռը ձեռք առնողը անկասկած խիստ վտանգաւոր պարագայէ մը դրդուած պարտի լինիլ։

Սենեակս մտան երեք թուրք, լապտեր ի ձեռին, մին Եւրոպական տարազով հագուած, իսկ միւսները գեղջիկական։

— Ի՞նչ ունիք, ըսի, անոնցմէ խօսք հասկացողին։

— Հիւանդի պիտի երթանք, պատասխանեց։

— Այս ժամուս, ի՞նչպիսի հիւանդի պիտի այցելեմ, ի՞նչ ունի, պատմեցէք։

— Հիւանդը մէկ չէ, չորս հինգ կան։

— Չորս, հինգ, կրկնեցի հետաքրքրութեամբ։

— Այո՛, չորս հինգ են, ասոնք բերին ինձ լաւ թէ կերակուր ուտելէն վերջը մեծ և փոքր սկսած են խեղագարիլ, և մին ալ ինքզինքը երգիքէն վար նետած է. ուրեմն խնդրեմ, եթէ կարելի է շուտով

ճանինք և պէտք եղած դարմաններն ի գործ դնենք :

— Կերածինն ի՞նչ էր :

— Բանջար ժողովեր կերեր են , կ'երեւայ թէ թունաւոր խոտեր ալ խառնուած են եղեր :

— Անշուշտ , ըսի , ո՞րչափ հեռու է տունը :

— Կէս ժամ , Արեգի թաղն է :

— Հարկ է որ հետերնիս դեղ ունենանք , ըսի , և հիւանդաց վրայ առած տեղեկութեանցս համեմատ դեղագրերն գրելով՝ յանձնեցի իրենց որ քաղաքիս դեղագործ Ստեփան էֆէնտի Վարդեանը գտնեն , և պատրաստել տալով միասին առնենք երթանք :

Կէս ժամ վերջը յիշեալ դեղագործը պէտք եղած դեղերը պատրաստած եկաւ , և մենք շտապեցինք միասին այցելել հիւանդաց բնակարաններն : Երբ մըտանք հիւանդաց սենեակը , մեզ ներկայացաւ կատարեալ յիմարանոց մը . բոլորն ալ խելակորոյս և ապուշ էին . դրացիներն եկած էին զայնս խնամելու . ոմանք փսխած և ոմանք ալ չէին փսխած . սոյն վերջինք աւելի ծանր վիճակ մ'ունէին . մեր առաջին պարտքն եղաւ նախապէս ծանր եղողները դարմանել . այս վերջնոց մէջ կը գտնուէր նոր ամուսնացեալ 25 տարեկան երիտասարդ մը և իւր մայրն . փսխեցուցիչ դեղեր տալ և կամ խոզովակով ստամոքսը պարպել անկարելի եղաւ . մեր խօսքերը երբէք չէին զգար և լսեր . բանդագուշանաց մէջ կը գտնուէին : Փսխեցուցիչ դեղն մորթին տակէն ներմուծեցինք և հինգ վայրկեան վերջը գոհացուցիչ ազդեցութիւնը նկատեցինք , և յետոյ ուրիշ հարկ եղած դեղերն տուինք : Այս միջոցներով ազատեցան մայր և տղայ , հարս մը , ուրիշ պառաւ կին մը և վեց տարեկան մանուկ մը :

Հիւանդաց վրայ նկատուած նշաններն հետեւեալ-

ներն էին . սաստիկ խիթ , ապշութիւն , բանդագուշանք , փսխումն , խելագարական շարժումնք , աչաց բիբերու ընդլայնումն , դիմաց և աչաց կարմրութիւն : Սոյն նշաններէ կը հաստատուէր թէ ժողովուած բանջարեղէնի մէջ կը գտնուէր թունաւոր բոյս մի , և հաւանականաբար շնախաղողն : Եթէ բժիշկ չը գըտնուած տեղ մը պատահէր այս դէպք , բնականաբար տխուր հեաեւանքներ պիտի ունենար : Եթէ ժամանակին չը հասնէինք վերոյիշեալ հիւանդաց , անոնցմէ գէթ երկուքը անկասկած պիտի մահանային : Այս պարագայն յատկապէս ի հրապարակ կը հանիմք , որպէս զի այլոց խրատ մ'ըլլայ , մանաւանդ դաւառացւոց , որ յաճախ դաշտային և լեռնային խոտեր կը հաւաքեն և անով կերակուրներ կը պատրաստեն : Պարտին մեծ ուշադրութիւն ընել բուն բանջարեղէնը թունաւոր խոտերէ զատելու համար :

Քանի որ խօսքերնիս թունաւորման վրայ է , աստ յիշել արժան կը համարիմ նաեւ ծխախոտը , որ մի և նոյն ընտանիքին կը պատկանի : Ծխախոտը , յայտնի է որ փնասակար թոյն մ'է , իւր գործածութիւնը դժբաղդաբար շատ ընդհանրացած է , և միանգամ վարժուողը դիւրութեամբ չկրնար ձգել , որպէս մենք մեր վրայ փորձած եմք . քանի որ չպիտի կրնամք բաժնուիլ այդ հեշտաւէտ ընկերէ , գէթ անոր փնասն թեթեւցնելու աշխատիմք . կարծեմ՝ այս աւելի բընականն և կարելին է : Ծխախոտի փնասներն թեթեւցնելու համար միջոցներ չեն պակսիր . 1 — քիչ ծխել . 2 — լաւ տեսակէն ծխել . 3 — սիկառը դլանիկով գործածել և ոչ թէ մատներով . — փախստեայ ծխախոտ երբէք չգործածել , այլ Րէֆին . 5 — անօթի փորանց չծխել . 6 — ծխելէ վերջը բերանը լուալ . 7 — գլանիկը ստէպ մաքրել : Գլխաւորապէս կուգեմ

խօսիլ փախստեայ Րէժիի ծխախոտներուն վրայ : Փախստեայ (խաչախ) ծխախոտները հարիւրապատիկ աւելի ֆլուան կը հասցունեն քան զՐէժիի ծխախոտն , որովհետեւ փախստեայն ընդհանրապէս աշնան դէմ ծած տերեւներէ կը քաղեն որ եփուն չըլլար . գարնանը արդէն Րէժին կը հաւաքէ . երկրորդ՝ շատ անգամ փախստեայ ծխախոտներու կը խառնեն այլ և այլ խոտեր ու տերեւներ , զայնս ներկելով զանազան թունալից գոյներով : Փախստեայ գործածող հիւանդներ տեսայ որ շատ անգամ ձայներնին կը մարէր և հազը անպակաս էր . թոքային այլ և այլ հիւանդութիւնք ևս նշմարելի էին , մանաւանդ դժուարաշնչութիւն , սրտի բաբախիւն և աչաց տկարութիւնք . շատեր որ իմ խրատիս անսալով թողին փախստեայ գործածելը և սկսան ծխել Րէժիի ծխախոտը , մեծ բարւոքում տեսան իրենց տկարութեանց մասին , և յետ այնորիկ չունեցան այն նշանները , որք փախստեայն գործածած ատեն կը պատահէին : Այս ծխախոտը գործածելու մէկ ֆլուան ալ այն է որ յաճախ միւսնոյն տեսակ ծխախոտը ձեռք չկրնար բերել երբեմն թեթեւը և երբեմն խիստը կը պատահի , և կը ստիպուի յաճախ ճաշակը փոխել այս կամ այն տեսակ ծխախոտին : Ուրեմն պարտ է զգուշանալ : Աժան բանը միշտ սուղ կ'ըլլայ :

ՍԻՖԻԼԻՉԻ ՇՆՈՒԹԻՒՆՆ

Սիֆիլիզի (syphilis) գաղղիական ախտ կոչուած հիւանդութիւնն է որ այսօր ամենուս քաջ ծանօթ

է . սոյն ախտ աշխարհիս տիրած է . չկայ իրեն նման հիւանդութիւն մ'որ այսքան տարածուած լինի . ուր որ քաղաքակրթութիւն մտած է , հոն մտած է նաև սիֆիլիզն : Կէս քաղաքակրթեալ երկիրներ՝ որ յարարերութիւն ունին քաղաքակրթեալ երկրաց հետ , աւելի ֆլուանուած են , քանզի չունին միջոցներ զայն չէզոքացնելու և իրենք զիրենք պաշտպանելու . մինչդեռ քաղաքակրթեալ երկիրներ ունին բժիշկներ և ուսած են առողջաբանական պաշտպան միջոցներնայս պատճառաւ մեծ և փոքր Ասիոյ ժողովրդեան մէջ չափազանց կերպով Սիֆիլիզն ընդհանրացած է : Քանիցս պատեհութիւն ունեցած եմ Բալուայ , Խարբերդի , Մալաթիոյ և Տիփրիկի բժշկական տեղեկագրերն հրատարակելու : Մեր գլխաւոր նպատակը պիտի լինի այս յօդուածով Սիֆիլիզի ծագման թուականն որոշել , քննադատելով զանազան ենթադրական կարծիքներ , և յառաջ բերելով ստուգութիւնն հաստատող վկայութիւններ : Սոյն եզրակացութեան հասնելու համար Սիֆիլիզի բնութեան և յատկութեանց վրայ մի քանի բացատրութիւններ տալ հարկաւոր է , քանի որ խնդիրը կը ներկայանայ ժողովրդական թերթի մը մէջ :

Սիֆիլիզը ինքնին կազմական հիւանդութիւն մ'է այսինքն արիւնն և բոլոր մարմինն ապականող հիւանդութիւն մը : Ապականիչ հիւթն է իւր Վիրուսն (virus թունաւոր թարախն) . ուր որ մտնէ այս հիւթ անդ կը գոյանայ Սիֆիլիզն և անմիջապէս կ'ապականէ ամբողջ արիւնն — մարմինն :

Սիֆիլիզի վիրուսով ապականեալ մարմինն տարբեր ժամանակաց մէջ զանազան տխուր նշաններ դուրս կուտայ , որք մարմնոյն ամէն կողմերն երեւան կրնան գալ . գլխաւորներն են այլ և այլ վէրքեր , որոնց

յատկութիւնն է փճացնել մարմնոյն այն մասն, երբ օրինաւորապէս դարմանուի, չուտով կ'անհետանայ իւր գլխաւոր դեղերն են սնդկային բաղադրութիւնք և եօսուր սը փօքասիւմ: Սիֆիլիզն՝ ժառանգական, փոխանցիկ և համաճարակ յատկութիւն ունի: Ժառանգական է, երբ Սիֆիլիզով վարակեալ են մանկան մը ծնողք, այդ ընտանեաց պատկանող սերունդք իրենց արեան մէջ ունին Սիֆիլիզի վիրուսն որ վաղ թէ՛ անազան զանազան երևոյթներով իւր ներկայութիւնն ի յայտ պիտի ածէ: Ասիոյ ժողովրդեան մեծագոյն մասին մէջ ժառանգականապէս տիրած է Սիֆիլիզն, թէև այսօր քաղաքակրթեալ ազգաց մէջ ևս նոյնն է: Միայն փոխանցական կերպն ևս յաճախակի տեղի կ'ունենայ: Փոխանցական և կամ ստացական կը լինի ախտը, Սիֆիլիզով ապականեալ անձանց հետ մերձաւորութիւն և կամ սերտ և մտերիմ յարաբերութիւն ունենալով: Մերձաւորութեան փոխանցական գլխաւոր ախտանիշն է ծննդական դործարանաց վրայ գոյացած և շանքրը (chancre induré)՝ կոչուած փոքր վէրքն, որ անմիջապէս ամբողջ արիւնը կ'ապականէ և կը դառնայ կազմական, ճիշդ ժառանգականին նման, իսկ սերտ յարաբերութեամբ կը փոխանցի Սիֆիլիզն այն ատեն միայն՝ երբ ապականեալ անձն ունի արտաքին վէրքեր, թէ՛ բերանն և թէ՛ մարմնոյն բաց կողմերն, որով իրեն հետ յարաբերութիւն ունեցող մաքուր անձն անոր խմած, ծխած և կերած ամանը գործածելով և մարմինն մարմնոյն հպելով կամ հագուստն հագնելով, ինքն ալ կ'ապականի, այսինքն Սիֆիլիզով ապականեալ բարեկամին վիրիւսովն ինքն եւս կը թուանաւորի:

Համաճարակ յատկութիւնն է, երկրի մը ժողովրդեան մէջ յանկարծուստ ընդհանուր կերպով տի-

րելն: Սիֆիլիզի սոյն կերպն առաջին անգամ Եւրոպիոյ մէջ 1493 ին նկատուած է, և այս առիթ մ'եղած է նոյն ատենուան բժշկաց՝ լաւ կերպով ուսումնասիրելու զայն, իբր մի նոր ախտ: յայնժամ բժիշկը կարծեցին թէ Սիֆիլիզն նոր ծնունդ առնող հիւանդութիւն մ'է: բնականաբար կամ երկնքէն իջած և կամ երկրէն ելած համարեցին: Սոյն թուականին ժամանակակից է նաև նոր աշխարհի — Ամերիկայի — գտնուիլն ձեռամբ երևելին Քրիստափոր Բոլոմպոսի: Բժիշկը յայնժամ սոյն զուգադիպութիւն գլխաւոր պատճառ համարեցին Սիֆիլիզի ծագման, և խեղճ Քրիստափոր Բոլոմպոսի վրայ ձգեցին յանցանքը, բսելով՝ թէ Բոլոմպոս Ամերիկայէն փոխադրեց Սիֆիլիզն յԵւրոպա: Սոյն սխալ կարծիք ցարդ կը տիրէ ժողովրդեան մէջ: Բժշկաց մէջ եւս կը գտնուին որ այս սխալ կարծեաց կը հետեւին, առանց ուսումնասիրած լինելու Սիֆիլիզի պատմութիւնն:

Արդ, Սիֆիլիզի յատկութեանց վրայ սոյն համառօտ տեղեկութիւն կը ցուցնէ թէ Սիֆիլիզն ինքնին գոյութիւն չկրնար ունենալ, այլ միշտ ուրիշ մը պիտի փոխանցի: ուրեմն առաջին անգամ իսկապէս ո՞ր թուականին ծագումն առած է, նոր հիւանդութիւն մ'է թէ հին, ահա մեր յօդուածին բուն նպատակն:

Մեր յիշած 1493 թուականէն շատ առաջ Սպանիացիք Հնդկաց մէջ Սիֆիլիզով վարակեալներ տեսած են: շատ հաւանական է նաեւ Ափրիկէէն փոխադրուիլն Սիւտանահամի և Սբրէնկէլի միջոցաւ, Սպանիոյ Ռարօն — Հրեայներէ՝ Կրունէրի միջոցաւ, Հնդկաստանէն՝ Պոնդիպոց միջոցաւ, ինչպէս կը նշանակէ Շաուֆուս: Անկլատա ևս բոլորովին կը մերթէ 1493 ին Սիֆիլիզի նոր ծագման գաղափարն: Ու-

րեմն, 15րդ դարէն առաջ, երկրիս զանազան կողմերը և Եւրոպոյ մէջ Սիֆիլիզը տիրած էր արդէն:

Նախկին բժշկներէ չատեբ կը կարծէին թէ սոյն նոր ախտ հին ախտի մը կերպարանափոխութիւնն էր, այսինքն Սիֆիլիզն յառաջ եկած կամ ծագումն առած է առաջուց ճանչցուած լէքը (lépre) կոչուած հիւանդութեան մը տարբեր ձեւակերպութեանէն: Հիւանդութեանց մէջ ևս Տարվինականացեալ գաղափարներ մտցունել ուզեցին: Մայնար 1728ին ուզած էր հաստատել թէ կենդանիներէն ծագած է լէքը, յետոյ մարդկան փոխանցած է, և ժամանակէ մը վերջը տարբեր կերպարան մ'առնելով նոր հիւանդութիւն մը եղած է, որ է Սիֆիլիզն^{օ. օ. օ.} Նոյն սխալ գաղափարի յարած են նաև Ֆօկըլ, Մանսա, Շըվալիէ, Լանեօ, Օթէնրիդ, Շուլանթ, Նէուման, Վիթէրհիտ, Տիթէրիս, Սիմօն (Հիրշ թուարկած է) և Շ. Պէօրշ (թուած է Անկլատա):

Սոյն սխալ կարծիք տարբեր ժամանակաց մէջ՝ լէքի և Սիֆիլիզի երկրորդ և երրորդ պարբերութեանց միջև տեսնուած նմանութեան հետեւցուած սխալ ակտաճանաչում մ'է. այդ նմանութիւն կարծեցնել տուած է թէ Սիֆիլիզն՝ Լէքրին կերպարանափոխութեանէն յառաջ եկած է, մինչդեռ այսօր բժշկութիւնը պայծառ կերպով կը նշանակէ թէ բոլորովին տարբեր բաներ են սոյն երկու հիւանդութիւնք. երկրորդ՝ Լէքրին փոխանցիկ հիւանդութիւն մը լինելն ստուգուած չէ, մինչդեռ Սիֆիլիզն փոխանցիկ և տարափոխիկ է: Նախնական և միջին ժամանակաց մէջ Լէքրին փոխանցիկ լինելուն վրայ ո և է բացատրութիւն չկայ, ուրեմն անընդունելի է երեւակայել Լէքրի մէջ Սիֆիլիզի ակտանիշերն և երեւոյթներն: Հրէից մէջ Լէքրի տարափոխիկ լինելուն վրայ

սխալ գաղափար մը թէև կար, սակայն մորթային հիւանդութեանց նշանաւոր մասնագէտք, և ի մէջ այլոց, մայրաքաղաքիս անուանի բժիշկներէ Վսեմ. Տօքթ. Զամպաքօ փաշա, նախկին արքունական բժիշկ Գաղղիոյ կայսրութեան, իւր երկար օգտաշատ ուսումնասիրութեամբ և փորձառութեամբ վերջնականապէս հաստատած է Լէքրին ոչ փոխանցիկ լինելն. ուրեմն բացարձակապէս կը հերքուի այն սխալ կարծիք՝ թէ Սիֆիլիզն յառաջ եկած է Լէքրի կերպարանափոխութեանէն:

Լէքրի փոխանցիկ չլինելն և Սիֆիլիզէ տարբեր հիւանդութիւն մը լինելն հաստատուած է մանուշ, երբ սոյն երկօքին հիւանդութիւնք միեւնոյն ժամանակ միեւնոյն վայրի մէջ պատահած են, վասն զի յայնժամ կարելի եղած է զանազանել երկօքին ախտից իրենց յատուկ նշաններն և ընթացքներն:

Յան—Հէլմոնթ կը կարծէ թէ ձիերու հիւանդութեան և մասնաւորապէս Մօրվէ (Morve) ծագումն առած է Սիֆիլիզն. սոյն կարծիք երեւելին Րիքօրի և Պօլի կողմէ սաստկապէս ջախջախուած է: Հայն ևս կարծած է թէ Սիֆիլիզն գոյացած է հիւանդանոցաց նեխութեանէն. սոյն կարծիք եւս բացարձակապէս մերժուած է:

Այժմ՝ քննութեան ենթարկուելիք երկու որոշ գաղափարներ կը մնան, մին Սիֆիլիզի 15րդ դարու վերջերն իբրեւ նոր ինչ ինքնին գոյանալն է, երկրորդ թէ՝ Սիֆիլիզն Եւրոպոյ մէջ նախապէս ծածուկ կերպով (այսինքն ոչ—ուսումնասիրուած) գոյութիւն ունէր, սակայն 1493 թուականի մօտերն աւելի սաստիկ տարածուելով՝ նոյն ատենի բժշկաց կողմէ մանրամասնաբար ուսումնասիրուեցաւ և ամեն ժամանակէ աւելի լաւ ճաչցուեցաւ:

Սոյն վերջին կարծիք աւելի ընդունելի և ապացուցանելի լինելով, բժշկական սկզբանց ալ կը համեմատի. մասնաւոր պարագայք և յիշատակութիւնք կը հաստատեն զայս: Անկլատա կը յիշատակէ թէ Սիֆիլիզի ախտանիշք ու յատկութիւնք տակաւին չճաշցուած՝ այս հիւանդութեամբ գաղտնի կերպով վարակեալներ կը գտնուէին, սակայն երբ 1500ի մօտերը ընդհանրացաւ հիւանդութիւնն, յայնժամ իւր անկախութիւնն ու ազդեցութիւնն երեւան եկաւ: Արդ՝ 1493էն առաջ Սիֆիլիզի վիրիւսը Գաղղիոյ մէջ կը գտնուէր, ահա բուն ճշմարտութիւնն:

Ա. Հիրշ, Լէօնիսէն, Ֆրանքասթօր, որք ժամանակակիցք են ժե դարու Սիֆիլիզի համաճարակին, ախտին հնութիւնը կ'ընդունին. նաև Բօզէնպաուս, Լիդէ, Հէօսէր և ասոնցմէ վերջը Կրուէր, Շվետիօր, Վալլս և այլք իրենց աշխատասիրութեամբք զայս կը հաստատեն: Սոյն հեղինակաց յիշատակութիւնք խնդիրը ընդարձակօրէն կը լուսաբանեն և Սիֆիլիզին առաջին տնգամն Գաղղիայէն ծագումն առած լինելու սխալ գաղափարը կը ջրեն: Քաղէնավ և Լիդէէ վերջը Ֆօլլէն (Թրէթէ ար Բաթօլօփի էքքլէթէրն, Փարիզ 1861) գիտական վիճաբանութեան մը դուռ բացաւ և նոյն ատեն երեւելին Տէլամպրն՝ հետեւելով Լինտվուրմ և Հէօսէրի՝ Զախձախեց Սիմօնի և Ասդրիւքի սխալ կարծիքներն Սիֆիլիզի փոխանցկութեան նկատմամբ:

Մովսէսի, Իփօքրատի և Արաբացւոց յիշատակարանք Սիֆիլիզի հնութիւնն կ'ապացուցանեն:

Բօզէնպաուս ժե դարէն առաջ գրուածոց մէջ Սիֆիլիզի յատկութիւններն նշանակուած լինելն կը յիշէ, սակայն անոր առանձինն ախտ մը լինելը չէին գիտեր: Կը յիշատակէ նաև Հռոմայեցի արուագէտ-

ներու (բէտէրաստ) քթերուն փճանալն, որու պատճառն Սիֆիլիզն եղած լինելու է անկասկած:

Ժե դարէն առաջ գրուած գրեանց մէջ յիշուած են նաև ծննդական գործարանաց ախտային յատուկ երեւոյթից դարմանման եղանակներն, որոցմով՝ հակառակ գործածուած այրիչներու (caustique)՝ վէրքերը կ'ստանային աւելի գէշ հանգամանք մը. զարմացման շեշտերով նշանակած են այրիչներու երբէք չ'ազդելը վէրքերու վրայ, մարմնոյն ընդհանուր կերպով գէշ ապականեալ լինելը թուելով: Սոյն յիշատակութիւնք կը ցուցնեն թէ այդ վէրքերն իրենց գիտցած սովորական վէրքերէ տարբեր էին. եթէ սովորական լաւ յատկութիւն ունեցող վէրքեր լինէին, անկասկած այրիչները պիտի ազդէին. ուրեմն կը նշանակէ թէ Սիֆիլիզի յատկացեալ վէրքեր էին, որ իրեն յատուկ դարմանման եղանակն ու գեղերն ունի, առանց որոնց կարելի չէ բուժումն, և արդէն իսկ գէշ հանգամանք ունեցող վէրքեր լինելն մասնաւորապէս նշանակած են: Արդ, սոյն յիշատակութիւնք ժե դարէն առաջ Սիֆիլիզի գոյութիւնը կ'ապացուցանեն:

Արաբացի բժիշկք, ըստ Հիրշի, ԺԲ և Ժե դարու մէջ յիշած են այնպիսի վէրքեր որ իրենց համար անբուժելի համարուած են: Պաւսանիան և ալսաւրիան գրական ախտաբանութեան գիտուն հեղինակն Հիրշ կը թուէ մասնաւորաբար Բօթէր, Բօլանտ, Թէօթօրիք՝ որք գրած են այս նիւթի վրայ:

Արաբացիք՝ ըստ կրօնական հանգամանաց՝ կանանց ծննդական գործարանները չէին քններ, որով միջոց մ'եղած էր աչք գոցելու տուփական և Գաղղական ախտից երեւոյթներու կէսին վրայ:

Կիյեօմ տը Սալլաէթ և յետոյ Կատէստէն և Արճէ-

լաթա կասկածելի մերձաւորութենէ մ'անմիջապէս վերջը ծննդական գործարանները լուալ կը պատուէրեն . . . :

Թարանգացի վալէսքիւս անմաքուր մերձաւորութեանց փնտսուց վրայ խօսելով, կ'ըսէ թէ, լաւ բըժիշկի մը շատ ուշ իմաց տրուելուն պատճառաւ մեռած են ենթակայք :

Թովմաս Կառքօնեացին այս կարգի բազմաթիւ վիճակներ տեսած է . ի մէջ այլոց կը թուէ Լանքասդրի կոմսն Ժան տը Դանդ , թագաւոր Բոլոնիոյ Լատիւլաս , որ Նաբլը գալով՝ անդ թշուառութեամբ մեռաւ 8 օգոստոս 1440 ին . (Էքսթրէ տ'իւն մանիւսքըի տը Լինքօլն քօլէճ , տ'Օքսֆօրտ , բար Պէքէթ) :

Առէրսպէրկ կ'ըսէ թէ Ժան տը Սբիր եպիսկոպոսն ծննդական գործարանաց վրայ վէրք մ'ունէր , որով երկար ժամանակ տառապելով վերջապէս մեռաւ 1404 ին :

Հօրնէքի իւր գրուածոց մէջ կը պատմէ թէ Պօհեմիացւոց թագաւորն Վանսէսլաս մեռաւ իւր սիրուհւոյն՝ Ակնէսի սիրոյն պատճառաւ , Ահաւասիկ տափական երեւոյթներ՝ որք միշտ կը ցուցնեն փոխանցիկ վէրքերու ազդեցութիւնն 1493 թուականէն առաջ :

Յովհաննայ Կայսրուհւոյն ժամանակ դրուած բըժըշկական տեղակազրերն գէշ ախտի մը գոյութեան վրայ կը խօսին . սորա նմանն Պէքէթ ևս կը թուէ ի Լոնտօն 1162 և 1430 ին գրուածներն :

Տօքլիօնի (Քօզէ Նօթապլիլ տի Վենէճիա , (1675) կը հաստատէ տրիական ախտից փոխանցկութիւնն ի Վենետիկ 1302 և 1421 ին :

Գերմանացւոց մէջ 1494 ին Սիֆիլիզը նոր բան մը չէր . (Morbus gallicus , Mala Frangos) : Ի Մայանս

Ս. Վիքթորի շինութեան յիշատակութեանց մէջ 1472 թուականաւ կը կարգացուի թէ աշխատաւոր (choriste) մը իւր ծառայութիւնը ձգած է , որովհետեւ Մալա Փրանկօզ (գաղղ. ախտ) կոչուած հիւանդութեամբ կը տառապէր :

Բիէր Մարթիրի նամակն ուղղեալ առ Արիւս Լիւստիանիւս , դասախօս յունական լեզուի ի Սալամանք կը պարունակէ միսթարական խօսքեր սոյն վերջնոյն համար որ կը տառապէր՝ Սպանիոյ մէջ (Պիւպաս Buhas) և Իտալիոյ մէջ (Մօրպիւս Գալիքիւս Morbus gallicus) կոչուած հիւանդութեամբ . սոյն նամակ 5 Ապրիլ 1488 թուականը կը կրէ :

Միւնչոյն թուականին Տէլկատօի քննութիւնք՝ (որ Հէօսէր կը թուէ) Ժէնէսի չրջակայքը գտնուած Գաղղիացի զօրաց մէջ Սիֆիլիզի երեւումն կը յայտնեն :

Արդ՝ սոյն յիշատակութիւնք և թուարկութիւնք որոշակի կը ցուցնեն թէ 1493 էն առաջ Սիֆիլիզի զանազան դէպքեր պատահած են այլ և այլ տեղեր , որով Սիֆիլիզի հնութիւնը կը հաստատուի , բայց առաջին մարդոյն վրայ ի՞նչպէս գոյանալը յայտնի չէ , ինչպէս նաև իւր ծագման բուն թուականն :

Արդ՝ Սիֆիլիզի հնութիւնն հաստատող փաստերն ի մէջ բերելով , յուսամ թէ Ազնիւ ընթերցողք գոհ եղան և բաւական ստոյգ գաղափար մը կազմեցին Սիֆիլիզի ծագման և այլ պարագայից վրայ , Սիֆիլիզն ժե՞ր դարէն շատ առաջ ունեցած է իւր զոհեր . . . :

Մ Ա Ս Ն Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ՋԱՆԱՋԱՆ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆԱԿԱՆ ՅՕԴՈՒԱԾԲ

Ա Ռ

Տ Օ Ք Ր Թ Ի Օ Ր Ճ Է Լ Ա Լ Ե Ա Ն

ՆՈՒԷՐ ՍԻՐՈՑ ԵՒ ՀԱՄԱԿՐԱՆԱՑ

Ա.

ՄԷՐՈՒԱԿԱՔՐ ԲԻՆՈՒԼԻՅԵՆԻՆ ՍՈՒԻ ԽՍԹԻՄԱԼԻ

Մէջրուպաթը քիւուլիյէնին (պուասօն ալօլիֆ) իսթիմալինի պազը մուէլլիֆլէր թափսլէ իտէրլէր իսէտէ, չիւպհէսիզ պու թափսլէ՝ հուտուտը թապի-իյէսի թէճափուզ իտուպ սուի իսթիմալսէ պուլըն-մագ տիմէք տէյիլ տիր: Քիւուլըն Փախտէսի ինքեար օլընմագ. հալ պու քի պազըլարը անըն Փայխտէլէ-րինի միւպալաղալը պիր տէրէճէտէ մէտհ իտուպ, սուի իսթիմալինտէն հասըլ օլան մագարաթընը ին-քեար իտէրլէր: Հէր պիր ատէթին սուի իսթիմալի՝ վիւճուտէ մագարաթը քիւլիյէ իյրաս իտէր. ինսան

Փէնա պիր ատէթէ ալըմագ տիմէք՝ հայաթընը քէն-տի էլի իլէ գաթ իթմէք տիմէք տիր: Իմտի պիզ պուրատա մէջրուպաթը քիւուլիյէնին սուի իսթիմա-լինտէն պահն իտէճէյիզ:

Մէջրուպաթը քիւուլիյէյի իսթիմալ իտէնլէրտէ պաշըճա իքի հալ վագը օլուր քի, թէսլիմը քիւ-ուլի (ալքօլիզմ) թապիր օլուրըր: Պուլըն պիրի (*) ալօլիզմ էկիլ քի, սուի սէրխօլըզ (իվրէս, տիր-տիկէրի իսէ, ալօլիզմ քոնիֆ թէսմիյէ օլընան ասըլ պէքըրիլէ (իվրօնէրի) տիր:

Իշպու ալօլիզմ քէլիմէսի՝ 1852 սէնէսինտէ Տօգթ-Մակնիւս Հիւսնին՝ միւսքիւրաթըն իֆրաթ տէրէճէ-տէ իսթիմալինտէն հասըլ օլան իսթիլալաթը մէյ-տանա չըգարտըղընտան պէրու լիսանա տախիլ օլ-մուշ տըր: Իշպու թարիխտէ ալօլիզմ էկիլ նամը թահթընտա սէրխօլըզ ասարընտան պահն իթմէք տախի մօտա հիւքմիւնէ կիրմիլ իտի. Փագաթ պու խաֆիֆ իսթիլալաթ իլէ աղըր վէ տիւզվար օլան ալ-օլիզմ քոնիֆ ին ասարը միյանընտաքի Փարզ դայէթ պէօյիւք տիր... Գուտէմաի մէարիֆլէնասան՝ պու մատտէ հագըճտա լագըմ՝ օլան գարարը արզ ու պէ-եան իթմիլլէրտիր. չէօյլէքի, մէշուր Սէնէկա նամ Փէյլէսօֆըն էֆքեարընճա, պիր սէրխօ օլէ պիր պէրի արասընտա Փարզը աղիմ վար տըր. զիրա պիր սէրխօլ ատէմ հէր նէ գատար իշմիլ օլսա տախի իշ-պու մարաղա (ալօլիզմ քոնիֆէ) տիւզար օլմուշ նա-զարը իլէ պագըլամագ. չիւնքի պիր սէրխօլ հէր տախիմ պէքըրի տէյիլ տիր:

Մէջրուպաթը քիւուլիյէնին սուի իսթիմալինտէն հասըլ օլան ասարը վախիմէ վէ մուգիրրէյի պէյան

(*) Սուհուլէթ իշիւն Փրանսըզճասընը իսթիմալ իտէճէյիզ:

վէ իշար իթմէզտէն էվվէլ, իթիտալ իւզրէ միտէյէ
խոխալ օլընտըգլարը սուրէթտէ իյրաս իթտիքլէրի
ասար վէ էֆալտէն պահս իտէլիմ, Ասրը հազըր հիւ-
քէմասընտան, պիզգաթ քէնտի նէֆսինտէ ղայէթ միւ-
ֆիտ պիր թագըմ թէճրիւպլէր իճրա իտէն Մ. Բէ-
րէն նամհէքիմին իսթիհսալ իթտիկի նէթայիճէ կէօրէ
մէշրուպաթը քիւուլիյէ՝ հալը սըհհէթտէ միւնասիպ
մըգտարտա իշիւտիկի հալտէ, հալի օլտուգլարը իս-
բիրթօնըն մըգտարընա կէօրէ ագ ճիյէրլէր իլէ եան-
մաղլա խարիճէ տէֆ օլուրլար վէ պէօյէճէ մէշրու-
պաթը մէգքիւրէ տօղրուտան տօղրույա օլմայարագ
եանի վիճուտըն ղըտա ճիհէթիւնտէն օլան վարիտա-
թընը չօղալթմագ տէյիլ, անճագ զայաթը պէտէնի
ազալթմալարընտան նաշի էմըր թաղտիյէյէ (սնա-
նում, պէսլէնմէք) թէհսիրի աղիմլէրի վար տըր: Պու
սէպէպտէն մէշրուպաթը քիւուլիյէ իսթիմալ իտէն-
լէր՝ էքսէրիա ազ եէմէք եէրլէր: Շմիտ վէ Պիւքկէր
նամ զաթլար՝ մէշրուպաթը մէգքիւրէ հագգընտա
շու վէճէլէ պասթը մէգալ իթմիւլէր տիր: «Խսքիթթօ
պիր ղըսա օլմայըպ, Ֆագաթ պէսլէմէյէրէֆ վիճուսը
մուհաֆագալ իսէր:»

Իսբիրթօ պիր տէֆա միտէյէ տախիլ օլտըգտա,
սէրիան գանա կէչիպ թէքմիլէնսիճէմիգի կէզէր վէ
ագ ճիյէրլէրտէն կէչտիկի գէման անտէ եանմաղա
պաշլար: Իշթէ պոււնլարըն նէթիճէսի օլան աթի-
տէքի շու իքի հալ հուսուլէ կէլիր:

1. — Սիյահ գան գըրմըզըլանըպ մուվագգաթ
սուրէթտէ պէտէնը ինսանըն հարարէթի արթար:

2. — Սընըրլարտա վէ գանըն ճէվէլանընտա ու-
մումի սուրէթտէ պիր ինթիպահ կէօրիւլիր:

Ասարը մէգքիւրէտէն սօնրա ինթիպահէ մուգայ-
յէս օլմագ իւզրէ վիւճուտտէ տէրմանսըզըգ վէ

գուվվէթսիզլիք հալէթի գուհուրա կէլիպ, միւթէ-
ագըպէն վէզայիֆը պէտէն՝ հալը թապիխսինի քէսպ
իտէր:

Իշպու սասարը միւթէլիֆէ իսբիրթօնըն մըգտա-
ըննա, սաֆիլիկինէ, վէ անըն իսթիմալինի ատէթ
իտիլմիշ օլանլարա կէօրէ թէհսիրաթը՝ թէզայիւր
իտէր (տէյիլիր):

Մէշրուպաթը քիւուլիյէտէն պիրի իշիւտիքտէ,
եիւզ գըզարըպ կէօզլէր բարլար վէ վիւճուտտէ քեաֆ-
ֆէի վէզայիֆին իճրասընտա չիտտէթ վէ գուվվէթ
հասըլ օլուր վէ այնը գէմանտէ սէրիսօ՝ քէյֆ վէ նէ-
չէ հըսա իտուպ, հալը հագըրընտան մէմուլն օլուր
վէ միւսթագպէլի իսէ խաթրընա պիլէ կէթիրմէզ:
Պոււնլար իլէ պէրապէր ճէսարէթ, իսթիրաշաթ վէ
թէսէլիյաթ պոււլուր, թէքէլիւմէ սիւրաթ կէլիր վէ
ագըլ բարլամայա պաշլար: Մաթէհասիւֆ էկէր
ախզ օլընան մըգտար՝ հուսուտըր թէճալուզ իտէր
իսէ, բէրտէ տէյիլիր...

Ինթիպահ սէֆէրէ (աղըր սէրիսօլըզա) միւպէտտէլ
օլարագ գանըն ճէվէլանընտա քէմալ տէրէճէտէ չիտ-
տէթ, նապըտա զիյատէ սիւրաթ վագը օլուր, պէ-
յինտէ գան թէրաքիւմ իտուպ, սիմատէ ղազապ վէ
վահչէթ հալէաթը նիւմայան վէ կէօզլէր սապիթ վէ
պիմէյեալ օլուր, հըսսիյաթա գաաֆ վէ պէթաէթ
թարի օլուպ, եիւրիւմէք վէ հարաքէթ միւթէրէտ-
տիւտ օլուր վէ թէքէլիւմտէ իւսրէթ (կիւճիւք)
վուգուա կէլիր: Պագէն տախի սէրիսօլտա հէզէյանը
սահիհ (տէլիլիք) բէյտա օլուր. իշթէ օլվագըթ սէր-
իսօլըն մէշրէպ վէ թապիյաթը թէհալվիւլ իտէրէք,
հալը թապիխսիտէ սաքին վէ մաղլում իքէն, էքսէրիա
գալիւմաճը վէ էտէպսիզ օլուր. քէնտի րէֆիգլէրինին
եիւզլէրինէ գարըն էքսէրիա հագիգի աղըր սիթէմ:

էր օգուր: — Հագիգաթը պէյնէշ շարապ (ին վինօ վէրիքաս), պուճա միսալ տըր: Էգճիւմէ Կլիւթիւս՝ սատատ խարիճինտէ Պէօյիւք Իսքէնտէրէ գարը միւ քեալէմէտէ պուլընըպ, Իսքէնտէր տախի՝ սէրիօշ-լըղը անտէն աշաղը օլմատըղընտան, մըզրաղընը չէ-քիպ անըն կէօքսիւնէ սօգուպ տիկէր Թարաֆընտան չըգարմասը պիր օլտու: Ասիայը ֆէթհ իտէն Պէօյիւք Իսքէնտէր՝ օլ գատար զալիմ վէ վիճտանսըղ պիր ա-տէմ օլմատըղը հալտէ: Իշպու հարէքէթի՝ իսքիր-թօնըն Թահթը Թէէսիրինտէ օլարագ իճրա էյլէմիշ օլտուղը աշիքէար տըր:

Իշպու ասարը միւթէնէվիայը՝ մուսախսէրէն վու-գուա կէլէն ույգու տէֆ ու իզալէ իտէր իսէ տէ, սէրիօշ՝ ույգուտան ույանտըգտան սօնրա եինէ 18 — 24 սաաթ գատար եօրկուն պիր հալտէ պուլուճուր: Իշրէթէ միւպթէլա օլան էլխասըն հալէաթը Թապի-իյէլէրի չօգ վագըթ միւրուր իթմէքսիզին տէյլէր: Իշթէ պու սէպէպտէն էլխասը մէզպուրէ՝ էֆալինտէ միւթէրէտիւտ վէ պիգարար օլուպ, պէթաթիւն ֆէհմ ու իտրաք, վէ գարմագարըըղ օլարագ Թէ-խայյիւլ ու Թէսապվուր իթտիքլէրի կիպի, գուվվէի հաֆըզա (յիշողութիւն) վէ գուվվէի հաքիմէլէրի (գա-տողութիւն) տախի գայ օլուր: Պուճար իլէ պէրա-պէր էլխասը մէզպուրէ՝ գօրգագ, ալշագ վէ կէվէնգ օլուրլար, վէ հի պիր շէյէ արգու վէ իշթիեաքլարը օլմայըպ, շէհվէթլէրի տախի էքսիլիր: Վէլնասըլ իշ-պու հալը քէտուրէթ իշթիմալէ միւպթէլա օլան քիմ-սէլէր՝ վագթընտան էվվէ կէրէք ագըլնա վէ կէրէք վիւճուտնէ տիւլիւպ, եալընըղ գուվվէի միւթէխայ-յիլէ (երեւակայութիւն) պագը գալըր քի, պու տա-խի պիր Թագըմ խայալաթը հըսսիյէ (քէրվէրսիօն st uսն) վուգուա կէթիւրէրէք սէրիօշը ագըպէթիւլէմ

հէգէյանը տաիմէյէ (տիւլանէլիյէ) իյսալ իտէր:

Պէքրիլիկէ միւպթէլա օլանլարտա վուգուա կէլէն հալէաթ՝ պտլատէ պէյան օլընանլարտան իպարէթ իսէ տէ, պուճար հագգընտա տահա զիյատէ մալիւ-մաթ վիրմէկի միւնասիպ ատտ իտէրիմ:

Պէքրիլէրտէ նիհայէթ պիր հալ վագը օլուր քի, օ տա վիճուտըն սօուճասը տըր, վէ էքսէրիա հագիգի պէքրիլէր՝ սօուղըն Թէէսիրինտէն վէֆաթ իտէրլէր, վէ իթմէտիքլէրի հալտէ տէ էօլիւտէն ֆարգլարը օլ-մագ. — սէրիօշ — էօլիւ (իվըր մօր): Արիսթօտըն գալլինճէ, շարապըն հարարէթինտէն՝ Թապիի օլան հարարէթ սէօնէր: Վիճուտըն հարարէթի 37 տէրէճէ սանթիկրատ իքէն 24 տէրէճէյէ էնտիկինի՝ Վիէննա Բրօֆէսէօրլէրինտէն Պինճ գիքր իթմիշ տիր: Պիգզաթ հագիգի էօլլւմ տախի կէլտիկինի միւշահէտէ իթ-միշլէր տիր: Ղայէթ չօգ իշիւտիկի վագըթ էքսէրիյա գան պէյնէ վէ ագ ճիյէրլէրէ հիւճում պիրլէ ֆիւճ-ճէթէն վէֆաթ վագը օլուր: Նէթէքիմ Ֆրանսա Տարիւլ Ֆիւնուըն Թըպիսինին Թըպըլ Գանուճի (մէ-սըսէն լէկալ) հօճասը Թարտիէօ իշպու աֆէթի՝ սէր-իօշըղգտան հասըլ օլան էօլիւմին պաշլըճա ալամէ-թինի ատտ ու իթիպար իտէյօր:

••

Պէքրիլիկին Էսպապը միւքէսսիսէսի

Պէքրիլիկին պաշլըճա սէպէպլէրի շուճար տըր:

1. — Կէրէք հարարէթը շտիտէ գարըսընտա տուրմագլըղը վէ կէրէք զիյատէ գուվվէթ սարֆ իթ-միքլիկ իյճապ իթտիրէն սէնասթլար:

2. — Վիւճուտը գահմէթի իշլէրէ վէ եախօտ հա-

վանըն թէպէտտիւլաթընա պիւմէճպուրիյէ տիւչար
իթտիրէն սէնաաթլար :

3. — Թէնպէլիւք վէ մէշղուլնյէթսիզլիքէ իմրարը
վազըթ իթմէքլիք :

4. — Մէյխանէճիլիք վէ լօգանթաճըլըգ կիպի
միւսքիրաթ սաթմագլըգ :

5. — Այյաշլէր (զիյատէ իշրէթ գուլլանանլար)
իլէ իւլֆէթ վէ ըէֆագաթ իթմէք :

6. — Ֆագր ու զարուրէթ . չիւնքի ֆագիր օ-
լանլար՝ աճլըղ տէֆ վէ վիւճուտլէրինէ գուլվէթ
վէրմէք իշիւն ազ մըգտարտա իշմէյէ մէճպուր օ-
լուպ , սօնրա այյաշլըղա կիրիֆթար օլուրլար :

7. — Խաֆիֆմէշրէպ վէ զէվգիյաթա միւպլթէլա
օլմագլըգ :

8. — Կէրէք սիւրուր վէ կէրէք հիւզնի մուճիպ
օլան աշվալը նէֆսանիյէ (հոգեկան վիճակ) , քէտէր ,
ղազապ , վէ էֆքեար :

9. — Իշթիղալաթը ագլիյէ վէ խուսուսիյէ գուվ-
վէի միւթէխայիլէնին միւտաիւէլէսինի իգթիղա իթ-
տիրէն իշթիղալաթ , մէսէլա շար , էհլի հիւնէր վէ
մարիֆէթ , վէ մուսիգիյանտէ օլտուղը կիպի :

10. — Իհթիյաճաթը նէֆսանիյէ տիր քի , ազա-
լարա զաաֆիյէթ վէ ֆիւթուր կէլտիքտէ անլէրին
գուլվէթլէնմէսի իշիւն պիր մըգտար շարապըն ի-
շիլմէսի լազըմ կէլիր իսէ տէ , թէէսիրի կիւն պէ կիւն
ազալտըղընտան , ինսանը ըազը վէ տիկէր միւսքի-
րաթըն իսթիմալինէ մէճպուր իտէր :

11. — Զէվգիյաթա իֆրաթ իւզրէ մէճպուրիյէթ
վէ եինէ զէվգ ու սէֆալէր արամաղա սէվգ իտէն
աթէշմիղաճլըգ :

12. — Քէնտիլէրինտէ քէյֆ վէ նէշէ հասըլ ի-
տէճէքլէրինի պիլտիքլէրինտէն նաշի իսթիմալ իթ-
մէ կէ օլան արզու :

13. — Նէօվպէթլէ կէլիպ , մուգալմէմէթ օլուն-
մազ տէրէճէտէ պիր արըզա տըր քի , պու տախի պիր
ճիննէթը (տէլիլիք) մախսուսէ թէշքիլ իտէր :

* .

Մէտուպարը ֆիւուլիյէնին սուի իսթիմալինէն հասըլ
օլան խասալըղլար

Սուի իսթիմալին տէրէճէսինէ կէօրէ , խաֆիֆ
օլան խասալըղտան էն աղըրլարը կէլիր քի , պաշ-
լըճա իւշ ազսյա թէէսիր իտէր , եանի պիրինճի միյ-
տէ վէ պաղըրսաղա , իքինճի սընըրլարա , վէ իւշիւն-
ճի գարա ճիյէրէ :

1. — Էսկի միյտէ իլթիհապլարը , իշթահսըղլըգ ,
աղըր , միյտէտէ եարա փէյտա օլուպ գանլը գուս-
մալար իլէ մալիւմ օլուր : Միյտէտէ ինճիթմէ հասըլ
օլուպ պիր իքի սէնէ զարֆընտա խասաթա էօլիւր :
Միյտէ ֆէսստը , վէ սաիրէ կիպի :

2. — Էլ թիթրէմէսի , ագլըն էքսիլմէսի , գուվ-
վէի հաֆըզանըն զայիֆլէնմէսի , էֆալը մանէվիյէ
թէնագուս իտիւպ հըսսիյաթ տախի պօզուլըր , մէ-
րազը քիւուլի (մէլանգօլի ալօլիֆ) , էնմէ (բաւալիզի
ժէնէրալ) , տիվանէլիք , պիր թագըմ սընըր աղըր-
լարը , վէ սէլիթիուլ քիւմանս թապիր օլունան խաս-
թալըգ քի , սայըզլամա իլէ պիր թագըմ աճայիպ
հարաքեաթլա մալիւմ օլուր . պունա տաիր պիր գաշ
միսալլէր վէրէլիմ : Պիր չամաշուրճը գատըն՝ ագըն-
թըտա պօզուլտըղընը հըսս իտէր իտի : Պիր չիլինկիր
եաթաղընըն պիր ուճունտա աթէշ կէօրիւր իտի (Ա .
Րէնետար) : Տօգթօր Մանեըն թարաֆընտան մուայէնէ
օլունան պիր խասաթաթա միւսթէսնա պաղը հալլէր

վար խոր: Մէսէլա խասթա՝ չաղլաղան սէտասը իշի-տիպ վէ ըըգլանմըջ քէօյլիւ գուլիպէրինտէ շաղ օլան պիր գալապալըղըն օյնայըպ վէ շարգի չաղըր-մալարընը կէօրիւր իտի: պուռնըլա պէրապէր խաս-թա՝ միւքէտտէր հէգէյանլարա կիրիֆթար օլմուշ, մէսէլա չաղլաղանըն քէնտիսինի պօղմասընը վէ քէօյ-լիւլէրին քէնտիսինի զէվգլէնիպ վէ էօլտիւրէն ա-տէմլէր կիպի կէօրմիւշ տիր: Պու կիպի ահվալէր-տէն զավալը պէքրիլէրին ինթիհար (թէլէֆը նէֆա) իթտիքլէրինի, վէ խայալի տիւշմանլար՝ իւգէրինէ գօշմալարընը, վէ պազէն տախի պիր հիւմմայա կի-րիֆթար օլտըգլարընը՝ մէրգուլմ Տօգթ. Մանեըն ի-չար իտիյօր:

3 — Ինկիլթէրատա սէրսօլըգտան հասըլ օլան քեաֆֆէի իթթիլալթը (կէրէք հէքիմլէր վէ կէրէք էհալի) հէման գարա ճիյէրէ աթֆ իթմէքտէ տիրլէր: Նիթօգ տէնիլէն գարա ճիյէր խասթալըղը քի, էքսէ-րիյէթլէ իշկի իշէնլէրտէ հասըլ օլուպ, գարնընտա սու թօբլանմաղլա էօլիւր: Շու սօն վագթլարտա գարա ճիյէրտէ պիր թագըմ եարա բէյտա օլտըղընը իշար իտիյօրլար, վէ դայընհիւմ:

Պուլարտան մաստա գալպ խաստալըգլարը, պէօպ-րէք, պէյն խասթալըղը, սարա վէ վէրէմ: Մ. Բէն եար տէյօր քի, «պէօյիւք ֆամիլեատան պիր գա-տըն՝ քի ասընտան ագ ճիյէր խասթալըղընա ասլա տիւշար օլմամըջ իտի, վէրէմտէն էօլտիւլիւնիւ կէօր-տիւմ:» Մէշրուպաթը քիւուլիյէյէ միւպթէլա օլան կէրէք էրքէք վէ կէրէք գատընըն զիւրիւյէթ խու-սուընտա սուի թէէսիրլէրի կէօրիւլիւր: Իշթէ Լիյէ-պիք նամ զաթըն գապլինճէ, չօճուգլարըն պիր դըս-մը տահա տօղմասան էօլիւյօրլար վէ պիր գըսմը տա-խի զայիֆ օլուպ, քէմիք, սըրաճա վէ սըագմօղ խաս-

թալըղընա միւպթէլա օլտըգլարը հալտէ տիւնեայէ այագ պասարլար: Տօգթ. Մարոնէ՝ իքի տէֆա էվլէ-նէն պիր պէքրիյի զիքր իտուպ տէր քի, — « իշպու պէքրինին պիրինճի գարըսընտան 16 էվլատ օլուպ 15ի պիր սէնէլիք իքէն էօլմիւշ վէ գալան պիրի տա-խի սառայա միւպթէլա օլմուշ տըր: Իքինճի գարը-սընտան 8 էվլատը օլուպ 7 սի սըագմօղտան էօլմիւշ-լէր տիր: » —

Պէքրիլիկէ տիւշար օլանլարըն քէնտի քէնտիյէ եանմալարը մէսէլէսինէ կէլինճէ, հէր նէ գատար պու մատտէ աթըպպանըն զիհնինի թէշվիշ իթմիւշ իսէ տէ, հալէա հալլ օլընամամըջ տըր: Շու սօն վագթլ-լարա գատար պիլէ մէշրուպաթը քիւուլիյէյէ միւպ-թէլա օլանլարըն պիլա սէպէպ աթէշ ալարագ, պիր գաշ տագիգա դարֆընտա քիւլլիյէն եանըպ մահվ օլմալարը միւմքինաթտան օլտըղընը պիր չօգ աթըպ-պա պիլա թէրրէտտիւտ գապուլ իթմէքտէ իտիլէր: Մուախիսարէն իշպու զէհապ՝ բէտա օլընմըջ տըր, զիրա ինսանըն եանմասը սահիհ իսէ տէ, պէօյլէ պիր հալ վուգուա կէլմէսի իշիւն ինսանըն եագընընտա եանար պիր ճիսմին պուլընմասը վէ պուռնըլա պէ-րասլէր մէշրուպաթը քիւուլիյէյէ միւպթէլա օլան-լարըն նէֆէսլէրինտէ իսքիրթօ պուլընտըղընտան, մէգքիւր իսքիրթօնըն աթէշ ալմասը թարիգի իլէ տա-խի եանմալարը գապիլ օլտըղը գապուլ օլընմուշ տըր: Ինսանըն քէնտի քէնտիյէ եանմասը չու սօն վագթլարտա պէթէքրար ումուլմ թարաֆընտան գա-պուլ օլընմըջ իսէ տէ, Ալէմանխատա գօնթէս Բէրլիճ Լալիլէս գաթլ օլընուպ տա քէնտի քէնտիյէ եանտը տիյէ վուգու պուլան տավատա պատէթթէտգիգ քէյ-ֆիլիյէթը մէսրուտէնին առէմը սըհհէթինէ գարար վէ-րիլիշ տիր: Իշպու վագաատէն անլաշըլտըղընա կէօ-

րէ, ինսանըն քէնտի քէնտիյէ եանմասը խայալի (ե-
րեւակայական) պիր քէյֆիյէթ օլտըղը միւհթէմիլ
տիր :

•••

Մէտռուպարը քիուլիյէ հագգընսա լագըմ կէլէն

գավաիսը սըհիիյէ .

Մէտէնի պիր մէմլէքէթտէ թէյայիւշ վէ իսքեան
իտէն քիմէսնէ՝ էֆքեարընը տաղըթմագ իչիւն պիր
թագըմ միւնէպալիհաթը սուենիյէյէ միւրաճաաթ իթ-
մէկէ մէճպուր օլուր վէ միւնէպալիհաթը մէգքիւրէ-
տէն տէ էն էյի վէ սատէսի իսքիրթօ եախօտ իսքիր-
թօյը հալի օլան մէշրուպաթ տըր : Ֆիլվագը պուեն-
լար իթիտալ իւզրէ իչիլտիքտէ ինսանը թաֆիֆճէ
թէնպիհ վէ իհեա իտուպ, վիճուտէ խագվիյէթ, մէ-
լէքեաթը ագիլիյէյի իյգազ, գալպէ ֆէրահ վէ զամմ
ու գասալէթտէն տօլայը ֆիթուր կէլմիշ օլանլարա
եէնիտէն հայաթ վերի :

Շարապ նէ՞ վէճհիլէ վէ նէ՞ վագթլար իսթիմալ
օլունմուլը տըր : Շարապըն իսթիմալինէ էն էյի օլան
վագըթ՝ էսնաի թաամ օլուպ, միւնասիպ օլան օր-
թա մըգտարը տախի 50 տիրհէմ գատար տըր : Շա-
րապ սաֆի օլարագ իչիլմէյիպ իւչտէ պիր մըքտա-
րընտա սու իւպվէ իտիլտիքտէն սօնրա իչիլմիլի տիր :
էսնաի թաամտա շարապ իչմէկի պիր տէֆա առէթ
իտէնլէր՝ հագմէրինի թէսհիլ իթմէք իչիւն պէհէմէ-
հալ իսթիմալ իթմէլիտիրլէր : զիրա շարապ իչմէք ա-
տէթ օլունուպ տա թէրք օլընաճաք օլուր իսէ պէ-
թէքրար իչմէկէ մէճպուրիյէթ հասըլ օլուր : Լաքին
միյտէ վէ պաղըրսագտա պիր խասթալըգտան նաշի

թէրք օլունմըլ իսէ թէքրար իսթիմալէ միւպաշէրէթ
օլընմամալը տըր :

Սիւն . — Չօճուգլարա բէք ազ եախօտ հիչ վէրիլ-
մէմլի տիր . պալիղլէրէ իսէ եօգարըտա պէյան օլը-
նան մըգտար՝ քեաֆի տիր : Հալ պու քի իսթիյար-
լարըն պալիղլէրտէն տահա զիյատէճէ մըգտարտա իչ-
մէլէրինէ միւսաատէ օլընապիլիր :

Ճիւն . — Իհթիաճլարը օլ գատար չօգ օլմայան-
լար՝ հէր հալտէ ազ մըգտարտա իչմէլի տիրլէր :

Պիւննէ . — Պիւննէլէրի զայիֆ, նահիֆ, նազիք
վէ պալկամի օլանլար՝ գանլը, սընըրլը վէ սաֆրալը
օլանլարա նիսպէթէն շարապ իչմէկէ տահա զիյատէ
միւհթաճ տըրլար :

Նէֆահէր (գօնվալէսան) . — Հէր պիր խասթա-
լըղըն էսնաի նէքահէթինտէ (խասթալըգտան եէնի
գուրթուլմա) էյի ճինսինտէն օլան պօրսօ շարապըն-
տան պիր մըգտար իսթիմալ օլընտըգտա ֆաիտէ
կէօրիւլիւր : Լաքին միտէյի եօրմամագ իչիւն շարա-
պը պիր մըգտար սու իլէ գարըշըրարագ իչմէք՝
իգթիզաի հալտէն տիր :

Իգլիմ վէ մէվսիմ . — Սօուգ իգլիմտէ, վէ իգլիմի
սաիրէնին գըշ վագթընտա շարապ իչմէք՝ իգթիզաի
հալտէն տիր : զիրա իսքիրթօնըն գանա կիրմէսինտէն
ազ վագըթ սօնրա զիյատէսիլլէ հարարէթ հասըլ վէ
բէյտա իթտիկիհտէն, ինսանըն՝ պուրուտէթը խարի-
ճիյէնին թէէսիւրաթընա մուգալէմէթ իթմէսինէ ի-
անէ իտիր :

Ապսէնք (բէլիւն) . — Ապսէնթ հագգընտա զայէթ
միւֆիտ պիր բիսալէ նէշր իտէն Մօթէնին գալլին-
ճէ, ապսէնթ ինսանը վագըթսըղ օլարագ իսթիյար-
լըղա իյսալ վէ պիր թագըմ արըզաթա տիւշար իտէ-
րէք մէգարա իլգա իտէր : Մօրօնըն միւշահէտէի զա-

թիւյնսինէ նազարէն , ապսէնթ՝ սուպլիյէ եարըլտըգ-տա հազըգաթէն պիր սէմը միւհլիք (էօլտիւրիճի գէ-հիր) օլտուղընը Տօմասնաթօ հուզուրընտա պիզզաթ իսպապ իթմիշ տիր :

Պիրա . — Պիրա ազ մըգտարտէ ճիւզի միւնէ պալիհ վէ մուգալվի (գուվէթլէշտիրիճի) տիր . պազըլարը պիրայը հազմ իտէ մէյօրլար : Պիրա՝ լաթիֆ, աղըրըգ-տան պէրի վէ մուզատտի (պէսլէյիճի) պիր իշկի օլ-տուղընտան , իշիլմէսի թալսիյէյէ սէզա տըր :

Էլմա Եարապը (սիսր) . — Պու իշկի՝ իսհալ վէ թէշ-վիշաթը հազմիյէյէ պաիս օլուր :

Բագը (o sr վի) . — Բագը՝ հէր մէմլէքէթտէ մէվ-ճուտ վէ իսթիմալը տախի էսէֆ օլունաճագ տիրէ-ճէտէ թէաւմիւմ իթմիշ տիր : Վիւճուտէ պէհէմհալ մուզիրը օլտըղը զանն օլընմագտա իսէ տէ , պու խու-սուստա աթըպպա միւթթէֆիգ տէյիլ տիրլէր : Բու-յէշ վէ Բօպէրաթօն վէ սաիրէնին գաւլէրինճէ , բա-գը միւթէտիլ մըգտարտէ հագիգաթէն վիճուտէ նա-ֆի պիր իշկի օլուր , պահասընըն տուռ օլմասընտան նաշի հէրքէս բէք գօլայըգլա թէտարիք իտէպիլիւր : Մէգքիւր իշկիլինին իսթիմալինտէ լէթաֆէթը գլվգլիյէ վէ ճէսարթ վէրտիկի կիպի , հաւանըն սուր թէշսի-րաաթընա տախի մուգալվէմթ իթտիրիւր : Էլնասըլ մըգտարը ազ օլտըղը հալտէ , սըհէթէ հիշ պիր սուր թէշսիրի Էօգ տըր : Բագը իֆրաթ իւզրէ իշիլտիքտէ , հասըլ իտէճէկի մագարաթ հագգընտա աթըպպա միւթթէֆիգ տիրլէր : Բագընըն սուր իսթիմալի՝ սա-պըգէն թարիֆ իթմիշ օլտուղըմըգ պիւճիւմլէ նէթա-յիճի վախիմէի ինթաճ իտիր : 19ընճը ասըն պիտա-յէթինտէն պէրու բագընըն սուր իսթիմալի՝ Էլօրբա-նըն էքսէր մահալլէրինտէ վէ խուսուսլիյէ մէմալիքը վիւսթա վէ չիմալիյէտէ գլյատէսլիյէ օլտուղընտան ,

հէր մէմլէքէթտէ վէ հաթթա քէօյլէրտէ պիւլէ միւ-թէտտտիտ մէյիսանէլէր մէվճուտ տըր :

Բագը իսթիմալինին ինթիշարը վախիմինի մէն իթմէկէ սայ ու զայրէթ օլունուպ , պու մագսա-տա նայիլ օլմագ իշիւն պիր թագըմ ճէզալար թէք-լիֆ օլունմըշ իսէ տէ , (իֆսիօնէր Մէսիգալ , Լա-պարթ) էն էյի մէշրուպաթը քիւուլիյէտէն իճթի-նապ իտիճի պիր թագըմ ճէմիյէթլէր թէշքիլ օլուն-մըշ տըր : Մէգքիւր ճէմիյէթլէր՝ Միւճթէմէաի Ամէ-րիգանըն պազը մէմալիքինտէ թէշսիս իտիլիպ , մու-ախիսլէն 1829 թարիխի միւստիսինտէ ինկիլթէրա-տա տախի իճատ իտիլմիշ տիր :

Իշպու ճէմիյէթլէրին ազալարը՝ հիշ իշրէթ գուլ-լանմայըպ , մագսէտ ու մէրամլարը տախի մէշրու-պաթը քիւուլիյէնին վէ ալէլխուսուս բագընըն իս-թիմալինին ինթիշարըն մէն վէ էհալիյէ տախի մէշ-րուպաթը մէսրուտէնին մագարարաթընը թէֆհիմ իթմէյէ սայ ու զայրէթ իթմէք տիր : Ինկիլթէրատա սարֆ օլընան մէշրուպաթը քիւուլիյէյէ տայիր շա-յանը տիգգաթ մուֆասալ սթաթիսթիգլէր նէշր օ-լընմըշ տըր : Շէօյլէ քի , ինկիլթէրա , իւլանտա վէ Սգօշիատա էլնալէթ ու հազիհի 850 ճէմիյէթ մէվ-ճուտ օլուպ , ազասը տախի 1,640 000տէն իպարէթ տիր : Գանատա վէ Պրունսպիգը ճէտիտտէ 950 ճէ-միյէթ օլուպ , ազասը տախի 370,000 տիր : Ամէրի-գաի ճէնուպիտէ տախի 70,000 ազա մէվճուտ տըր : Եալընըգ ասըլ Ալէմանիատա 1500 ճէմիյէթ մէվճուտ օլուպ , ազալարը տախի 1,300.000տէն իպարէթ տիր : Շուէտ վէ Նօրվէկիատա 510 ճիմիյէթ մէվճուտ օ-լուպ ազալարը տախի 120,000 տիր : Սանտուիշ ատա-լարընըն էհալիսինտէն 5000 վէ Իւմիտ—Պուրուըն սաքիլլէրինտէն 900 քիշի՝ հիշ պիր վագըթ մէշրու-

պաթը քիւռուլիյէ իշմէյէճէքլէրինէ ահտ ու բէյման խտէրէք ճէմիյէթլէր թէշքիւ իթմիշլէր տիր :

Պրիթանիատա իշկիտէն սէնէտէ 7000 քիշի թէլէֆ օլտըղը վէ ամէլէ կիւրուհը թարաֆընտան իշրէթ իշիւն սէնէտէ 550,000,000 տօլար սարֆ օլընտըղը միւսպէթ տիր : 1848տէ Պրիթանիաի Քէպիրտէ իշրէթ իշիւն 490,000,000 տօլար սարֆ օլընդպ , 520.000.000 շիշէ պիրա իմալ օլընմըշ տըր : Մէմալիքը Միւճ-թէմէաի Ամէրիգատա 3712 ճէմիյէթ մէվճուտ օլըւպ , 3.615.000 ազալարը վարտըր :

Էվրօբանըն մէմալիքը ճէսիմէսինտէ ամէլէ կիւ-րուհընըն միւսքիրաթտէն նաշի կիրիֆթար օլտըգ-լարը խասարաթը միւտհիշէյի ազալթմադ իշիւն սօ-գազլարտա սէրիսօշ օլըւպ եաթանլարը թէշտիպ վէ մէյխանէլէրին տտէթինի ազալթմաղալալըւզէրիշէ-րինէ խրասը գըւլէթ վէ էքսէր պէման պօզուլմուշ օլան շարապ վէ րազըլարը թէֆթիշ իթմէք կիպի պիր թագըմ թէտապիրին մէվգըրի իճրայէ գօնըմա-լարը թէքլիֆ օլընմըշ տըր :

Ինսան սրիրթօնըն թէշտիրի թահթընտա իճրա իթմիշ օլտըղը ֆիիլէրտէն տօլայը մէսո՞ւլ մը տըր : Էվվէս սէրիսօշըղը (իվրէս) պէքրիլիքտէն (ալօիլզմ գրօնիֆ) թէֆրիք իթմէք լազըմ տըր : Սէրիսօշըգ՝ ի-րատէթին թահթը թէշտիրինտէ օլըւպ , գանուհ միւ-սաատէ իթմէզ վէ ճիւնհա վէ ճէզանըն էն շէտիտլէ-րինէ չարբար : Ֆրանսատա 1871 տէ Ասամպլէ Նա-սիօնալ թապիր օլընան մէճիսը քէպիր՝ ալօիլզմտէն ֆէվգէլատէ միւթէտիր օլարագ պու մէսէլէ հագ-գընտա մէշհուր պիր նիզամնամէ թանգիմ իթմիշ տիր քի , սէմէրէի միւֆիտէսի կէօրիւլմէքտէ տիր , զիրա սէրիսօշըգ հալի էքսէրիյէթլէ եէտը իսթիյարտէ տիր , Ալօիլզմ գրօնիֆէ (պէքրիլիկէ) կէլինճէ , ճէզա գա-

նուհնամէսի իլէ մէշղուլ օլան զաթլար՝ պուհա պիր ճիննէթլին նէթիճէսի նազարըյա պագարլար , վէ հագիգաթէն տալիս անլէրէ պիր նէվի մէճնուհըգ թարը օլըւպ Ֆօլի ալօիլիֆ թէմիյէ օլընըր քի , միւ-թէտատիտ շէքիլլէրի վարտըր , սէլիրիում քրէմէնս կիպի : Մամաֆիհի պուհլար՝ ատէթա պիր տէլի կի-պի միսուլ ատտ օլընամազլար տըր :

→→→○●○←←←

Բ.

Ա.սէք

Մալիւմ օլտուղը վլճհ իլէ , պիր ֆիիլին թէքէր-րիւրի՝ ճիւմլէի ասապիյէնին (շիսքիմ նէրվէօ) աշվա-լինտէն պիրի տիր : Իշպու ֆիիլը թէքէրրիւր՝ կիտէ-րէք իրատէնին տալիս խարիճինտէ վէ եա պիր ճիւ-զի սէպէպլէ թէքէրրիւրէ մէյլ խտէր , վէ պազէն օլըւր քի պու թէքէրրիւրին վուգուընտան ինսան պիլէ խապէրտար օլամազ :

Իմոի , տտէթ (ապիթիւս՝) շէօյլէ իթիպար օլը-նուր քի , քէսպը գուվէթ իթմիշ օլան հըսսիյաթըն տէվամ վէ պագասար սէպէպի իլէ իրատէթին խա-րիճինտէ պիր իշթիյաճ մագամընտա թէքէրրիւրի միւթէտատիտէսի տիր :

Ատէթտէն ասհապը գէքէալմէթ իսթիֆատէ ի-տուպ , վէ թէրպիյէի հայաթը մատտիյէ վէ մանէվի-յէտէ հիւսնի իսթիմալ օլընտըգտա ֆաիտէլի նէթի-ճէլէրի տէրքէար տըր : Ինսան պուհընլա գապանիյն վէ նիզամաթըն վէ ուսուլ ատաթըն խճապաթընա աշինա վէ իթաաթ իլէ հայաթը ուսուլիյէլ ալըշըր ,

վէ միւմքին իւլ խքեան օլմայան մահալէրտէ իգամէթ իտէպիլիր: վէ թէայլիւնի թէտարիք իչիւն միւգթէզար սէնաաթ օլան հէր նէվի միւշքիւլաթա թէհամիւլ իտէպիլիր:

Պիզ պուրատա ատէթի՝ թըպպ նօգթաի նազարընտա միւթալէա իտէճէյիզ:

Սինն, ճինա վէ միզաճըն՝ ատէթին սուհուլէթլէ իքթիսապը իւզէրինէ թէհսիրաթը քիւլիսի վարտըր:

1. Սիցն. — Չօճուգլար՝ էսնանը սաիրէտէն զիյատէ հէր պիր ատէթէ սուհուլէթլէ ալըշըրլար. զիրա էվլէլա հէր շէյտէն ճէհալէթը մութլազալարը օլմաղլա, նէ ֆէրամուշ օլընաճադ վէ նէ պիրինի թէրք իտուպ տէ տիկէրինի թահսիլ վէ իթիյատ իտէճէք պիր շէյ օլմատըղընտան տըր: Սանիէն կէօրտիւքլէրի շէյլէրի թահսիլ վէ իճրայէ (թագլիտ) օլան քէմալը արզու վէ մէյլէրի տիր: Սալիսէն պէյնլէրինին զայէթ նազիք օլուպ հըսսիյաթ պիր քէրրէ թէհսիր իթտիքտէ էյիճէ հէքք օլընարադ սուհուլէթլէ թէքլրրիւր իտէր: Իմտի պու սինտէ պիր ատէթ՝ պիր քէրրէ իթիյատ օլընտըգտա, արթըգ թէրքի միւշքիլ օլըր: Իշթէ ուսուլ իւզրէ աթվար վէ ատաթը հասէնէնին թաալիմի՝ քէրպիլէի աքֆալըն (քէսալօթի) էսառ տըր: Թէէսսիւֆ օլընուր քի, պուրատա հազգը իլէ իճրա ու իյֆա օլընմադտա տըր, վէ պու նօգսանիյէթ պիզտէ օլտուգճա մէքթէպլէրիմիզին տէ տիւզէլմէսի զայրը միւմքին տիր:

Սիննի քի հուլէթտէ ատէթ պիր ազ կիւճճէ թահսիլ օլընուր, խայլը վազըթ վէ խայլը սէպպ վէ իգտամէ միւհթաճ տըր: Փազաթ վազթը թըֆըլիյէթտէ քէսպ օլընմըշ օլան ատէթ՝ էյիճէ եէրլէշիպ հայաթըն մաթլուպ իւզրէ թանզիմ վէ հիւսնի թէսվիյէ օլընուր:

Սիննի քէմալտէ ատէթը մէւքթէսէպէի աթիգանըն թէրքի արթըգ միւմքին օլամազ, իսթիեարլարտա պու պիր թապլիյաթը սանիյէ մագամընա կէշիպ, մահվ ու իզալէսինտէն գաթը իւմիտ օլընմալը տըր: Էկէր ատէթ շէպպէթին (երիտասարդութիւն) պիր սէմէրէսի իսէ, թէրքինտէ օլընան իգտամ ու իսրար զայէթլէ մուզիրր օլուպ, պազը արիզաթը տախի հուսուլէ կէթիրիպ հայաթը պիլէ իսթիսար իտէր:

2 ձիցն. — Ճինսին ատէթէ թէհսիրաթը ազիմէսի եօգ տըր: Գատըն թայֆասընըն գօլայլըգլա քէսպի ատէթ իտէճէկի իտտաա օլընմուշ իսէ տէ, իսպաթտէն քիւլիյէն արի տիր:

3 Միզան (քամբէրաման). — Միզան ատէթին սուհուլէթ վէ եախօտ սուուպէթլէ քէսպ օլընմասը իւզէրինէ թէհսիր իտէր: Տէմէվի իւլ միճազ (գանը) օլանլար՝ գօլայլըգլա ատէթէ ալըշըպ կիւճլիւքլէ թէրք իտէրլէր:

Ասապի իւլ միզան օլանլար (սընըրլը) հէր պիր ատէթէ քէմալը սուհուլէթլէ ալըշըպ, եինէ բէք գօլայ թէպտիլ իտէրլէր:

Լէնֆապի իւլ միզան (պալիամի) օլանլար՝ հէր պիր ատէթի կիւճլիւքլէ քէսպ իտիւպ թէրքի տախի զայէթ կիւճ տիր:

Սաֆրապի իւլ միզան (սաֆրալը) օլանլար հազգընտա հիչ պիր խուսուսիյէթ եօգ տըր:

* * *

Ատէթին մէնպար իւշ տիր: 1. — Ատաթը թապիյէ, 2. — Ատաթը գապիհէ, 3. — Ատաթը մարազիյէ:

Ասարը քապիյէ

Սոսամագ վէ իշթիհա՝ իսթէնիլտիկի վագըթ հըսս օլընմասրնա իթիյատ օլընապիլիպ, միւտտէթը էվգաթընը տախի ուզաթմագ վէ եա գըսայթմագ եհտը իիսթիյարտէ օլապիլիր: Չօգ վէ ազ սու իշմէյի ատէթ իտինմէք գօլայ տըր, ազ վէ չօգ եհմէք տախի միւմքին տիր: Պագը ատամլար օլտէրէճէ չօգ եհմէյէ ալըմըշլար տըր քի, եհտիքլէրի շէյլէր՝ դայիաթը վիւճուտըն թագմինինտէն՝ գաթ էնտէր գաթ զիյատէ տիր, վէ պուենտան տա հիշ պիր մագարրաթ կէօրէմէզլէր: Պու խուսուսը պիղէ իսպաթ իտէճէք մէշհուր իսսքէյլիւ Օհան օղու վար իտի քի, պու ատամ ֆուրուստա բիշմիշ պիր գուգույը էքմէքլէ պէրապէր քեամիլէն ելմիշ տիր: Պուենն սուրէթը աքսիսի տախի միւմքին օլապիլիր, մէսէլա ժիմնասթիք իլէ ուզրաշան ճանապաղար՝ դայէթ ազ եհմէկի ատէթ իթմիշլէր տիր: զիրա էկէր չօգ եհսէլէրտի, օլ գատար նագիք հարէքեաթը իճրա իտէմէտիքտէն մատաա պիր թագըմ, միտէ խասթալըգլարընա տախի միւպթէլա օլաճագլար իտի:

Թէրլէյիպ թէրլէմէմէք տախի ատէթէ թապի օլապիլիր: Թէպէվիլիւ վէ թէկափութ (քիւշիւք վէ պէյլիւք հաճէթ) տախի հիւքմի իրատէթտէ օլապիլիր: Մէսէլա գօնագ արապաճըլարը, գայըգճըլարը կիպի պագը սէնաաթքեարլար պէրմիւգթէզաի սէնաաթ հաճէթը թապիլիյէյէ պիւմուգափէմէ սապր ու թէհամմիւլ իտուպ խայը միւտտէթ իճրա իթմէզլէր, վէ պէյլէճէ պիր գաշ քէրրէ թէքէրիւրլէ ատէթ հիւքմինէ կիրէր:

Կէօգ եանի գուվվէի պասարիյէ՝ մէլէքէ իլէ պագը սէնայիտէ էրպապընըն պախը շէօհրէթի օլան պիր

հալէ կէլիր: Մէսէլա պագը ըհսամ վէ նագգաշլար՝ ընկլէրին վէ խաթլարըն թէնասիւպ վէ սաիր խուսուսաթը տագիգասընը եհքնագարտա պուլմաղա միւգթէտիր տիրլէր քի, պիր ատի շախս՝ կիւնլէրճէ տիգգաթ իթսէ գուսուրը պուլմաղ վէ իշթէ պիր ըհսամըն սէպէպը մէհարէթի գուվվէի պասարիյէնին պու մէրթէպէ մէլէքէ քէսպ իտիշի տիր:

Գուլագ եանի գուվվէի սամիա՝ հէր կէօնա կիւրիւթի վէ բաթըրտըեա ալըշպ պիր վագըթ սօնրա արթըգ թէէսիր իթմէմէյէ պիլէ պաշլար: Մէսէլա քօքնուլար կիպի: Պագը մուսիքիշինասան՝ պիր ահէնկը ագիմտէ սէսլէրին ճիւզիճէ տէյիշմէսինի պիլէ հըսս իտէպիլիր, թէաթը մուգիգաճըպաշլարընըն վէրմիշ օլտըղը թալիմաթլար կիպի: Եինէ պու ատէթ իլէ տէյիրմէնճի տէյիրմէնինին քիգ—քագ հարէքեաթըլա բէք ալէա ույգույա եաթըպ տէյիրմէնին կիւրիւթիւսիւ քէսիլտիքտէ տէրհալ ույանըր:

Տիլ եանի գուվվէի դայիգա՝ ատէթէ թապի օլապիլիր, մէսէլա ֆէնա լէզգէթլի վէ աճի մատտէլէրի եհմէյէ ալըշըլըր, հիւնս եաղը, պալըգ եաղը, սօլֆաքօ կիպի: Պագը ատէմլէր պու գուվվէթլէրինի օլ տէրէճէ ատէթէ թապի գըլմըշլար տըր քի, եաղըն վէ շարապըն էյի իլուպ օլմամասը վէ նէրէնին օլտըղընը աղըզլարընա ալըր ալմաղ խապէր վէրիրլէր, վէ պու կիպի ատէմլէր էվրօբանըն էքսէրի կէօմիւքլէրինտէ վէ պէյլիւք մաղաղալարընտա իշլէրլէր վէ տնլէրէ չէնիհի (սէկիւսքաթօր) թէսմիյէ օլընըր:

Պուեն եանի գուվվէի շամիա՝ հէր նէվի գօգուլարա ալըշըր: Մէսէլա ագվամը վաշիլիյէ խայը մէսաֆէտէն պագը հայվանաթըն գօգուլարընը հիսս իտէրլէր, վէ էճգախանէտէ էճգաճը իշիւն հիշ պիր գօգուլ եօգ տըր . . . , վէ պուենըն կիպի պագը ֆէ-

նա գոգուլարլա մալիւմ օլան սէնաթլարը տէրէօն-
տէ խտէնլէր՝ ատէթլէ ալըշմըշ տըրլար:

Գուվվէի լէմսիյէ (չօշափեիլք) քէօրլէրտէ պիր
տէրէճէյէ վապըլ օլուր քի էշեանըն շէքլ, խափաս վէ
թապիթընա քէսպը վուգուֆ էյլէրլէր, հէր ճինս
բարայը թանըրլար, վէ գապարթմա եազըլը քիթապ-
լարը բարմագլարըյլա օգուրլար:

Հարէքեաթա տախի ատէթ թէէսիր իտէր: Ժիմ-
նասթիքէ վէ եա ատէմը հարէքէթէ ալըշլապիլիր:

Սէս տախի ատէթին զիյը հիւքմինտէ տիր: Պա-
զը ատէմլէրին թաալիմ օլմուշ սէտալարընըն նէ տէ-
րէճէլէրտէ մուէսսիր օլտուղը ճիւմլէնին մալիւմի
տիր: Էջճիւմլէ մէշնուր Մատմագէլ Բաթթի: Թէր-
պլյէի սէտա իլէ նութգըն էքսէր խաթալարը թաս-
հիշ օլընապիլիր:

Նէվմ վէ եագազա (ուլգու վէ ույանըգլըգ) քեա-
միլէն ատէթին թահթը գոմանտասընա վազ օլընա-
պիլիր: ազ վէ եա չօգ ուլումաղա վէ մուայյէն վա-
գըթլարտա եաթմագ վէ գալգմաղա օլ տէրէճէ ալը-
շըլըր քի, թէրքի՝ պիլամահգուր միւմքին օլամագ:

Գուվվէի ագլլյէնին իսթիմալի՝ պիւսպիլթիւն ա-
տէթին թահթը հիւքմ ու թէէսիրինտէ տիր: Մէսէ-
լա պազըլարը գուվվէի խէյալլյէլէրինի օլ տէրէճէ
իսթիմալ իթմիշէր տիր քի, ճիւլլէրլէ րօման վէ
սաիրէյի եազապիլլիրլէր, վէ պազըլարը տախի գուվ-
վէի հաֆըզալարընը իսթիմալ իտուպ, թէվարիս վէ
սայիրէյի գօլայըգլա տէրխաթըր իտէրլէր:

Սէնայիի ալլյէնին իճրասը տախի ատէթին թահ-
թընտա տըր: չօճուգլարա վէրիլէն թէրպլյէ պիր ա-
տէթը մուլթաղամէտէն մաատուտ տըր:

Ասաքը գապիհիէ

Ատաթը թապիլլյէտէն օլմայարագ միւճու տէ իյ-

րասը մագարաթ իտէն ատէթ՝ րէսսիլէ վէ եա գա-
պիհիէ թէսմիյէ օլուլուր: էն պաշըճալարը իսթիմ-
նապիլլէս (օնանիլմ) (գիճուլթիւն) իլէ մէշուպապը
քիւհուլլյէնին (իսթիրթօլը իշլի) սուի իսթիմալի տիր:
էվվէլքիսի իւղէրինէ պիր իքի սէօզ սէյլէյիպ, տիկէ-
րինի այրը պիր պէնտ իլէ թահթը միւթալաայա ա-
լաճաղըգ:

Իսթիմնապիլլէս ատէթը գապիհասընա կիրիֆթար
օլան կէնճլէրիմիզին եիւզտէ սէքսէնի հէման թէլէֆ
օլմագտա վէ եիրմիսի տախի պիր թագըմ իլէլ ու
էմրագա միւպթէլա օլտըգլարը հալտէ եաշամագտա
տըրլար: Պու ֆէնա ատէթին նէթիճէ վէրմիշ օլտու-
ղը խասթալըգլարը սայմագ՝ հէման թըպպ քիւթիւպ-
լէրինտէ միւնտէրիճ քեաֆֆէի էմրագլարը զիքր
իթմէք տիմէք տիր: Պազըլարը հիշ պիր մագա-
րաքընը կէօրմէսիֆ տէրլէր: պուլըն նէ տէրէ-
ճէտէ պիր պօշ էֆքեար օլտուղընը խապաթ իթմէք
միւթէագըպէն կէլէն խասթալըգլարտան անլաշըլըր
քի, հէման 100տէ 99ընըն սէպէպի էվվէլտէն իթմիշ
օլտուղը իսթիմնապիլլէս տիր: Պու խասթալըգլարըն
էն պաշըճալարընը զիքր իտէլիմ: էմրագը ասապիլլէ-
նին (սինիր) քեաֆֆէսի քի, 100իւ միւթէճալուգ
տըր: Գալպ խասթալըգլարը, միտէ, վէ մալ sp բօթ
թապիր օլընան քէմիք խասթալըղը քի նիհայէթի
էօլլիւմ տիր, վէրէմ վէ գիւրրիլէթսիզլիք (ագամիլէթ),
կէօզ խասթալըգլարը վէ սաիրէ:

Ասաքը մարագիլէ

Շօլ պիր ատէթէ թապիր օլուլուր քի, պազը
խասթալըգլար՝ եա ճիւղի պիր սէպէպ վէ եախօտ
պիլա սէպէպ պիր շախտա թէքէրրիւր իտէրլէր:
Մէսէլա նէզլէ պազը ատամլարտա ատէթ հիւքմինէ

կիրմիչ օլուպ, ճիւղի պիր սէպէպլէ մէյտանա չըգար, վէ պուռնն կիպի բիւմաքիզմ թապիր օլընան եէլէր, հիւննաք (պօղազ) պրուռտան գան կէլմէք, պրոնցիթ թապիր օլընան կէօյիւս խասթալըղը, ինգըպազ վէ սաիրէ կիպի:

• • •

Ալէլ ումում գիբ օլընան իւլ ցէվի աւաքըն հասըլ իքսիլէրի իլէլ ու էմրազըն էնվաի միւքէասսիսէսի

Չօգ եէմէք ատէթի՝ միտէյի եօրուպ պիր թագըմ միտէ խասթալըգլարընա սէպէպ օլտըգտան պաշգա, ճիւմլէի վիւճիւտէ տախի թէէսիր իտէրէք, գան պաւմա վէ իֆրաթ տէրէճէտէ եաղլանմա վէ անլէրին նէթայիճի վախիմէսինէ տախի միւսթախա գըլար:

Ազ եէմէնին մազարաթը տախի վիւճուտը գայիֆլէտէրէք էսպապը միւզիրրէնին թէէսիրինէ միւսթախա գըլար, զիրա գայիֆ պիր վիւճուտըն՝ սաղլամ վէ գապի պիր վիւճուտտան զիյատէ խասթալըղա կիրիֆթար օլաճաղը չիւպհէսիլ տիր:

Ինգըպազը տախի՝ պաղըրսաք խասթալըգլարընտան պիր գաչընը հասըլ իտիւպ, պասուրլարըն (մէմէ) հուսուլինէ պիրինճի սէպէպ տիր:

Իտրարը սագլամագ տախի մէսանէնին պազը խասթալըգլարընը հուսուլէ կէթիրիր, էզճիւմլէ գոււմ վէ թաշ հասըլ օլուր:

Սայիր ատաթըն տախի հուսուլէ կէթիրէպլիւճէքլէրի մարազլար պիսսուհուլէ ֆէհմ օլընապլիր:

• • •

Ատաթըն գաւախտը սըհհիյէսի պահսընտա հալլի լազըմ կէլէն մէսէլէ շու տըր, եանի ատաթըն սըհհէթէ թէէսիրաթը միւֆիտէսի օլապլիլի՞ր մի, «եա-

խօտ վիւճուտէ պիր մազարաթը վա՞ր մը տըր վէ եախօտ Փայիտէ վէ մազարաթտան արի՞ մի տիր: Մէգըլեր սիւվալլէրին ճէվապը բէք կիւճ տիր:

Թէրպլիյէ վէ հայաթը ումումլիյէ վէ սէնայինին նէթիճէսի օլարագ ուսուլը սըհհիյէյէ մուվաֆըգ օլան ատէթին վիւճուտէ բէք չօգ Փախտէսի օլաճաղը տէրքեար տըր: Հէր հալտէ պու նէվի ատաթա ըիւյթ իտուպ թանգիւմ օլընագ լազըմ տըր: Ատէթին պիր թագըմը տախի վիւճիւտէ նէ Փախտէ վէ նէ գարար վէրիր, հէ վասսը խամսէտէ (հինգ զգայարանք) զիքը օլընանլարըն պազըլարը կիպի: Ատէթին պիր թագըմը տախի մուզիրր օլուպ ումում վիւճուտէ մազարաթը օլուր: Հէր շախսըն վէ պախուսուս թապլիպին վազիֆէսի պու կէօնա ատէթէ ալըշանլարը անտէն վազ կէչիրթտիրմէք տիր քի, պու տա սէօյլէնիլտիլի գատար գօլայ պիր շէյ տէյիլ տիր: Զիքը իթտիկիմիզ իւզըն սինն, ճինս վէ միւզաճը տախի տախիլ հիսապա ալմալը, վէ էյիճէ կէօզտէն կէչիրիպ պատէհու շու եօլտա հարաքէթ իթմէլի:

1. — Էկէր իսքիմնապլիլէս միսիլիւ ատէթին մազարաթը տէրքեար իսէ գաթիէն վազ կէչիրմէլի:

2. — Էշրէպէի մուխամիրէնին (րագը շարապ վէ սաիրէ կիպի) սուի իսթիմալի իթիյատը՝ թապիաթ մազամընա կէչմիշ իսէ պիրտէն պիրէ տէյիլ անճագ թէտրիճէն վազ կէչիրիլմէլի, զիրա պիրտէն պիրէ լազվը մէհագիրը ազիմէ հուսուլէ կէթիրիր:

3. — Էկէր ատէթին թէքէրրիւրաթը քէսիրէսինտէն տօլայը վիւճիւտէ սուի թէէսիրի տէրքեար վէ իճրաի սէնաաթը ճիհէթիլլէ իհթիյաճաթը զարուրիյէտէն իսէ հաֆիֆլէտիրմէսինէ չարէ արանըլմալը տըր քի, հիչ օլմասա թէէսիրի հաֆիֆլէտին:

4. — Չօգ եէմէք կիպի ատէթլէրտէն եաւաշ եաւաշ վազ կէչիրմէլի:

5. — Վիւճուտէ մազարաթը պէոյիւք օլան ա-
տէթ ետրինէ մազարաթը հաֆիֆ օլան տիկէր պիր
ատէթի թավսիյէ էյլէմէլի, մէսէլա, բազը իչէնէ
սիկարա իչմէսինի թէնպիհ էյլէմէլի, վէ զայրիհիւմ:

Գ.

Գուվլէի ազլիյէ

Էվլէճէ պէնտլէրիմիզտէ աւաքտան պահս իտուպ,
ատաթտան տախի աւաքը գապիհէյի եանի իսքիմնա-
պիլիէս (գիճութիւն) վէ իսքիթօլը իչկիլէրին մազա-
րաթընը զիքր իթմիշ իտիք: Պու կիւն տախի աւաքը
քապիլիյէտէն մաատուտ օլան գուվլէի ազլիյէտէն
պահս իտէճէկիզ:

Գուվլէի ազլիյէ՝ ինսանլարը հայվանաթտան իւս-
թիւն թութան վէ պախի շէրէֆ օլան պիր գուվ-
լէթ տիր: Իշպու գուվլէի ազլիյէնին նէ կիպի պէր
շէյ օլտըղընա տաիր պիր չօգ էֆքեարլար վար իսէ
տէ, պուլլարըն իչինտէն էն մազպուլը վէ էն սա-
տէսի շու տըր, եանի գուվլէի ազլիյէ՝ հէվասը
խամսէմիզին (հինգ զգայարանք) թէէսիրաթընը ախզ
վէ գապուլ իտուպ, անըն թահթը իտարէսինտէ
պուլընըր: Գըսսա պիր միսալ վէրէլիմ, էկէր կէօ-
զիւմիւզ օլմայախտի, պիզ ըշըղըն նէ՝ օլտըղընա վա-
գըֆ օլմայաճագ իտիք, վէ տէկիլ եալընըզ ըշըգ,
իլլա բէնկ, կիւզէլ, չիրքին վէ սաիրէյի տախի ֆէհմ
իտէմէյէճէք իտիք: զիրա անլէրի ֆէհմ իթմէք իշիւն
հէր նէ գատար պէյնիմիզ վար իսէ տէ, պէյնիմիզէ

պու թէէսիրաթը վէրէն կէօզիւմիւզ եօգտըր: Գէզա
գուլազ, պուլն, տիշ վէ գուվլէի լէմսիյէ (չօշաիե-
լիք) կէօզ կիպի պէյնին միւթէէսիր օլմասընա վա-
սէթա տըրլար, անճագ այրը այրը խըզմէթլէրի օլ-
տըղը տէրքեար տըր:

Իմտի մատամ քի պէյնիմիզ պիր իշ կէօրիւյօր՝
եօրուլապիլիր, վէ պու եօրկուլըղըն նէթիճէսի տա-
խի զարարը օլապիլիր: տիմէք քի պէյնին իսթիրա-
հաթը իճագ իտէր, Իշթէ պիզիմ ասըլ մագսատըմըզ՝
պու զարարլարըն էօնիւնիւ ալըպ անը եօրկուլըզ-
տան մուհագազա իթմէնին թարիգիին կէօսթէրմէք
տիր:

Գուվլէի ազլիյէնին այրը այրը պէշ վազիֆէսի
վար տըր:

1. — Տիգգաթ (աքանսիօն, ուշագրութիւն):
Հէվասը խամսէնին թէէսիրի իլէ հասըլ օլան թա-
սավլուր՝ քէսպ իտիլմէք, հըֆզ օլընմագ վէ սօնրա
զիհն անընըլա մէշուլ օլարագ պէյն թարաֆընտան
էյիճէ հիւքմ վէ թագտիր օլընմագ իշիւն Տըգգաթ
լազըմ տըր: Հէր վագըթ տըգգաթըն լազըմ օլտըղը
կէօրիւլմէքտէ տիր: զիրա տըգգաթ օլմագսա հէվաս-
սը խամսէնին թէէսիրաթը՝ զիհինտէ հիշ պէր էսէր
պրագմագ: Իշպու տըգգաթ քէյֆիյէթի՝ պէյնին
ֆաիլ վէ ամիլ օլմասը տըր, վէ պու իշ կէօրմէքլիք
տախի գատընտա վէ էրքէքտէ, հէր եաշտա վէ ին-
սանըն պազը հալաթընտա պիր տէյիլ տիր: Իշթէ
պու սիպիլլէրտէն նաշի հէր քէսին միւզթէտիր օլ-
տըգլարը Տըգգաթ թալէպ օլընըպ զիյատէսի իսթէ-
նիլմէմէլի տիր, զիրա պիր չօճուղըն պէյնինտէն պիր
պէօյիւք ատամըն պէյնինին իճրա իտէպիլտիկի տըգ-
գաթ իսթէնիլիր իսէ, չօգ վագըթ կէչմէքսիզին պիր
թագըմ պէյն խասթալըգլարընա սէպէպ վէրիլիր:

իշթէ չօճուգլար պէօյլէ իգթիտարընտան պիյա-
տէ տըգգաթ իթմէկէ մէճպուր իտիլէճէք օլուրլար
իսէ, ճիսմանի գուզվէթտէն տիւշերլէր:

Տիգգաթ՝ մաթլուպէ մուվաֆըգ պիր սըրատա
արգա արգայա իճրա օլընմալը տըր. պէօյլէ օլմազ
իսէ, թասավվուրաթը գիհնիյէ գարմագարընըգ օ-
լուպ պիրպիրլէրինի մահվ իտէրլէր, վէ սօնրա պիր
շէյ էյիճէ թէֆէքթիւր վէ սուրէթը սահիհէտէ հիւքմ
իտիլէմէզ, Հէվասս (զգայարանք՝) եավաշ եավաշ
թէրպիյէ օլուպ իւլֆէթ օլընմալը. էկէր ազ վագըթ
իչինտէ պէյնի իւլֆէթ իթմէմիշ վէ նազիք օլան չօ-
ճօճուղա պիրտէն պիրէ ալըմագ թէքլիֆ օլընըրսա,
եաշընըն իգթիզասընա զըտտ օլարագ պէյնի իշ կէօ-
րէճէկինտէն, պիր գաշ վագըթտան սօնրա իշ կէօրէ-
մէզ: Իշթէ պէյնին պէօյլէ իգթիտարընտան գիյատէ
իշ կէօրմէսի՝ պիր թագըմ պէյն հուճմալարընա վէ
տիվանէլիկէ սէպէպ օլուր:

2. — Գուզվէի հաֆըզա (մէմուաբ, յիշողութիւն):
Տըգգաթ վասէթասըյլա գիհնէ եէրլէմիշ օլան թա-
սավվուրաթը եէնիտէն խաթըրա կէթիրմէքտէն ի-
պարէթ օլան պիր գուզվէթ տիր, ագըմըգըն էն ա-
ճայիպ վէ դարիպ օլան գուզվէթի տիր: Զանն իտէր-
սին քի, թէսավվուրաթ՝ թուրուրուր գաբըրըր պիր
շէյ տիր տէ անը պիր եէրէ թօբլայըպ գօյարագ իս-
թէտիկիմիզ վագթ արայըպ պուլուրըզ: Իշպու գուզ-
վէթ՝ հէր շախատա պիր օլմատըղը կիպի, հէր եաշ-
տա տա պիր տէյիլ տիր: Էն էվվէլ հասըլ օլան թէ-
էսիրաթ՝ էքսէր գէման էն գիյատէ գալըպ պիր չօգ
վագըթ սօնրա տախի խաթըրմըզա կէլպիլիւր: Իշթէ
պու սէպէպտէն տիր քի իթթիյարլար չօգ վագըթ-
լարտան պէրու կէշմիշ շէյլէրի սուրէթը սահիհէտէ
օլարագ տէրխաթըր իտուպ, հալպու քի պիր կիւն

էվվէլ վուգու պուլմուշ օլան շէյլէրի ունուտըրլար:
Տիգգաթ կիպի էկէր պիր պիրի արգասընա վէ ազ
վագըթտա թէէսիրաթ ախզ օլընմուշ իսէ, անլէրի
եա գարմագարընըգ վէ եա հիշ տէրխաթըր իթմէյիզ-
լաքին գուզվէի հաֆըզա՝ թէրպիյէ իլէ բէք չօգ ի-
լէրլէյպիլիւր: Բէք չօգ էշխաս գիհնիլէրինի պիր չօգ
շէյլէր իլէ տօլտուրուպ հըֆզ իտէպիլիլիւր, հալպու
քի պիր չօգլարը տա պիր պէյթի, պիր թարիխի վէ
սաիրէյի պիլէ խաթըրլարընտա թուրմագլար:

Պագէն պագը շէյլէր օլ տէրէճէ պէյնիմիզտէ գա-
վիէն եաբընմը տըրլար քի, հէր ան վէ հէր տագիգա
անլէրի տէրխաթըր իտէրիզ, վէ հէր նէ գատար
տախի անլէրի ունուրմագ իսթէսէք ունուտամայըզ:
Էյլէնճէ վագըթլարընտա պիլէ գիհնիմիզտէն չըգ-
մայըպ պիզլէրի պիհուզուր իտէրլէր: Իշթէ պէօյլէ
ղայըր իթթիյարի օլան գուզվէի հաֆըզանըն իշ կէօր-
մէսինէ բույա վէ եա սայըգլամագ տէրլէր քի, տի-
վանէլիկին պիր պաշլանկըճը վէ եա պիր նէվի խաս-
թալըգ տըր: Մէսէլա սէվսաի վաքան (նօքալթի,
հայրենեաց հիւանդութիւն) տէտիքլէրի խասթալըգ՝
հիշ պիր շէյ տէյիլ. անճագ վաթանընըն պագը մա-
հալին խէյալը հէր տախի խաթըրա կէլմէսի տիր:
Պու շէյ էհէմիլյէթսիզ շէյլէր հագգընտա տախի
վագը օլապիլիւր: Գուզվէի հաֆըզանըն չօգ իշ կէօր-
մէսի՝ եօրկուշլըղընա սէպէպ օլուր. պուշըն իչիւն
իսթիրահաթա միւհթաճ տըր. աքսի թագտիրտէ,
եաշ իլէրլէտիքճէ պու գուզվէթ տախի էքսիլիւր վէ
եա պիւսթիւթիւն մահվ օլուր, վէ եախօտ պաշ աղ-
ըսը, պէյնէ գան թօբլանմա վէ սայիր խասթալըղա
պախս օլուր:

3. — Գուզվէի հաքիմէ (ծիւծըման, գատողու-
թիւն): Տիգգաթ վէ գուզվէի հաֆըզա վասըթասըյլա

պէյնին ախդ իթմիշ օլտուղը թէսափվումբը ճէմ
իտուպ, անլէրի պիրպիրլէրինէ գըլաս վէ թաթպիգ
իւէ պազը նէթիճէլէր հասըլ իթմէքտէն իպարէթ օ-
լան պէյնին գուվվէթինէ՝ գուվվէի հափիմէ տէնիյօր
քի, կէրէք մատտի (նիւթական) վէ կէրէք մանէվի
(բարոյական) պիր թագըմ հիւքիւմլէրէ գարար վէ-
րիւր, իշթէ պէօյլէճէ զիհին ուսուլ վէ թէտրիճ իւէ
հարէքէթ իտէրէք նէթայիճը սահիհէյէ վասըլ օլուր:
Պիր շէյի տօղրու հիւքմ իթմէք իշիւն տայիմա անըն
սըհէթինի արայըպ պուլմաղա սարֆը էֆքեար իթ-
մէք լազըմ տըր: Միւսթագիմ իւլ աթվար օլանլար՝
պու սըֆաթ իւէ մութթասըֆ տըրլար լաքին պազը
հալլէր... անքեամըմըը թէպտիլ իթտիքլէրինտէն,
տիւչարը խաթա օլմամըգա սէպէպ օլուրլար: Հիւքմ
իթմէք մագսատըլըլա զիհին չօգ եօրմամալը, հէր
եաշտա վէ հէր վագըթ պիր օլմամալը, զիրա թա-
ամտան սօնրա զիհին մէշղուլ իտիլէճէք օլուր իսէ
պազը թէհլիքէլէր գուհուր իտէպիլիլիլէր: Քէզա չօ-
ճուգլարըն պէյին վէ սաիր ազալէրի նագիք օլտու-
ղընտան, անլէրին չօգ եօրուլմալարը՝ պիր թագըմ
արըզաթա սէպէպ օլուր:

4. — Գուվվէի միւթէխայէլէ (իմամիմասիօն,
երեւակայութիւն): Ինսան՝ զիքը օլուրնան գուվվէթ-
լէրտէն մատտա պիրտէ գուվվէի միւթէխայէլէլէ մա-
լիք տիր: Պու գուվվէթ՝ վիւճուտը օլմայան պիր թա-
գըմ էֆքեարը իհտաս իթմէք, եանի խէեալաթ ա-
լէմինտէ եաշամագտան իպարէթ տիր: Իշպու գուվ-
վէի ալիյէ հէր շախստա պիր տէյիլ տիր: Պիր շաիր
(բանաստեղծ) իւէ պիր մուհասիպ (հաշուագէտ) պէյ-
նինտէ գուվվէի մէզքիւրէնին նէ տէրէճէ ֆարգ օլ-
տուղը մալիւմ տիր: Իշպու գուվվէթին արթմասը
պազը էշխասըն պաիսը սէրվէթի վէ շէօհրէթի օլ-

տուղը կիպի (քի անլէրէ լիւպ սահիպի, ժէնի, հան-
նար թապիր իտէրլէր), պազըլարընըն տախի միւ-
քէտտէր օլմալարընա պաիս օլուր: Էքսէրի լիւպ սա-
հիպի օլանլար՝ պու զահիրի տիւնեատէն տատ ալ-
մազլար, վէ ինսանլարտան այրըլմալարը (մենակե-
ցութիւն) տիւնեայա տտէմի րազպէթլէրինտէն նէշէթ
իտուպ, պագէն տախի ագըլլարընը պիւսպիւթիւն
ղայպ իտէրլէր: միսալ օլարագ էզճիւմլէ պէօյիւք
շաիրլէրտէն Լօրտ Պայրընը վէ պէօյիւք մուսիգիշի-
նասանտան Պէթօֆէնի զիքը իտէլիմ:

5. — Ֆաալլյէթը ագլ (էնքէլիժանս ան ագքիվի-
թէ, ագքիվիթէ սը լ'էսքի, մտային գործնէութիւն):
Եօգարտա զիքը օլուրնան տէօրթ գուվվէթին հէքսի
պիր եէրէ ճէմ օլուպ իշ կէօրմէլէրինտէն իպարէթ
տիր: Պէյնի սաղլամ վէ հէվասսը խամսէսի եէրինտէ
օլան պիր շախս՝ թէրպլյէ վէ տտէթլէ գուվվէի ագ-
լլյէսինի եիւքսէք պիր տէրէճէյէ գօյապիլիլ, ամմա
պիր շախս քի ֆէնա կէօրիւր վէ ֆէնա իշիտիր իսէ,
անըն գուվվէի ագլլյէսի՝ թապիի նագըս օլուր: Քէ-
զա թապիի գուվվէի միւթէխայէլէլէ մալիք օլմայան-
լարա իշպու գուվվէթի քէսպ իթտիրմէք միւմքին
տէյիլ տիր: Պիր շաիրտէ, պիր րէսսամտա վէ պիր
մուսիգիշինաստա մէզքիւր գուվվէթ՝ պիր լիւպի
թապիի (բնածին հանճար) տիր:

.*.

Գուվվէի ագլիյէնին գիյասէ եօրուլմասընըն նէքիմէսի

Չօճուգտա վէ կէնճլէրտէ վիւճուտ նագիք վէ տա-
իմա պէօյիւմէկէ մէճպուր օլտըղընտան, պու վա-
գըթլարտա միւշքիւլ վէ գարըշըգ մէսէլէլէր իւէ մէշ-

զուրկ խտրմէսի՝ պիր չօգ ֆէնալըզարը մուճիպ օլուր : Թէրպիյէի աթփալըն (մանկավարժութիւն , բեհսալօմի) կէօսթէրտիկի ուսուլէ հէր տաիմ ըրայէթ իթմէք չարթ տըր : Ագլըն եօրուլմասընտան նաչի պիր թագըմ ֆէնալըզար զուհուր իտէր : շէօյլէ քի , իշթան ազալըր , հազմ կիւճլէր , գապըզըզ ատէթ օլուր , ափագան վէ չարըընթը զուհուրա կէլիր , սօուղա տայանմամագ , չարուգ եօրուլմագ , վիւճիւտտէ եաղ ազալըպ ընկ սօլար վէ իլէլը մէվրուսէնին (թառնագական ախտ) տաիսի զուհուրի գօլայլաչըր վէ էվէնիլտիքտէն սօնրա տիւնեայէ զսյիֆ վէ նահիֆ չօճուգըր կէթիրիլիր : Պազը էշխաստա տաիսի պիր թագըմ սինիր խասթալըզարը վէ աղըրլարը վէ պէյին հուլմասը հուսուլէ կէլիր :

• •

Իօրիդալարը ագլիյէյէ տաիս գալաիսը սընհիյէ

1. — Չօնուգարա վէ կէննիւրէ աիս օլան գալաիս : Պուշլարըն թէրպիյէլէրի խուսուսընտա հէր հանկը ուսուլ գապուլ վէ անլէրի հէր հանկը նէվի իշթիլալթ իլէ մէշղուլ իթմէք թէրճիհ օլուշուր իսէ օլուշուլուն , ույգուլա թային օլընան վագըթլարտան մաա-տասընը սուրէթը միւնասիպէտէ օլարագ էֆալը պէսնիյէ վէ էֆալը ագլիյէ (ֆիզիգական և մտաւորական կարողութիւնք) թախսիս վէ թագսիմ օլուշմալը տըր : կէնճլէրի ֆասլասըզ վէ տաիմի պիր իշ իլէ մէշղուլ իթմէմէլի , իւշ սաաթ եէթիլիր , վէ չօճուգլար նէ գատար ուֆագ իսէլէր վագթը մէշղուլիյէթլէրինտէ տէ օլ գատար ֆասըլա վէրիլմէլէ տիր : Իշթիլալաթըն նէվէրինի տաիսի տէյիշտիրմէլի տիր : չիւնքի այնը պիր իշ՝ մուլթէլիֆ նէվէրինտէն օլան

իլէրէ նիսպէթէն պէյնի տահա զիյատէ եօրար . քէզա ժիմասութիգին նէվէրինի պիլէ միւմքին օլտըղը գատար թէպտիլ իթմէք լազըմ տըր : Իշթէ պուսէպէպտէն թահսիլտէ օլան չօճուգլարա թաթիլ վագըթլարընտա կէզինմէք , եիւրիւմէք , օյնամագ , վէ պասթօն թալիմի իթմէք կիպի ըիյաղիյաթը պէտէնիյէյի (մաճասարաղութիւն) պիրպիրի արգասընա իճրա իթտիրմէլի . չիւնքի ժիմասութիգ՝ գուվլէի պէտէնիյէյի գուվլէթլէշտիրէրէք , մէլէքեաթը ագլիյէ իլէ միւվագէնէտէ (հաւասարտիչութիւն) պուլուշտըրըր , ժիմասութիգ՝ վիւճուտտա եօրիլըզ վէ գըրըզըզ կէթիրիլ տէրէճէսինտէ օլմամալը տըր :

Սէքիզտէն 15 եաշընա գատար օլան պիր չօճուղուն ույգուլ , իշթիլալաթ վէ իսթիրահաթ վագըթլարը պէր վէճը աթի թային օլուշուր :

Պու եաշլարտա օլան չօճուգլարա 8—9 սաաթ ույգուլ էլզէմ օլտըղընտան , սապահլարը էրքէն գալգմագ իշիւն ագլամ էրքէն եաթմալարը իճապ իտէր : Եաթագտան գալգտըքտան սօնրա 2 սաաթ միւթէմատիէն միւթէալա իլէ մէշղուլ օլմալը տըրլար . պուշտան սօնրա չօրպա , սիւտ վէ չօգօլաթա կիպի պէսլէյիճի պիր շէյ վէրմէլի . պատէհու պիր սաաթ գատար ժիմասութիգ վէ իսթիրահաթ իթտիրմէլի տիր : Պուշտան սօնրա եինէ 2 սաաթ գատար միւթէալա իլէ մէշղուլ իթտիրիլիպ , պատէհու էօյլէնէ պիր սաաթ գալարագ էթտէն վէ սէպգէտէն միւրէքքէպ թաամ վէրիլէրէք , էօյլէնէ գատար արամ իթտիրմէլի վէ պատէհու պիր սաաթ գատար ժիմասութիգ , կէզմէք , օյնամագ կիպի , պուշտան սօնրա պիր պուշուգ իքի սաաթ գատար արամ իլէ պիր բարչաճըգ տա էքմէք վէ բէյնիր կիպի պիր շէյ վէրիլմէլի տիր : սօնրա իքի սաաթ գատար տաիսի միւ-

Թալէա իթտրիլիպ ագչամ Թամմընը վերմէլի, վէ պիր սաաթ գատար արամոէն սօնրա եինէ 2 պու- չուգ սաաթ գատար կէճէ Թահսիլինտէն սօնրա եա- Թըրըմալը տըր: Կէնճ էշխասա հաֆթա պաշընտա պիր կիւն վէ հաֆթա օրթասընտա եարըմ կիւն րուխասաթ վերմէք էն էյի Թէտպիր տիր:

2. — Եիրմի եաւընը քէնալուգ իսենլէրէ աիս գա- վաիսը սընհիլէ: Պու եաշտա օլանլարտա զիյատէ իշ- Թիղալաթը ագլիյէ՝ վիւճուտէ զիյատէսիլէ Թէէսիր իտէր իսէ տէ, մէգքիւր Թէէսիր կէնճէրէ նիսպէթէն տահա ագտըր: պոււնընլա պէրապէր եօգարըտա զիքր իթտիկիմիզ խասթալըգլարըն քեաֆթէսի հասըլ օ- լուր: Պոււնըն իշիւն ագլը զիյատէսիլէ եօրմամալը վէ միւմքին մէրթէպէ րիյագիյաթը պէտէնիլէ իճրա իթ- մէլի: հէր կիւն վէ խուսուսիլէ Թամմոտան սօնրա ֆէվգէլատէ զիհնի եօրան շէյլէր իլէ մէշղուլ օլմամա- լը, չիւնքի պու շէյէ տիգգաթ օլընմազսա, պիր Թա- գըմ միտէ վէ պէյին խասթալըգլարը հազըր տըր: Իշ- Թիղալաթը ագլիյէ իլէ մէշղուլ օլանլար՝ պէյնլէրին- տէքի եօրկուսըղը իղալէ իթմէք տէյիլ, պէլքի խա- ֆիֆլէթմէք իշիւն քեաֆի տէրէճէտէ ույգու ույու- մալը տըրլար:

Կէլէճէք պէնտիմիզտէ սէնայիի ագլիլէտէն պահա իտէճէյիլ:

Դ.

Ս Է Ն Ա Յ Ի Ի Ա Գ Լ Ի Ց Է

(Տէ prođkethiօն էնթէլէֆիւլէլ)

Մալիւմ օլտըղը վէճհլէ սէնայի՝ իքի գըսմ օլուպ, պիրի սէնայիի մէխանիֆիլէ տիրքի, պուրատա ագլ

օլ տէրէճէ իշ կէօրմէք, իլլա ինսան պիր ճանսըղ մաքինա կիպի իշլէր: Պու Թապիր իլէ ագլըն հիշ մէտիսալի եօգ սնլաշըլըր իսէ տէ, հիշ պիր իշ եօգ տըրքի ագըլ անըն իլէ մէշղուլ օլմասըն, անճագ վիւճուտ ագըլա նիսպէթէն տահա զիյատէ եօրու- լուր: Սէնայիին տիկէր նէվի իսէ սէնայիի ագլիլէ տիրքի, պուրատա ագըլ՝ վիւճուտ նիսպէթէն բէք զիյատէ իշ կէօրիւր, վէ պիգիւմ տալը մագսատըմըղ ագըլ իլէ ուղրաշան գէվաթըն նէ կիօնա խասթալը- զա տիւշար օլուպ վէ նէ՞ կիպի Թէտապիրը սըհհիլէ- յէ միւհթամ օլտուգլարընը զիքր իթմէք տիր:

Սէնայիի ագլիլէ իլէ ուղրաշանլար հագգընտա պիր նէվ Թէտապիր սէյլէնէմէք. զիրա պիրպիրլէրին- տէն բէք չօգ ֆարգլը գըսմլարը հապի տիր: Հէր պիր գըսմըն Թէտապիրինի այրը այրը սէյլէմէք իյճա- պը հալտէն տիր: Պոււնըն իշիւն սէնայիի ագլիլէտէ պիր Թագսիմ գապուլ իթմէկէ մէճպուրըղ: Հըգֆիւլ սըհհէ (առողջաբանութիւն) մուալլիմի մէշհուր Պէքէ- րէլ՝ պաշըմա տէօրթ գըսմ գապուլ իտէր:

1. — Սէնայիի ագլիլէի մահտուտէ՝ (prođkethiօն էնթէլէֆիւլէլ սիսըպօրսօնէ), Պու գըսմտա եազըճը, քեաթիպ վէ հէր սընըֆ մէմուրիյն պուլլուսուր: Պոււնլար ագըլլարընը օլ տէրէճէ եօրմաղա միւհթամ տէյիլտիրլէր: զիրա իշպու սէնաաթլարըն իճրասը իշիւն ճիւզի մալիւմաթ վէ քիթապէթ լազըմ տըր: Պոււնտան ֆազլա օլարագ սէնայիի մէգքիւրէ՝ պիլա- խէրէ իւլֆէթ վէ ատէթ իլէ զիհնի հիշ եօրմայարագ իյֆա օլուսուր: Իշպու սէնաաթլարտա պուլլընան- լարըն էլլէրի ագըլլարընտան զիյատէ իշ կէօրտիւ- կինտէն, պաշ բարմագ եախօտ գալէմ Թութըլան իւշ բարմագ Թիթիւրէմէկէ պաշլար, վէ պիլախէրէ գալէմ Թութմաղա մանի օլուր: Պու պիր նէվի խաս-

Թալըգ տըր քի . մասսը քիւթթապ (գրամք սէ գ'էքի-վէն) Թապիր օլընըր . Եազըճըլարըն պու խասթալը-ղընը տէֆ իչիւն պազը ալաթլար իյճատ օլընմը տըր քի , անլէր վասէթասըլլա բէք չօգ կիւճիւք չէքմէք-սիզին երնէ եազը եազմաղա տէվամ իտէպիլիրլէր . էն զիյատէ գուլլանըլանլար շուսլար տըր . աբարէյլ սը Վէլթօ , աբարէյլ սը Տիււէն սը Պուլօնէր , աբա-րէյլ սը Նուսպառու :

Էկէր բարմաղլարըն Թիթիրէմէսի՝ տահա սօն տէ-րէճէյէ կէլմէմիշ իսէ , պազը տէֆա ճիւզի Թէտպիր . Ղէրլէ տէֆ օլըր : Շէօյլէքի իլլէթ էքսէրիա գօլու-նու եազըխանէյէ տայամայըպ էլինի եօգարը Թու-թարազ եազը եազանլարտա վէ ղայէթ սէրթ վէ ին-ճէ գալէմ գուլլանանլարտա օլըր : Պուսըն իչիւն պիր միւտտէթ եազմագտան վազ կէլմէլի . էկէր եազ-մագ մէճպուրի իսէ , բարմաղլարը պիրպիրլէրինէ եազլաշտըրմագտան գուրթարմագ իչիւն իքի սան-թիմլթր գալընլըղընտա գալէմ գուլլանըլմալը տըր . վէ էկէր պուսընլա տա տէֆ օլմագսա , Թիւլ գալէմ գուլլանըլմալը տըր : Տօգթ . Պէնի — Պարտ՝ սօուգ տուշ իլլէ պազը Փաիտէլէր հասըլ օլտըղընը զիքր ի-տիյօր : Քէզա Տօգթ . Տիւլէն տը Պուլօնէր , վէ Օնի-մուս՝ էլէքթրիգտէն ֆայտէ կէօրմիւլլէր տիր : Տօգ . Տիֆէնպալիս վէ Տօգթ . Լաուկէնպալիս՝ ամէլլիյաթը ճէրրահիյէ իլլէ պազը խասթալարը էյի իթմիշ օլտըգ-լարընը իշար իտիյօրլար իսէ տէ , էկէմիյէթտէն ա-րի տիր :

Պու սէնաաթլարլա մէշղուլ օլան զէվաթ՝ ալէտ-տէվամ օթուրմաղլա իմրարը վազըթ իթտիքլէրին-տէն . պասուր վէ գապըզ իլլէթինէ կիրիֆթար օ-լուրլար : Պուսըն իչիւն միւլայըմըգ վէրէն չէյլէրի

եէմէլի վէ կէզինմէլի , վէ իյճապ հալինտէ տէ հազիգ պիր Թապիպէ միւրաճաաթ իթմէլի տիր :

2. — Սէնայիի ագիլէի ալիլէ (Քրօճէսիօն Էնթէ-լէքիլէլ ագրիլ) : Պու գըսըմտա վիւքէլանըն էքսէ-րիսի , Թապիպլէր , հաքիմլէր , ալօգաթլար , միյմար վէ միւհէնտիսլէր պուլուսուր : Իշպու սէնաաթլարըն իճրասը՝ ագլըն բէք չօգ զիյատէ օլմասը վէ մալիւ-մաթը քէսիրէ վէ մախսուսիյէ , զիյատէ տիգգաթա վէ գուլվիլի հաֆըզանըն (յիշղուլթիւն) տօղրու վէ գուլվիլի հաքիմլէնին (գաւտղուլթիւն) տաիմա սալիմ օլմասը իճապ իտէր : Պուսըն հաքգընտա սուրէթը ումուլլիյէտէ իգթիգա իտէն գալաիտը սըհէլիյէ՝ ան-ճագ վիւճուտըն հարէքէթի իլլէ իշթիղալթը ագլիյէ քէաֆի վէ միւֆէնասիպ պիր տէրէճէտէ պէրապէր օլմագտան իպարէթ իսէ տէ , իշպու սէնայիլին պա-զըլարը՝ պազը խուսուսաթ մէյտանա կէթիրտիքլէ-րինտէն , անլէրէ տաիր պազը քէլամ սէօյլէմէք իյ-ճապը հալտէն տիր :

Ա. — Հէքիմլէր . — Աթըպպա՝ Թապիի քէնտիլէ-րինէ աիտ օլան գալաիտը սըհէլիյէյի պիտիքլէրին-տէն , անտէն սարֆը նազար իտէրիզ , Անճագ անլէ-րին պէնիլի պէշէրէ իթմիշ օլտըգլարը պէօյիւք էյ-լիքլէրինի զիքր իլլէ քէնտիլէրի իչիւն ազիզ վէ մու-գատտէս օլան հայաթլարընըն ինսան ուղընա ֆէ-տա իթտիքլէրինի տաիի իշար իթմէք իսթէրիմ , Ին-սան ուղընա Ֆէսաֆէարլըգ , էկէր պու լուղէթլէր՝ լուղէթ քիթապընտան չըգարըլա , (նասըլ քի հէր քէս քէնտի ֆիքրիտէն չըգարմըլ տըր) , անը պուլ-մագ իչիւն Թապիպլէրի անմագ քէաֆի տիր : Պիր Թապիպ՝ Թալպէլիքտէն Թա էօմրիւնիւն սօն վա-գըթլարընա գատար տաիմա Թէհլիքէ վէ իշէնճէ ալթընտա տըր : Ֆէսաֆէարլըգ՝ իմը Թըպպըն էլիֆ-

պէսիյն պաշար: Շէօյն քի, պիր թալպէի իւմը
թըզպօ՝ թէչրիհանէյէ (անդամահատութեան սրահ)
կիրիպ ճիւղի պիր պուչագ եարասը ալսա, էօլիւմիւ
հազըր տըր. քէզա օգուտըղը վէ կէօրտիկի խասթա-
լըք իլէ քէնտիսինին խասթա օլտըղընը զանն իտէ-
րէք, հէր տաիմ գօրգու վէ մէրագ իչինտէ օլուր,
պուլաշըք խասթալըգլարա կիօյիւս վէրի, զիհնինի
իշթիղալթը ագլիյէյէ սարֆ իթմէքտէն իսէ, էօմ-
րիւնին պիր գըսմընը խասթալարը թէտալի վէ պին
տիւրիւ մէշագգաթլար իլէ թէայիւչինէ լաղըմ կէ-
լէն ագչէյի թէտարիք իթմէկէ սարֆ իտէր:

Թապիպլէր՝ պէնիի պէշէրին գուրպանլարը օլտըգ-
լարընը խապաթ իչիւն Տօգթ. Գասթէրին (Պէրլինտէ)
սէնայիի միւթէատտիտէ հագգընտա թանգիւմ իթմիւ
օլտըղը սթաթ իսթիգի իչար իտէլիւմ:

70 եաշընտա էօլէնլէրին ատէտի չու տըր:

100 տէ 43 բուհանիլէր (թէոլօփիէն)

» 40 զըրաաթճըլար (ակրիքիւլթէօր)

» 35 պէօյիւք մէմուրլար (ամբլուայէ սիւ-
բէրիէօր)

» 35 թիւճճարան (մարշան)

» 32 զապիթան (միլիթէր)

» 32 քիւչիւք մէմուրլար (ամբլուայէ էն-
ֆէրիէօր)

» 29 ալօգաթլար

» 28 Նհլը սէնայիի նէֆիսէ (արթիսթ)

» 27 մուալլիմէր (բօֆէսէօր)

» 24 թապիպլէր (մէտըսէն բըրթիսիէն):

Իմտի նէսէպէպլէ հէքիմլէրին 100 տէ անճագ 24 ի
70 եաշընա գատար եաշայօրլար, մատէմ քի խաս-
թալըգլարըն էքսէրիսինին սէպէպիինի պիլիւրէր, վէ
անտէն սագինապիլիւրէր.....

Զիքը իթմէլլիլէք քի, հէքիմլէք գատար մատտի
(ֆիղիգական) վէ մանէվի (բարոյական) եօրուլմայը
լյճապ իթտիւրէն հիչ պիր սէնայի եօգտըր... զա-
յէթ աղ պիր իսթիւրահաթ պըրազըր: Հէքիմլէր՝
տաիմա եօրուլուրլար, վէ տաիմա թաշընմաղ պիր
մէսուլլէթը մանէվլլէյէ թահթընտա տըրլար. վէլա-
սըլ հայաթը գըսալթան պիր թագըմ թէէսիրաթը
մուգիւրէնին եիւքիւ ալթընտա հէր տաիմ էգիլմէք-
տէ տիրլէր...

Բ. — Մուալլիմլյն բօֆէսէօր. — Մուալլիմ իքի
սէպէպտէն նաչի խասթա օլապիլիւր: Պիրի՝ տէրս վէր-
մէք իչիւն էվիլէճէ հազըրլանմասը քի, իշթիղալ-
թը ագլիյէի շէտիտէ իլէ օլուր, վէ իքիսիսի՝ էս-
նաի թէտրիստէ թէքէլլիւմ իթմէսի տիր: Իշպու
տէրս վէրմէք՝ էկէր պէօյիւք սալընլարտա օլուր իսէ,
սէսին եիւքսէլմէսի իճապ իտէր. պուլնտան տաիսի
սէս պօղըգլըղը վէ պօղաղըն իլթիհապը զուհուրա
կէլիւր: Սըգ սըգ քիւրսլլէյէ չըգըպ տէրս վէրէն մու-
ալլիմլէր՝ մասս իւգէրիտէ պիր պարտագ սու ալա-
րագ անտէն արա սըրա աղար աղար իչմէլլէրի լաղըմ
կէլիւր, վէ սէսի հէր տաիմ եիւքսէք թութմագտան
իսէ, քէլամըն թէէսիրաթընը արթըրմագ իչիւն էլ
վէ պագլարլա պաղը կէօնա իճապընճա հարէքէթ
իթմէլլի տիր:

3. — Սէնայիի ագլիյէի միւթէխայիւլէ (երեւա-
կայութիւնը գրգռող արուեստը): — Իշպու սընֆտա
պուլընան ատէմլէրին իշթիղալթը՝ գուվլէի միւ-
թէխայիւլէնին ֆէվգէլատէ օլարագ մէշըուլ օլմասը
տըր: Մէսէլա, բէսսամլար (բէնթ), սագէնտէկեան
(միւգիսիէն), հէյքէլթրաշ (սֆիլլթթէօր), էֆսանէ նէ-
ֆիս (արքիսք սրամարիֆ) վէ չուարա (բօթթ)՝ սէնա-
յիի մէքիւրէնին իշֆասը իչիւն էքսէրիյա գուվլէի

միւթէխայիւլէնին ֆէվզէլատէ իշ կէօրմէսի լազըմ տըր : Մուսաիւլէյհիւմ տայիմա խէյալի պիր թագըմ շէյէր իւլ մէշղուլ պուլընտըգլարընտան , պազը տէֆա պիր չօգ միւնասիպէթսիզլիքլէր իճրա խտէրլէր , վէ իշթէ պուլ միւնասէպէթսիզլիքլէր տախի պիզգաթ տիվանէլիք կէթիրիրլէր վէ տիվանէլիքտէն զիյաւտէ սերիրթօլը իշլիլէրէ հավէսքեար օլմալարը ճիհէթիլէ , պուլնտան հասըլ օլան խասթալըգլարա կիրիֆթար օլուրլար քի , օ խասթալըգլարը տախի իսբիրթօլը իշլիլէր հագգընտա եազմըշ օլտըղըմ պէնտտէ զիքը իթմիշ իտիմ :

4. — Իւլէմա (լէ սապլան) : Իւլէմա գըսմը՝ պաշգանա պիր սնըֆ թէշքիլ իտէր վէ քէնտիլէրինէ մախսուս խասթալըգլարը վար տըր : Պուլնլարըն պուլընտըգլարը հալաթ՝ պիլխասսա պիզայէթ գարմագաւընըգ վէ միւշքիւլ մատտէլէրէ եախօտ պիր թագըմ մէսաիլ վէ սաիրէնին հալինէ տաիր զիհնին զայէթլէ եօրղուլըղընտան իպարէթ տիր : Իւլէմալար՝ մէշղուլիլէթլէրի էսնասընտա զիհնիլէրի պաշգա շէյէր իւլ գարըշմամսը իշլիւն եալընըգ վէ պամպաշգա պիր սուրէթտէ եաշամալարը իգթիզա իթտիկինտէն , սաքին վէ րահաթ էօմիւրիլիւզար օլմագլըղա մէճպուր տըրլար : Իշթէ մէլէքեաթը ագլիլէնին ֆէվզէլատէ օլարագ եօրուլմասը վէ օթուրմաղա էօմիւրիլիւզար օլմագլըղըն նէթիճէսի՝ Մ. Բէվէյյէ—Բարի զին՝ էհլը մէարիֆէ տաիր գալմէ ալմըշ օլտըղըն հըֆղը սըհնէթ քիթապընտա (*) հագգը իւլ թալսիֆ իթտիկի սընրլարըն չօգ քէնպիհ օլմասը (ջլային

(*) Ֆիզիօլոգի է իթիէն տէ զ'օմ լիվրէ օ թրալօ տը լ'էսքըի , բար թ. Հ. Բէվէյյէ—Բարիզ , մամպը տը լ'էգաւտէմի տը Մէտըն :

սաստիկ գրգռում) հալէթի քէսրիթ իւզրէ կէլմէսի տիր : Հալէթը մէգքիւրէ իւլէմայը էքսէրիյա հէր նէվի սընըր իլլէթլէրինէ տիւշար գրլար : քէզա միտէ սանճըլարը , գապըղըգ , պասուր : մէսանէտէ թաշ բէյտա օլմագ , պաշ աղըսը վէ կէօղ'իւն պօղուլմասը վագը օլուր :

Էհլի մէարիֆ վէ իւլէմա՝ քեաֆէի տէրէճէտէ ուլգու ուլուլմատըգլարընտան , էկիլր գալսիտը սըհնիյէյէ լիսայէթէն վագըթլարընա միւսալի սուրէթլէ օլարագ իթիտալ իւզրէ իշթիզալաթը ագլիլէ իւլ մէշղուլ օլմաղա վէ քեաֆի տէրէճէտէ հարաքէթը պէտէնիլէ իճրա իթմէկէ թագսիմ վէ թախսիա իթմէյէճէք օլուրլար իսէ , էքսէրիա վիւճուտտէն տիւշէրէք զայըֆլանըրլար :

Իւլէմանըն լիսայէթ իթմէյէ մէճպուր օլտըգլարը տիկէր պիր թագըմ թէտապիր տահա վար տըր : Շէյլէ քի , էլխասը մէգքիւրէնին թաամ վագթլարը մուլթագամ օլմագ իշճապ իթտիկի կիպի հէման թաամ իտէր իթմէզ պէօյիւք վէ միւշքիւլ պիր միւլթալա իւլ մէշղուլ օլմայըպ , ուլգուլարը տախի քեաֆի տէրէճէտէ ուզուլն օլմալը տըր : Խիւլասաի քէլամ պէօյիւք վէ միւհիմ մէշղուլիլէթլէրտէն սօնրա պազը մէրթէպէ էյլէնմէլի տիր , եազ մէվսիմինտէ քէյտէ իսքեան վէ ազ չօգ ուզուլնա սէֆէրլէր իտիլմիսի տայիմա իւլէմայա թալսիյէ օլընմաղա սէզա տըր : Իշթէ պուլ եօլտա հարէքէթտէն իւլէմանըն սուրէթը թէյայիւլլէրինտէ թէպէտտիւլ հասըլ օլտըգտան պաշգա , գէվգիյաթը միւթէտտտիտէ իւլէ միւթէլէզգիլ օլաճագլարը կիպի , վիւճուտճէ շէտիտ հարէքէթ իթմէկէ տախի մէճպուր օլուրլար : վէ պուլնլար իւլ պիրլիքտէ սաֆի հալա թէնէֆֆիւս իթմէլէրի՝ վիւճուտլէրինի վէ սըհնէթլէրինի հալը ասիլէրինէ իաւտէ իտէր :

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԱՆ ՀԱՏՈՐՈՑ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Հետեւողութեամբ Տրպէ, Ալճրէտ Մօրի, Բլօտ—
Պէքնար, Պէֆէրէլ, Միշէլ—Լէվի, Ըրվէշէ—Փարիզ եւ
այլ համբաւաւոր հեղինակաց, սոյն հաստը այսօր ժո
ղովրդեան կը ներկայացնեմք. բաւական տպագրական
տառասխալներ սպրթած են գործիս մէջ, սակայն ուշիմ
ընթերցողն զայնս ինքնաբերաբար կրնայ ուղղել, որով-
հետեւ այդ բառեր գրքիս մէջ յանախ կրկնուած լինե-
լով, սխալին հանդէպ ուղղին ալ կայ, որով ընթերցողն
անմիջապէս կրնայ որոշել ուղիղն, այս պատճառաւ
աւելորդ համարեցինք սխալ—ուղիղի ցանկ մը աւելցը-
նել: Գերմանիոյ Գահաժառանգին հիւանդութեան մասը
ինչ ինչ պատճառներով վերցուած է:

ՏՐ . Կ . Յ . Փ .

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0336817

